

3297

ՈՒՒԼԼԻՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԿԱՐՁ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ ՄԸ
ՈՒՒԼԼԻՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԷՆ

ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԷ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ՍԱՄՈՒԷԼ Յ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ՄԱԳՍՈՒՏ ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻՐԱՆԱՆ

1940

82
U-28

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

BOOKS BY WILLIAM SAROYAN

1. **The Daring Young Man on the Flying Trapeze** (Random House, 20 East 57th Street, New York. October 1934. \$2.50).
2. **Inhale & Exhale** (Random House, New York. February 1936. \$2.50).
3. **Three Times Three** (The Conference Press, Los Angeles, California. December 1936. \$2.50).
4. **Little Children** (Harcourt, Brace, Inc. 383 Madison Avenue, New York. August 1937. \$2.50).
5. **Love, Here Is My Hat** (Modern Age Books, Inc., 432 4th Avenue, New York, March 1938. 25 c.).
6. **The Trouble With Tigers** [Harcourt, Brace, Inc., New York. September 1938. \$2.50].
7. **A Native American** [George Fields, San Francisco, December 1938. \$2.50].
8. **Peace, It's Wonderful** [Modern Age Books, Inc., New York. March 1939. 50 c.].
9. **My Heart's In The Highlands. A Play** [Harcourt, Brace, Inc., New York. May 1939. \$2.50].
10. **The Time of Your Life. A Play.** [Harcourt, Brace, Inc. New York. November 1939. \$2.00].

WILLIAM SAROYAN

THE ARMENIAN AND THE WORLD

A SELECTION OF SHORT PIECES
FROM THE WORKS OF
WILLIAM SAROYAN

TRANSLATED FROM ENGLISH INTO ARMENIAN

BY

SAMUEL H. TOUMAYAN

PUBLISHED BY

MAKSOD MAKSODIAN

ANTILYAS, LEBANON.

1940

Yulge T. Dink

1943

28 JUN 2005
2 NOV 2009

82
Ս-28

493

ՌԻԻԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՀԱԻԱՔԱԾՈՅ ՄԸ
ՌԻԻԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԷՆ

ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԷ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ՍԱՄՈՒԷԼ Յ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ՄԱԳՍՈՒՏ ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

1940

Printed in Antilyas, Beirut, Lebanon.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐԱԿԱՆ
ԴՐՈՒՄԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՄԻՏԵ

ԿՈՄԻՏԵ

ԿՈՄԻՏԵ

ԿՈՄԻՏԵ

Տպագրութիւն Մ. ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ - Անթիպատ

DEDECATED

TO MY FAMILY, THE ARMENIANS,
WITH LOVE,
ADMIRATION AND GRATITUDE.

WILLIAM SAROYAN

Sept. 5, 1939.
San Francisco, Calif.

Ձ Օ Ն

ԸՆՏԱՆԻՔԻՍ, ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ,

ՍԻՐՈՎ,

ՀԻԱՅՈՒՄՈՎ, ՈՒ ԵՐԱՆՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ:

ՈՒԻԼԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

5 Սեպտ. 1939
Սան Ֆրանսիսկո, Գալիֆոռնիա:

PREFACE

Although I write in English, and although I am an American by birth, I regard myself as an Armenian writer.

The words I use are English.

The environment I write out is American.

The spirit which moves me to write, however, is Armenian.

I am therefore an Armenian writer.

I cherish deeply the honor of belonging to the great family of Armenian writers.

I am proud of the nobility, the courage, the intelligence, the vigor, the simplicity, the humor, the wit and daring of the Armenian people.

These qualities are the heritage of all true Armenians.

They have nourished my spirit from the beginning, and I am grateful.

The world can never defeat a good people.

If we are deprived of our native land, the world becomes our native land.

If we are deprived of our government, the Armenian spirit becomes our government.

No political power can betray us.

The compulsion to live fruitfully is powerful in the Armenian.

The strength of Armenia is not in numbers, but in the heart of one man at a time.

This is the only kind of real strength which men, as men, may possess.

That strength which lies in numbers is an inferior and worthless strength. It is an animal strength. It is unworthy of civilized human beings. Whatever it accomplishes must be irrelevant in the history of man's growth in grace and goodness.

In the years to come, even while the world runs amuck the Armenian shall be true to the spiritual laws which constitute his heritage.

We shall increase. Not in numbers. Not in men inhabiting the world pointlessly. But in men who discover themselves, their race, their heritage, their obligation to live nobly and fruitfully. We shall increase in men who are not a waste of time in the world.

Men born good deserve a better world than this one.

The good world, however, must be made by men.

The Armenian spirit is a strong spirit. It is not defeated by an evil world. Instead, it

defeats that world. It does so by revealing that world to itself and by remaining uncorrupted by it.

I believe in the goodness of man. I believe the destiny of man is a noble destiny. I hate those forces which seek to destroy the nobility of man.

I am an Armenian.

I am a writer.

My weapon against the corrupt forces of the world is a clear eye, an honest mind, a pure heart, an affectionate spirit, which impel me to write.

This small book contains some of my writing.

I am pleased that something of what I have said, and am saying, shall be here returned to the language of that spirit which impelled me to speak. To the beautiful language of Armenia.

WILLIAM SAROYAN

San Francisco, California.

September 5, 1939.

Հուլիս

Լառնայի մ. - Ժողովարան
Կր. վարչության հոգևոր
սկզբ

Առաջին ժողով
4 հր. 20, 242

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Թեև անգլիերեն կը գրեմ ու հակառակ անոր որ ծնունդով Ամերիկացի մըն եմ, ինքզինքն կը նկատեմ հայ գրող մը:

Գործածած բառերս անգլիերեն են:

Միջավայրը՝ որու մասին կը գրեմ Ամերիկեան է:

Ոգին որ կ'ստիպէ ինձի գրել, սակայն, Հայ է:

Ուրեմն Հայ գրող մըն եմ ես:

Խորապէս կը սիրեմ Հայ գրողներու մեծ բնականին պատկանելու պատիւը:

Հայ ժողովուրդին ազնուականութիւնը, քաջութիւնը, ուշիմութիւնը, խիզախութիւնը, պարզութիւնը, հեզմանքը, սրամտութիւնն ու անվեհերութիւնը հպարտութիւն կը պատճառեն ինձի:

Այս բարեմասնութիւնները նշմարիս բոլոր հայերու ժառանգութիւնն է:

Անոնք սնուցած են իմ կեանքս սկիզբէն ու ես երախտապարս եմ:

Աշխարհ երբեք չի կրնար նուանել բարի ժողովուրդ մը:

Երբ գրկուած ենք մեր մայրենի հողէն, աշխարհ մեր հայրենիք կ'ըլլայ:

Երբ գրկուած ենք մեր կառավարութենէն, հայու ոգին կ'ըլլայ մեր կառավարութիւնը:

Ո՛չ մեկ քաղաքական ուժ կրնայ դաւանանել մեզի:

Օգտակարապէս ապրելու բաղձանքը զօրաւոր է հայուն մէջ:

Հայուն ուժը քիւերուն մէջ չէ, այլ անհասին սրտին մէջ է, իբր անհաս՝ սուսնձինն:

Ասիկա միակ նշմարիս ուժն է որ մարդիկ, իբր անհասներ կրնան ունենալ:

Այն ուժը որ կը գտնուի քիւերուն մէջ ստորագաս ու անարժեք ուժ մըն է: Անասնային ուժ մըն է այդ: Ասիկա անպատուաբեր է քաղաքակրթութեան անձերու համար: Ինչ որ ասիկա գլուխ կը հանէ անարժեք է մարդուն ազնուացման ու բարութեան անեցումի պատմութեան մէջ:

Գալիք տարիներու ընթացքին, նոյնիսկ երբ աշխարհ վայրենութիւններու մէջ կը մխրճուի, հայր հարազատ պիտի մնայ այն հոգեկան օրէնքներուն որ իր ժառանգութիւնը կը կազմէ:

Պիտի անինք մենք: Ո՛չ քէ քիւերով: Ո՛չ քէ աշխարհի մէջ աննպատակ կերպով ապրող մարդերով: Այլ մարդերով՝ որ կը հանչնան իրենք զիրենք, իրենց ցեղը, իրենց ժառանգութիւնը ու իրենց պատճառութիւնները՝ ազնուօրէն ու արդիւնաւէտ կերպով ապրելու: Պիտի անինք մարդերով՝ որոնք աշխարհի մէջ ժամանակին վասնումը չեն:

Բարի ծնած մարդիկ այս աշխարհէն աւելի լաւ աշխարհի մը արժանի են: Լաւ աշխարհը, ուրեմն, պէտք է շինուի մարդերով:

Հայուն ոգին գորտուր ոգի մըն է: Ասիկա չի պատճառիր չար աշխարհով մը: Ընդհակառակը, անիկա պատճառեան կը մասնէ այդ աշխարհը: Այդպէս կ'ընէ իրեն բանալով այդ աշխարհը, առանց ապականուելու անկէ:

Ես կը հաւատամ մարդուն բարութեան: Ես կը հաւատամ որ մարդուն հակասապիւրը ազնիւ հակասագիր մըն է: Կ'ասեմ այն ուժերը որ կ'աշխատեն բնաջնջել մարդուն ազնուութիւնը:

Հայ եմ ես:

Գրող մըն եմ ես:

Իմ գեղեցիկ աշխարհի ապականեալ ուժերուն դեմ անաչար աչք, անկեղծ միտք, մաքուր սիրտ եւ խանդակար ոգի մըն է, որ կ'ստիպեն ինձի գրելու:

Այս փոքր գիրքը կը պարունակէ իմ գրութիւններէս ոմանք:

Ուրախ եմ որ էիջ մը բան, որ ըսած եմ եւ ըսելու վրայ եմ, հոս պիտի վերադարձուի այն լեզուին որուն ոգին ստիպեց զիս խօսելու: Հայաստանի սփանչելի լեզուին:

ՌԻԻՒԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

*Սան Ֆրանսիսքո, Գալիֆորնիա,
5 Սեպտեմբեր 1939:*

ՈՒՒԼԼԻՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

(ՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

Ուիլլիըմ Սարոյեանը թարգմանելու մտածումը վաղուց ունեցած էր: Ներկայ փոքրիկ հատորը լոյս ընծայելով, բարեկամս Պրն. Մաքսուտեան այդ ուշացած պարտականութիւնը կը գործնականացնէ: Ուիլլիըմ Սարոյեան, երբ տակաւին անծանօթ գրող մըն էր, իր պատմութեանքները կը ղրկէր հայկ. անգլիերէն հրատարակութիւններուն, ծածկանուններով: Ո՛չ ոք, անտարակոյս, կարեւորութիւն կու տար անոր, քանի որ անոր գործերը գրական ըմբռնութեամբ ու ընդունութեամբ քննարկելու կառուցութեամբ չէին պարունակեր իրենց մէջ: Ատոր համար ալ, Սարոյեանի յանկարծական յաջողութիւնը որքան ուրախալի, նոյնքան անհաւանական ու զարմանալի կը թուէր:

Երբ իր առաջին գիրքը «Տհը Տէյրինկ Երնկ Մէն օն տհը Ֆլայինկ Թրաբիզ» լոյս տեսաւ, գրական քննադատներ խոստովանելով հանդերձ Սարոյեանի գրական շնորհները, չկրցան ճշգիւ անոր գործին արժէքը ու ոմանք պարզապէս վաղանցիկ գրողի մը ճակատագիրը գուշակեցին անոր:

Եւ սակայն, այսօր, իր առաջին գործին հրատարակութենէն հինգ տարի յետոյ, մեր երիտասարդ հայրենակիցը իրեն համար ամերիկեան գրականութեան մէջ ապահոված է մնայուն անուն մը և իր համբաւը օրէ օր, փոխանակ սովորական ճակատագիրը ըլլալու և կայուն մնալու, աւելնալու վրայ է:

Արտակարգ տաղանդները հասկցուելու համար Ժամանակի կը կարօտին: Որքան ճշմարիտ է ասիկա Ուիլ-

լիւրժ Սարոյեանի պարագային: Մեր երիտասարդ հայրենակցին գրականութիւնը բողոքովին նոր գրողմ մը բերաւ ամերիկեան գրականութեան: Եւ ասոր համար ալ յայտնի քննադատներ ու գրողներ հափազանց ժլատ եղան իրենց արաայայտութիւններուն մէջ ու Սարոյեանի գրական արժանիքները չողջունեցին փութկոտութեամբ ու վստահութեամբ: Իրերու այս վիճակին մէջ մեծագոյն ու գլխաւոր պատասխանատուն Սարոյեանի գործն էր:

Ուրիշիւրժ Սարոյեան իր գործերը առ հասարակ պատմութեամբ պիտակով կ'որակէ: Իր անգրանիկ գիրքն ալ արդէն այդ իմաստով հրապարակ գրուած է: Սակայն, չառքիչեր միայն պիտի ընդունին այդ հաւաստումը իր գործերուն նկատմամբ, առանց վերապահութեամբ: Ուրովհետեւ, քիչ բացառութեամբ, իր գրական արտագրութիւններուն մեծամասնութիւնը, ինչպէս ընթերցողներ պիտի ստուգեն այս հատորին կտորներէն, արձակ գրականութեան ընտիր նմոյշներ են բարոյագիտական ձգտումով:

Սարոյեանի գործերը ընդհանուր առմամբ տպաւորիչ գիծ մը ունին: Հակառակ անոր որ իր պատմութեամբներուն կը պակսի հարկ եղած զգայացունց զէպքերու կառուցուածքը, անոնք կը կարգացունեն մեծ յափշտակութեամբ, մասնաւորապէս բնագրին մէջ, որովհետեւ, ա՛յնքան սիրուն, կտրուկ ու պատկերաւից է իր ոճը: Ոճ մը, որ յաճախ վարդապետական է, անգերադանցելի կը մնայ ամերիկեան ու անգլիական գրականութեան մէջ: «Մանչէսթր Կարտիըն»ի գրական քննադատը կը հաստատէ այս պարագան երբ կ'ըսէ թէ Ուրիշիւրժ Սարոյեանի ոճը «եղակի ու անբաղդատելի է»:

Սարոյեան ամերիկեան միջավայրին պատուէն է: Սակայն, իր գրականութիւնը համայնական շրջագիծ մը ունի որ պարզապէս հզօր ու քայքայիչ է: Անոր մտա-

հոգութիւնը մարդն ու մարդկութիւնն է: Կեանքի ո՛ր երեւոյթի մասին ալ որ գրէ իր մտածումին առանցքը մարդկային ցաւին ու հոգին չուրջ կը դառնայ:

Անիկա ամէն բանէ առաջ իմաստասիրող միտք մըն է: Իր բոլոր գրուածքներուն մէջ կարելի է գիտել այս պարագան: Թէեւ իր խօսքը միշտ կարճ, կտրուկ, կըծու, հեգնող, ըմբոստ ու տիրական է:

Իր առաջին պատմութեամբէն սկսեալ «Տնը Տէյրինի Երնի Մէն Օն Տնը Ֆլայինի Թրաբիք» ան իր բազմակողմանի տաղանդին պրիմակէն կ'անցընէ մարդկային տառապանքները, տկարութիւնները, ուրախութիւնները, խէտըներն ու այս բոլոր երեւոյթները որ կը կազմեն ու կ'ամբողջացնեն կեանքը, իր վարպետ ու տպաւորիչ գաճուածքներով, այդ երեւոյթներուն տալով տաքութիւն ու կեանք, առանց վերլուծումի մը յանդերձ, թողլով ընթերցողը որ ինք հասնի իր անձնական դատումին:

Իր խարխալումի շրջանի գործերուն պակասութիւնները որ կարգ մը քննադատներ ցուցադրեցան հոսութեան ու չփաշտումի վերադրեցին, իր վերջին գործերուն մէջ գրեթէ աննշմարելի են: Սարոյեանի բնական անկեղծութիւնն ու անվարկութիւնը, որ շուտով կը յայտնուի իրեն հետ չփութ ունեցողներուն, ոմանց կողմէ սըխալ հասկցուեցաւ ու անոր յանդուգն գործերը որ մաքալիսի մտահոգութիւններն ու խստապահանջ ոգին կը մաւնէր, վարդապետական իմաստասիրութիւններ կոչուեցան: Այն իմաստով որ, վարդապետական ձգտումը միշտ կը վնասէ պատմութեամբին իրեն գրական գործ:

Անկախ գրական ձգտումի մտահոգութիւններէն, Սարոյեանի մէջ որոշ կը տեսնուի և ասիկա ողջունելի պարագայ մը նշատելու է, բարոյագէտի և իմաստասիրողի զօրաւոր յատկութիւնները որ ան անկախօրէն կը գործածէ իր գրականութեան մէջ: Անտարակոյս ասոնք

289-88

պատճառներ են որ կը վնասեն իր գործին ու անոր ճակատագրին, սակայն, իր պողպատեայ ոճը գործը կը փրկէ մեռնելու վտանքէն ու անոր մէջ արծարծուած ու յայտնուած միտքերն ու մտահոգութիւնները կ'ապրին ու կը ծառայեն իրենց նպատակին:

Ուրիշիմ Սարոյեան այս հատորին համար գրած իր յառաջաբանին մէջ ալ շատ յստակ կերպով կ'ընդունի իր այդ ձգտումը երբ կ'ըսէ. «Իմ գէնքս աշխարհի ապականեալ ուժերուն դէմ անաչար աչք, անկեղծ միտք, մաքուր սիրտ և խանդակաթ ոգի մըն է, որ կ'ստիպեն գրելու»:

Ան ուրիշ տեղ մը կը գրէ. «Կ'ուսումնասիրեմ անժամանակ ու ժամանակակից արմարութիւնը մարդերուն ու իմ մէջս, անժամանակ ու ժամանակակից ծանրութիւնը (poise) ու արժանապատուութիւնը զազաններուն, բոյսերուն, ժայռերուն, գետերուն, ծովերուն ու իմ մէջս, ու կը թարգմանեմ տիեզերքը, ժամանակն ու միջոցը, օդաբանութիւնը, չափը, հաղորդականութիւնը, յուսահատութիւնը, ուժը, չարժուածը, ձայնը, հիւսուածքը, յիշատակը ու բաղմամբիւ ուրիշ բաներ անգլիերէնի»:

Սարոյեան ճշմարիտ գրագէտ մըն է որ կ'ուսումնասիրէ կեանքը, Կեանքը այնպէս՝ ինչպէս որ է: Անսխթեւեթ: Իր գրոյչով: Ազտութիւնով: Գեղեցիկութիւնով: Սուտով ու բարութիւնով: Խիղիսութեամբ մը որ ապշանք ու հիացում կը պատճառէ ընկերութեան օրէնքներով ու անոր հանդէպ պարտաւորութիւններու գիտակցութեամբ կաշկանդուած, ներքնապէս բարիին ու լաւին սիրահար հոգիներուն կողմէ:

Երիտասարդ հայ գրագէտը՝ որ ուսման մը պէս պայթեցաւ ամերիկեան գրականութեան վրայ, իր անկեղծ, հարազատ ու անվախ պատկերացումներուն համար ենթարկուեցաւ հաւատաքննութիւնները յիշեցնող յարձա-

կումներու ու նոյնիսկ գանուեցան «հեղինակուոր» քննադատներ ալ՝ որոնք «յիմար» կոչեցին գայն: Սակայն անոր տաղանդը զիմացաւ անխառ յարձակումներուն ու այսօր «անհաւատներն» անգամ կ'ընդունին որ Սարոյեան գրագէտը եկած է ու պիտի մնայ ամերիկեան գրականութեան մէջ:

«Նիւ Եորք Ուըրլա Թէլէկրամ»ի համբաւաւոր ազատական մեծ գրողը՝ Հէյլուա Պրուն, կարգալէ յետոյ Սարոյեանի առաջին թատերգութիւնը «Մայ Հարթ'ս Ին Տը Հայէնաս», որ այնքան մեծ ազմուկ հանեց հերու Նիւ Եորք Պրոսուէյի վրայ ներկայացուելուն առթիւ, կը գրէ. «Կարգալէ յետոյ զարմանքով տեսայ որ ամերիկեան բեմին համար գրուած լաւագոյն կտորներէն մէկըն է»:

Ու դիտել տալէ յետոյ որ գեղարուեստական քննադատներէն ոմանք քննադատած են Սարոյեանի յիշեալ կտորը, կը յարէ. «Կատակը Սարոյեանին վրայ չէ, կատակը քննադատներուն վրայ է, որոնք մեծ թատերգութիւն մը տեսան ու գայն անորոյ, միթիւն ու խորհրդաւոր կարծեցին»:

Ու իր խօսքը եզրափակելով Հէյլուա Պրուն կ'ըսէ որ խաղը չափազանց պարզ է ու կը ջատագովէ աշխարհի գոռարութիւնները լուծել հոգեկան ու իրապտչական ճշմարտութիւններու կիրարկումով ու եղբայրական ոգիով և թէ ոեւէ մէկը որ այսպիսի առաջարկ մը կը ներկայացնէ կ'սպաննուի զայրացած ամբոխէն: Ըսել կ'ուզէ այս պարագային Սարոյեանն է որ կ'սպաննուի քննադատներէն, որոնք չեն ուզած կամ կըրցած հասկնալ անոր խաղին միտք բանին ու նախընտրած են իրենց տգիտութիւնները ծածկելու համար խաչել տաղանդաւոր թատերագէտը:

Սարոյեանի յաջողութիւնը եղած է անհաւատալի և անսպասելի: Անձանօթ երիտասարդ մը մէկ օրէն միւսը եղած է իր վրայ ամենաշատ խօսեցնող գրող մը: Մինչև այսօր ալ անոր գրականութիւնը ամերիկեան

մամուլին առատ նիւթ կ'արտադրէ։ Իր անունը գրական ասուլիսներու մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ։

Գաղափար մը տուած ըլլալու համար իր գրական պիկիւրաունցիին մասին ստորեւ կուտամ կարգ մը շահեկան տեղեկութիւններ՝ որ քաղած եմ իր գրած յառաջաբաններէն։

Սարոյեանի գրականութիւնը օրէնք չի ճանչնար։ Ահա թէ ի՞նչ կ'ըսէ այդ ուղղութեամբ. «Տարիներ առաջ, երբ մեր քաղաքին մէջ նախակրթարանի կրթութիւնս կ'ստանայի, գիտեցի թէ պատմութեան քննարկը այլանդակ բաներ էին ու կարգ մը մարդիկ կ'արտադրէին «այլանդակ պատճառներով» հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր և թէ պատմութեան քննարկը գրեւոր համար յատուկ օրէնքներ կային։

«Անմիջապէս սկսայ ուսումնասիրել բոլոր դասական օրէնքները, մէջն ըլլալով Րինկ Լարտնըրը(*) գործերը։ Վերջ ի վերջոյ հասկցայ որ օրէնքները սխալ էին։

«Խնդրին մէջ ամենէն կարեւոր կէտը ես էի. բայց զարմանալին այն էր որ, և որքան որ կրնայի ըմբռնել, անոնք զիս դուրս կը թողէին, հետեւաբար ես ինքս նոր օրէնքներ հնարեցի։

«Թիւ Մէկ օրէնքը տասնութէկ տարեկան եղած առեւնս գրեցի երբ տուն ճամբուեցայ չորրորդ դասարանէն, առանց հրամանի խօսած ու խօսածիս համար համոզուած ըլլալուս համար։ Ուրիշներուն ստեղծած օրէնքներուն կարեւորութիւն մի' տար, գրեցի։ Անոնք կ'ստեղծեն այդ օրէնքները իրենց սպանութեան համար։ Թող դժոխք երթան։ «Շատ զայրացած էի այդ օրը։

(*) Րինկ Լարտնըր յայտնի Ամերիկացի գրող մըն է, ծնած 1886ին. գրած է պատմութեան որ յաշկանեալան են իբր ոնի կառուցութեան։ Ս. Յ. Թ.

«Բանի մը ամիս յետոյ գրեցի ու գտայ Թիւ Երկու օրէնքը, որ մեծ տակնուվրայութիւն ստեղծեց։ Ամէն պարագային, գէթ ինծի համար մեծ ու զգայացունց յայտնութիւն մըն էր։ Այս օրէնքը կ'ըսէր. Մոռցիր էտ կըր էլլըն Բօն և Օ Հէնրին և գրէ՝ այնպիսի պատմութիւններ որ կը փափաքիս։

«Ատիկէ ասդին չորս օրէնք եւս աւելցուցած եմ առաջիններուն վրայ և գիտած եմ որ բաւական են ատոնք։ Երբեմն երբեք չեմ մրահոգուիր օրէնքներու մասին ու պարզապէս կը նստիմ ու կը գրեմ։ Երբեմն ալ ոտքի վրայ կը գրեմ»։

Սարոյեանի համեմատաբար կարճ գրական կեանքին պտուղը շատ առատ ու բազմակողմանի է։ Իր արագ արտադրելու կարողութիւնը կասկածէ վեր է։ Չորս տարուան մէջ արդէն մեզի տուած է մօտաւորապէս ութը գիրք և նոյնքան մըն ալ յօդուածներ՝ ցրուած այլազան հրատարակութիւններու մէջ։ «Նիւ Եորք Թայմզ» իր առաջին խաղին ներկայացումէն օր մը յետոյ կը գըրէր թէ Սարոյեան իր երկրորդ խաղը՝ «Տը Թայմ Ալ Եուր Լայֆ» գրած էր մէկ շաբթուան մէջ։

Սարոյեան՝ որ արդէն միջազգային անուն մը չինած է իրեն համար, հետեւեալ կերպով կը ներկայացնէ իր յաջողութեան պատմութիւնը, իր առաջին գրքին երկրորդ տպագրութեան համար գրած մասնաւոր յառաջաբանին մէջ։

«Գրագէտի մը երախտյրիքը իրեն համար ամենաւարեւորն է։

«Մինչև իր առաջին երկին հրատարակութիւնը ան ինքնիրմէ զատ ուրեք մէկուն համար գրագէտ մը չէ։ Անիկա բոլորին համար ապուշ մըն է։ Անիկա անձ մըն է որ կը կարծէ թէ գրող մըն է, ու աւելի գէշը՝ անձ մըն է որ գրագէտ ըլլալ կ'ուզէ։ Աշխարհ լեցուն է այդպիսիներով։ Որքան որ ես գիտեմ, որքան որ բոլոր

գիտենք, մեր ժամանակին մեծագոյն գրողները այս մարդոց ապերժանիկ խումբին մէջն են: Վստահ չենք կրնար ըլլալ, ապահովաբար, բայց շատ հաւանական է որ այս չհրատարակուած գրողներուն մէջ կայ մարդ մը որ աւելի մեծ է քան ներկայ ունէ գրող՝ որու գործը կը հրատարակուի: Հաւանական է որ անիկա իր գործին մէջ բաւական մը հաճոյացած է, գործածելով այնպիսի բառեր որ մենք կը լսենք ամէն օր ու կը գործածենք աւմէն առիթով մեր ընթացիկ խօսակցութիւններու միջոցին: Կամ գրած է այնպիսի զարմանալի ու խրթին ձևով մը որ ունէ մէկը չի կրնար հասկնալ իր գրածները:

«Շատ հաւանական է, թէեւ, որ ամէն շրջանի մեծագոյն գրողները հրատարակուածները եղած չեն: Նմանապէս՝ ամենէն անարժէքները: Երկու առսակն ալ շարունակաբար կը հրատարակուին տարիներէ ի վեր: Ցարակոյսէ վեր է որ Սմերիկայի չհրատարակուած գրողներուն մէջ առնուազն երկու երկվեցեակ գրողներ կան, որոնք աւելի գէշ չեն մեր գէշ հրատարակուած գրողներէն, բայց ատոնք պատճառաբանութիւն չեն ընդունիր»:

Ակնարկելէ յետոյ որ իր առաջին գործը թերի կողմեր ունենալով հանդերձ արժէքաւոր կողմեր ալ ունի և ըսելէ յետոյ թէ իր առաջին գործին մէջ յայտնուած սխալները պիտի չերեւին իր հետագայ արտագրութիւններուն մէջ կ'ըսէ. «Ամէն պարագայի սակ, մէկը հաւատաց որ իմ առաջին կտորս լաւ է և գնեց ու հրատարակեց զայն: Ըսել կ'ուզեմ երկու հոգի, Whit Burnett և Martha Foley: Պարբերաթերթը՝ Story-ն էր: Թիւր փետրուար, 1934»:

«Պատմութիւնը լոյս տեսնելէ առաջ անոնք ինծի իմացուցին թէ ես գրող մըն եմ»:

Ատիկա մեծագոյն լուրն էր որ երբեք լսած ըլլամ»:

Այս երիտասարդ գրագէտը կը պատմէ թէ ի՞նչպէս

ամէն օր, առանց սպասելու որ իր առաջին գրութիւնը լոյս տեսնէ, պատմուածք մը գրելով դրկած է Սթորի խմբագրութեան, այդպէսով անոնց վրայ տպաւորութիւն մը թողլու համար: Իրաւ ալ իր պատմուածքները ընդունուած են յիշեալ պարբերաթերթէն՝ որուն խմբագիրները Սարոյեանին մէջ նշմարելով նոր ու խոստմնալից գրողը, անոր պատմուածքները դրկած են ուրիշ յայտնի և դժուարահաճ ամսաթերթերու և շաբաթաթերթերու, մէկ օրէն միւսը գրողի մը շինուած համբաւը ապահովելով անոր:

Իր առաջին գրքին ընդունելութեան ակնարկելով Սարոյեան կը գրէ. «Երջանիկ էի, որովհետեւ վերջապէս հրատարակուած գրող մըն էի: Խենթի մը կը նմանէի, որովհետեւ այդքան ատեն առած էր ու քիչ մըն ալ վախացած, որովհետեւ որոշապէս չէի գիտեր թէ գրածներս գէշ չէին, բայց որոշապէս չէի գիտեր թէ քննադատներն ու ընթերցողները պիտի համաձայնէ՞ին ինծի հետ: Համաձայնեցան, դէթ մեծ մասին համար»:

«Ասան մը շատ դժուար կացութեան մատնուած էի, քննադատներուն ըսածներուն համար, բայց չուտով յաղթահարեցի այդ վիճակին: Գրող մը պէտք է յաղթանակէ ամէն բան, գէշ գաղափարներ ըլլան կամ լաւ. Գովասանքէն չեմ չփանար, քննադատութիւնէն չեմ վերաւորուիր: Ատիկա առաջ կուգայ արարկայականութենէ (objectivity): Իմ գործս, գրուելէն յետոյ կը նկատեմ իբր իր մը որ իր կեանքն ունի: Ինձմէ կը բաժնուի ան, անգամ մը որ լրացած է»:

«Ես կ'ըսեմ թէ գրագէտի մը առաջին գիրքը իր ամենակարեւորն է: Կը կարծեմ որ ասիկա ճշմարիտ է այնքան ատեն որ անիկա չփոխուի իր առաջին ու երկրորդ գրքին մէջնադը անցնող ժամանակին ընթացքին, որ գրողի մը համար հաւանական չէ, գրող մը ըսել կ'ուզեմ՝ որուն շուրջ կ'արժէ զբաղիլ: Լաւ գրող մը

ինչ բարեմասնութիւն որ ունեցած է իր առաջին գրքին մէջ, միշտ պիտի ունենայ ատիկա հետագային ալ: Ան չի փոխուիր: Բարեմասնութիւնը իր մէջ կրնայ լաւէն գէշը ընթանալ, գէշէն աւելի վատը և կամ կրնայ աղէկէն աւելի լաւը ու լաւէն աւելի աղէկը ընթանալ, բայց ինչ որ ան ունի իր մէջ ունեցած է միշտ և անմիջապէս որ իր գործը կը հրատարակուի իր իսկական գծաւարու թիւնները կ'սկսին այդ թուականէն»:

Սարոյեան գրագէտ մըն է ամէն բանէ առաջ և աւելի: Գրական անկախութիւնը իր անմիջական առարկան կ'ըլլայ իր առաջին գրքին հրատարակութենէն անմիջապէս յետոյ: Յախուռն է ան ու կաշկանդումի չ'ենթարկուիր: Ապացոյց ատոր, կարգացէ՛ք իր հետեւեալ տողերը. «Հեղինակ մը իր հրատարակութենէն յետոյ երբ այլևս գիտէ որ իր գործերը պիտի հրատարակուին գրամ չ'ինելու համար, շուտով կը չփանայ ու գէշ գործ կ'արտադրէ. ատիկա իր կեանքին մէջ այն չըջանին է որ պէտք է չափազանց զգուշանայ ու զանգաղ ու վարանոտ ըլլայ և ամէն ինչ զգուշութեամբ քննէ որպէսզի ամենագէտ ըլլալու վտանգին մէջ չ'իյնայ»:

«Գրողի մը առաջին գիրքը իր գրելու, ինչպէս գրելու կարողութեան վրայ գաղափար մը կրնայ տալ որուն վրայ ուրիշներ իրեն կ'սկսին գաղափարներ տալ, ինչ ընելու եւ ինչ գրելու համար ու հոս գծաւարութիւնը կ'աւելնայ, որովհետեւ գրող մը ամէն ասան պէտք է զգայ թէ ինք կրնայ ընել իր ուզածը կամ այն բոլորը որ պէտք կ'զգայ ընելու»:

Սարոյեան հաստատ մնացած է իր անկախութեան վրայ ու մինչեւ այսօր բարեբախտաբար տակաւին չէ ենթարկուած իր հրատարակիչներուն ազդեցութեան: Ատոր կը պարտի հաւանաբար իր գործին եզակի ու յախուռն նկարագիրը: Որոշ գաղափար մը կազմելու համար Սարոյեանի գրական սկզբնական փորձերուն կամ

հակումներուն մասին, հետաքրքրական է զիմել ուղղակի իրեն: 1938, Սեպտ. 26 թուակիր անձնական նամակէ մը կը քաղեմ հետեւեալ յատկանշական տողերը. «Շատ փոքր տարիքին գիտակցութեան եկայ: Գիտակցութիւնը սկզբնաւորութիւնն է արդիւնաբերութեան: Ինը տարեկանիս նախնական վարժարանին մէջ պատմութեան գրել սկսայ: Տասնընից տարեկանիս սկսայ մեքենագրութիւն (typing) սորվիլ: Շուտով գրամեքենայ մը գնեցի և սկսայ եռանդով գրել: Անշուշտ ոճ մէկ երկու տարիէն չհասաւ իր ներկայ ձևին. երկար ժամանակ առաւ, ինչ որ բնական էր: 1933ի Օգոստոս, Սեպտեմբեր կամ Հոկտեմբեր ամիսներուն կարճ պատմութեամբ մը գրեցի «Տէր Տէրիկ Նրնկ Մեմ ան տէր Ֆայիկ Քրաքիզ» և գրեցի Սրբի խմբագրութեան: Ասիկա առաջին պատմութեամբն էր որ գրեցի պարբերաթերթի մը, քանի մը տարիներու ընթացքին: Պատմութեամբ ընդունուեցաւ, հրատարակուեցաւ և 15 տուրք վճարուեցաւ:

«Ասիկա լաւագոյն վճարումն է որ ես ստացած ըլլամ իմ ուեւ պատմութեամբիս համար 15 տուրքին չէ որ կ'ակնարկեմ, որ այդ օրերուն մեծ գրամ մըն էր ինծի համար: Կ'ակնարկեմ իմ պատմութեամբիս գտած ընդունելութեան և հրատարակութեան: Երբ իմացայ որ վերոյիշեալ պատմութեամբս պիտի հրատարակուի, այնքան ուրախացայ որ սկսայ մեծ եռանդով ու առանց յոգնելու անդադար գրել: Ամսուան մը ընթացքին, օրական առնուազն մէկ պատմութեամբ գրեցի: Եղան օրեր որ նոյն իսկ երկու պատմութեամբ գրեցի: Գրած բոլոր պատմութեամբներս գրեցի Սրբի պարբերաթերթին: Ուիթ Պրոնէթ և Մարթա Ֆալի զանոնք ցոյց տուին այլ թերթերու խմբագրութեանց, ու այդպէսով գրածներս անմիջապէս սկսան լոյս տեսնել ամերիկեան զանազան պարբերաթերթերու մէջ:

«Բանառմ Հաուզ հրատարակչական ընկերութիւնը պատմութեամբներէս 26 հատը հրատարակեց զբքի ձեւով. ու իմ անդրանիկ գիրքս լոյս տեսաւ 1934 Հոկտեմբերին: Ատկէ ի վեր կ'զբաղիմ գրելով, բան մը որ հոգեւին կը սիրեմ:

«Ծնած եմ Ֆրէդնո, Գալիֆոռնիա, 1908 Օգոստոս 31ին: Հայրս Արմենակ Սարոյեան և մայրս Թագուհի Սարոյեան բնիկ Պիթլիսցի են: Հայրս մեռաւ 1911ին: Մայրս ինծի հետ Սան Ֆրանսիսքօ կը բնակի:

«Բաւական մեծ թիւով ձեռագիր գործեր ունիմ, նոթագրութիւններ, արձակներ, փոքր կտորներ, եւն., որոնք վեց կամ եօթը նոր հատորներու նիւթ կրնան ըլլալ: Բայց առ այժմ զանոնք հրատարակելու միտք չունիմ: Գիրքերս հրատարակուած են նաեւ Անգլիոյ մէջ: Այժմ երեսուն տարեկան եմ ու կը մտադրեմ աւելի լայն ու լուրջ ծրագրով նոր գործեր արտագրել, թէեւ ինչ որ ցարդ գրած եմ կը նկատեմ լաւ և կարեւոր»:

Սարոյեան երբ տակաւին անձանօթ էր ամերիկեան գրականութեան մէջ, Սիրաք Կարոյեան ծածկանուէրով կը գրէր յաճախ Հայրենիք անգլիերէն շաբաթաթերթին:

Որքան երիտասարդ Հայ գրագէտին պատմութեամբ, նոյնքան ու թերեւս աւելի անոր քաւեցողութիւնները, որոնց երկրորդը՝ Տնր Թայմ ալ Նուր Լայֆ առաջին անգամ ըլլալով պիտի բեմադրուի Պոսթոնի մէջ Հոկտեմբեր 9ին Կիլա-Ամերիքըն թատրոնին կողմէ, մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուցած է գեղարուեստական քննադատներուն մէջ: Իր առաջին թատերերգութիւնը (Մայ Հարք'ս ին տնր Հայրենս) գրեթէ երկուքի բաժնեց նիւ Եորքի օրաթերթերուն գեղարուեստական քննադատները, որոնք ի վերջոյ այն եղբայրութեան եկան թէ Սարոյեանի գործը թէեւ նոր ու քիչ մը խրթին, իր մէջ կը պարունակէ անուրանալի առաւելութիւններ՝ ուրոնց արժէքը ըմբռնելու համար հարկ է մտամփոփ հե-

տեւիլ խաղին կառուցուածքին ու հետամուտ ըլլալ անոր նպատակին:

Սարոյեանի գրական կեանքը տակաւին հազիւ հինգ տարիներու համեմատաբար կարճ կեանք մը ունի: Այդ կարճ շրջանին մէջ իսկ, արդէն անոր անունը կը վայելէ միջազգային համբաւ մը որ եղակի է իր տեսակին մէջ: Իր գործերը թարգմանուած են Ֆրանսերէնի, գերմաներէնի, իտալերէնի և բաղձաթիւ ուրիշ լեզուներու: Իր անունը որքան ամերիկեան, նոյնքան ալ միջազգային մամուլին մէջ ծանօթ անուն մը դարձած է: Իր գործը որ ինքնատիպ է արդի գրականութեան մէջ, տակաւին երկասարդ, բարախուն, կենդանի ու ասպագայ նորանոր նուաճումներու կարեւորութիւններով լեցուն է: Իր կորովը՝ հակառակ քննադատներու շատ անգամ աննկելի ու յուսահատեցուցիչ յարձակումներուն, պոպոկատեայ կորով մըն է, աւելի յատկանշական ու աննկուն: Սարոյեան իր գործին ամենամեծ հիացողն ու պաշտպանն է: Ան կը հաւատայ որ մուսաները իրեն հանդէպ առատաձեռն, վեհանձն ու լայնասիրտ եղած են: Կեանքի մէջ, ան կը հաւատայ որ իրեն համար առաքելութիւն մը սահմանուած է: Ու ատոր համար ալ, իր ուժը կը կեդրոնացնէ ներկայիս բեմին վրայ, այդպէսով հասնելու ու աւելի մօտէն ու կենդանի կերպով խօսելու համար մարդոց՝ որոնց «տխմարութիւնը» ուշը գրաւած է երկտասարդ գրագէտին: Սարոյեան կը հաւատայ որ արուեստը, մասնաւորապէս գրականութիւնը, մեծ դեր ունի մարդկային սպիտութիւնը, ազգատութիւնն ու թշուառութիւնները մեղմելու ու կեանքէն դուրս վանելու գործին մէջ:

Մարդը աստուածութեան մօտեցնելու, անոր մէջ անասնային բնազդը կաշկանդելու ու սպաննելու լաւագոյն ու ամենէն ազգեցիկ միջոցը գտած է ան գրականութեան մէջ, գրչով անարդարութեան դէմ պայքարե-

լու միջոցը:

Մինչև այսօր իր գրականութիւնը խորագրանաւ է մարդկային ախմարութիւններն ու պակասութիւնները: Իր խօսքը ուղղուած է ընկերային չարիքներուն դէմ ու ակարին և անկեալին անունով իր ձայնը բարձրացուցած է անվախ ու կորովի ջանադրութեամբ մը:

Սարոյեան գրագէտին կոչումը իբր վերանորոգիչ ու մոռալիստ, ունէ մէկէ աւելի, հասկնալի է իր անխառն ցեղին գաւակներուն: Ոմանք՝ ազոտութիւններուն հանդէպ Սարոյեանի գրականութեան անկեղծ ու բարենորոգչական ձգտումները «վրան բաց» որակեցին ու այդ որակումով ուղեցին փնտել հեղինակին անժըխտելի գրական արժանիքներուն: Սակայն արժէքները կարելի է ներանալ: Անոնք՝ ամպերու ետեւը պահ մը վարագործուած արեւին լուսաշող տաքութեան կը նմանին: Ուշ կամ կանուխ իրենց ազդեցութիւնը զգալի կ'ընեն իրենց չուրջիներուն:

Սարոյեան՝ որ հայ մարտիրոս ցեղին մէկ արժանաւոր գաւակն է, իր համեստ ծագումը առանց ուրանալու, եղբայրացած մարդկային ցաւերուն ու իր ազգին բաղձնադրչար անունին, կոխ բացած է «աշխարհի ապականեալ ուժերուն դէմ», ա՛յն ապականեալ ուժերուն դէմ, որոնցմէ արդէն արիւնաքամ եղած է իր ազգը. առանց ընկրկելու սակայն, իր հողին մէջ միշտ զօրաւոր ու կենդանի բռնած է «բարին» հաւատքը՝ արդարացնելով Սարոյեան գրագէտին վկայութիւնը թէ. «Հայու ողին զօրաւոր ոգի մըն է: Անիկա չի պարտուիր չար աշխարհով մը: Ընդհակառակը, անիկա պարտութեան կը մատնէ այդ աշխարհը: Այդպէս կ'ընէ բանալով այդ աշխարհը առանց ապականուելու անկէ»:

ՍԱՄՈՒԷԼ Յ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

29 Սեպտեմբեր 1939

Պոսքըն, Մեա.

ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԵՕԲԱՆԱՇՈՒՆ ՀԱԶԱՐ ԱՍՈՐԻՆԵՐ

Քառասուն օր ու քառասուն գիշեր էր որ մազս կտրել տուած չէի ու կ'սկսէի կարգ մը անգործ ջութա կահարներու նմանիլ: Դուք գիտէք այդ տեսքը, հանձարը՝ ուրացուած ու պատրաստ՝ միանալու Համայնա վար կուսակցութեան: Մենք, փոքր Ասիոյ բարբարոսներս մազոտ ժողովուրդ մըն ենք, երբ մազերնիս պէտք տեսնէ կարուելու, պէտք կը տեսնէ: Այնքան գէշ էր մազերուս առատութիւնը, որ ունեցած միակ գլխարկս նեղ կուղար գլխուս: (Շատ լուրջ պատմուածք մըն է որ կը գրեմ, թերեւս երբ և իցէ գրելիքներուս ամենա լուրջը: Ասոր համար է որ շատախօսութեամբ կ'սկսիմ: Շէշվուտ էնաբըսընի ընթերցողները պիտի հասկնան թէ ինչ բան կ'ուզեմ, քիչ մը յետոյ, անոնք պիտի հասկնան թէ ծիծաղս աւելի տխուր է): Մազերը կտրուելու պէտք ունեցող երիտասարդ մըն էի, որով զացի Թհրըտ Սթրիթի (Սան Ֆրանսիսքո), Մաիրիչներու Գուլէճը, տասնընիգ սէնթի մազս կտրել տալու:

Թհրըտ Սթրիթ, Հոլիվուտէն քիչ մը վար թաղ մըն է, մտաբերեցէք Նիւ Եորքի Պալլըրին, և Մէյն Սթրիթը Լօս Անձլէլըսի, երեւակայեցէք ծերեր ու աղաքներ որ անգործ կը սըքտան, Պուա Տիւրհամ ծխելով, կառավարութեան մասին խօսելով, սպասելով որ բան մը պատահի, պարզապէս սպասելով:

Օգոստոսի երկուշաբթի օր մըն էր ու գատարկապորտներէն մեծ թիւ մը խուժած էր խանութը քիչ մը գեղեցկանալու համար: Ծաւոնցի տղան՝ որ ձրի աթոռին վրայ կ'աշխատէր, սպասողներու տասնըմէկ հոգինոց ցուցակ մը ունէր. միւս բոլոր աթոռներն ալ գրաւուած էին: Նստեցայ ու սկսայ սպասել: Դուրսը, ինչպէս Հիմինկվէյ (Արեւը նոյնպէս կը ծագի, Մնաք բարով Ձէնքերուն, Մահ յետ միջօրէին, Շահողը ոչինչ կ'առնէ) պիտի ըսէր, մազ կտրելը յիսուն սէնթ էր: Ես քսան սէնթ և կէս տուփ Պուլ Տիւրհամ ունէի: Սիկարէթ մը փաթեցի. տուփը տուի քովիններէս մէկուն որ ծխախոտի պէտքը կ'զգար, ներս քաշեցի չոր մուխը, մասնակով Ամերիկայի վրայ, քաղաքական, անտեսական ու հոգեկան անցուդարձերուն վրայ: Գովինա տասնըմէկ տարեկան տղայ մըն էր: Բնիկ Այովաացիի կը նշմանէր, հիւսնալի ու տոկուն Ամերիկացի մը, բայց օրերէ ի վեր հազուադէպ անփութիւն, անքուն ու անօթի ու վախով լի: Ուղեցի անպատճառ հասկնալ իր տնունը: Գրող մը միշտ կը փափաքի ունենալ գէմքի մը կամ անձերու մասին հարկ եղած ճշմարտութիւնները:

Այովացիին ըսաւ. «Տակաւին նոր եկայ Սալինասէն: Գործ չկայ հազարի գաշտերուն մէջ: Դէպի հիւսիս, Բօթթլէնտ կ'երթամ ուր պիտի ջանամ գործ մը ապաւնտնել:

Ուղեցի իրեն պատմել իմ վիճակս. մերժուած պատմուածք մը՝ Սքայպըքէն. մերժուած արձակ մը՝ Տնը Եկլ Րըվիէն. սիկարէթի համար զրամի պակասութիւն ունէի, կօշիկներս մաշած էին, չապիներս՝ հինացած, և սակայն վախցայ դժուարութիւններս ու նեղութիւններս պարզել ուրիշներուն: Գրողի մը նեղութիւնները քիչ մը սրտնեղիչ են, քիչ մը անբնական:

Մարդիկ ատակ են մտածելու. «Նախ ո՞վ ըսաւ քեզի գրել»: Մարդ ունէ ատեն պէտք չէ յաւակնի դը-

րող մը ըլլալ: Ըսի. «Յաջողութիւն, Այովացի»: Այովացին գլուխը օրօրեց. «Գիտեմ, պիտի փորձեմ, ըլլայ կամ ո՛չ: Կորսնցնելիք բան չկայ»: Աքանչելի տղայ, կը յուսամ որ մեռած չէ, կը յուսամ որ սառած չէ. սոսկալի ցուրտ է այսօրերս, կը յուսամ որ չէ ընկերկած, ապրելու արժանի էր: Այովացի, կը յուսամ որ գործ գտար Բօթթլէնտի մէջ. կը յուսամ որ զրամ կը շահնի, կը յուսամ որ մաքուր սենեակ մը վարձած ես տաքուկ անկողինով մը. կը յուսամ որ կը քնանաս գիշերները. կ'ուտես բնականօրէն, կը քալես մարդ աւարածի մը պէս, երջանիկ ես: Այովացի, իմ բոլոր բարեմաղթութիւններս քեզի հետ են: Քեզի համար քանի մը անգամ աղօթած եմ: (Եւ սակայն, կը խորհիմ որ, մինչև այսօր, մեռած է անիկա: Իր մէջն էր ան զինքը տեսած օրս, գաղանի մը խոժոռ ու սպառնացող գէմքը: Ու նոյնյետայն Ամերիկայի բոլոր թատրոններուն մէջ կը ցուցադրէին, փոխ ի փոխ, կենդանի շարժանկարի քարտէս մը՝ որուն մէջ երգ մը կար որ կը կոչուէր *Who is afraid of the Big Bad Wolf* ու անաբոլորը այս է, զրամ ունեցող մարդեր կը խընդան մահուան վրայ, որ խորամանկութեամբ կը սողոսկի Այովացիի նման տղոց կեանքէն ներս, կեղծելով որ անիկա հոգ չէ, խնդալով սաք թատրոններուն մէջ: Աղօթեցի Այովացիին համար ու ինքզինքս ատոր համար գասալիք-վախկոտ մը կը նկատեմ: Մինչև այսօր մեռած ըլլալու է ու ես այժմ կը նստիմ փոքր սեւեակի մը մէջ, անոր մասին կը խօսիմ, միայն կը խօսիմ:

Սկսայ զիտել ծաւոնցի տղան որ սափրիչութիւն կը սորվէր: Ծերունի գատարկապորտ մը կ'ածիլէր, որ անուրի գէմք մը ունէր. այն հազուադէպ գէմքերէն որ զիմազիծ կը հագնին տարիներու ծոյլ ու խուսափողական ապրելու եղանակէն, տարիներու անորոշութենէն,

բան մը չունենալէն. ու ձաբոնցի տղան իր քիթը ետ կը քաշէր որպէսզի ծերունի դատարկապորտին արտաբերած հոտը չառնէր: Պատմուածքին մէջ շատ աննշան կէտ մըն է այս, իրողութիւն մը որ տեղ չունի արուեստի գործին մէջ, և սակայն ես կը յիշեմ զայն: Երիտասարդ գրող մը միշտ կը վախնայ որ կարեւոր կէտ մը իր ուշադրութենէն կը վրիպի: Անիկա միշտ կ'ուզէ թուղթին յանձնել իր բոլոր տեսածները: Ուզեցի ձաբոնցի տղուն անունը հասկնալ: Ես չափազանց հետաքրքիր եմ անուններով: Համոզուած եմ որ, անոնք որ ամենէն աւելի անծանօթ են, ամենէն աւելի հարազատ են մարդոց: Օրինակ առէք մեծ անուն մը՝ Անդրիւ Մէլլընի նման: Շատ ուշով կը գիտէի ձաբոնցի տղան: Ուզեցի հասկնալ իր քիթը ծերունիի հոտէն հեռու բռնելու իր ձեւէն իր մտածումը, իր զգացումը: Տաբիներ առաջ, երբ տասնընօթը տարեկան էի, հօրեղբորս այգիին մէջ, Ստնկըրէն հիւսիս, Սան Ժօաքուինի հովիտին մէջ, գինի կը պատրաստէի, ուր ինծի հետ կ'աշխատէին քանի մը ձաբոնցի աշխատաւորներ, Եօչիօ Էնօմօթօ, Հիտէօ Սուչուքի, Քաթսումի Սուճիմօթօ և մէկ քանի ուրիշներ: Այս ձաբոնցիները ինծի սորվեցուցին քանի մը պարզ նախադասութիւններ, բառեր, ինչպէս եֆ. գեղեցիկ օր ե, այդպէս չե՞, մնաքա՞նք, եւ այլն: ձաբոնցիներն ըսի սափրիչութիւն սորվող ուսանողին. «Ի՞նչպէս ես»: ձաբոնցիներն պատասխանեց. «Շատ լաւ եմ, չնորհակալ եմ»: Յետոյ կոտորտուն անգլիերէնով. «ձաբոնցիներն կրնա՞ք խօսիլ: ձաբոնցի մէջ ապրած էք»: «Դժբախտաբար ո՛չ» ըսի: «Միայն մէկ քանի բառեր կրնամ խօսիլ զոր սորված եմ ձաբոնցի տղոցմէ: Եօչիօ Էնօմօթօյի, Հիտէօ Սուչուքիի, Կաթսումի Սուճիմօթօյի հետ կ'աշխատէի: Կը ճանչնամ զանոնք»: Շարունակեց իր գործը, անուններու վրայ խորհելով: Կարծէք թէ կը փափար Էնօմօթօ

թօ, Սուչուքի, Սուճիմօթօ»: Հարցուց. «Սուչուքի, կարճահասակ մա՞րդ մըն է»: «Այո», ըսի: «Կը ճանչնամ զայն» ըսաւ: «Ներկայիս Սան ձօս կը բնակի, ու ամուսնացած է»:

Կ'ուզեմ որ գիտնաք թէ ես չափազանց կը հետաքրքրուիմ մարդոց յիշողութիւններուն վրայ: Երիտասարդ գրող մը կը պատի ու յատկապէս մարդերու հետ կը խօսակցի: Ան կ'աշխատի հասկնալ թէ ի՞նչ բան կը վերյիշեն անոնք: Կարճ պատմուածքի մը համար մեծ նիւթ չէ որ կը գործածեմ: Այս գործին մէջ արտակարգ բան մը պիտի չպատահի: Դարձուածքով պատմութիւն մը հիւսելու չեմ աշխատիր: Յիշատակելի տիպեր չէ որ կ'ստեղծեմ: Գրելու խաբուսիկ ոճ մը չէ որ կը գործածեմ: Գրաւիչ մթնոլորտ մը չէ որ կ'ուզեմ ստեղծել: Այս պատմութիւնը և կամ ոեւէ պատմութիւն The Saturday Evening Postի և կամ Cosmopolitanի և կամ Harpersի ծախելու փափաք չունիմ: Կարճ պատմուածքներ գրող մեծ հեղինակներու հետ մրցիլ չեմ ուզեր, հեղինակներ՝ Սինքլէր Լուիզի, ձօզէֆ Հէրկլշիմըրի կամ Ջէնէ Կրէյքի նման, մարդիկ՝ որոնք իսկապէս գրել գիտեն, պատմուածքներ գրել՝ որոնք կրնան ծախուիլ: Հարուստ մարդեր՝ որ կը հասկնան բոլոր օրէնքները տիպերու, նպատակի, ոճի, մթնոլորտի և այն բոլոր գործօններուն որ պատմութիւն մը կը չինեն: Համբաւի տիրանալու փափաք չունիմ:

Բուլիցցըր մրցանակը, Նօպէլի մրցանակը և կամ ուրիշ ոեւէ մրցանակ չահելու նպատակ չունիմ: Ես հոս եմ հեռաւոր Արեւելքի մէջ, Սան Ֆրանսիսքօ, Քալիֆօրնի փողոցի փոքրիկ մէկ սենեակին մէջ և նամակ կը գրեմ հասարակ մարդերու ու անոնց շատ պարզ լեզուով կը գրեմ արդէն իսկ իրենց գիացած բաներուն շուրջ: Ըրածս լոկ արձանագրութիւն մըն է, եթէ քիչ մը կը թափառիմ գրելիքներու շուրջ, պատճառը այն է որ

քան որ ալ իր սիրտը լեցուն եղած ըլլայ:

«Այդ անունը» ըսի: «Պատա՛լ, դուն հա՞յ ես»: Ես հայ եմ: Ասիկա սակէ առաջ ալ յիշած եմ: Մարդիկ կը նային ինձի և կ'սկսին զարմանալ, որով անմիջապէս, առանց թեթեւեղութեան կ'ըսեմ անոնց. «Ես հայ եմ»: Կամ կարգացած կրնան ըլլալ իմ գրածներէս կտոր մը ու կը սկսին զարմանալ, որով կ'ըսեմ անոնց. «Ես հայ եմ»: Աննպատակ խօսք մըն է, բայց անոնք կ'սպասեն որ ըսեմ առիկա, ու ես կ'ըսեմ: Ուսէ գաղափար չունիմ թէ ինչպէս և ինչ տեսակ բան է հայ ըլլալը, կամ անգլիացի կամ ճապոնցի ըլլալը: Շատ աղօտ գաղափար ունիմ թէ ինչ տեսակ բան է ողջ ըլլալը: Ասիկա միակ կէտն է որ զիս մեծապէս կը շահագրգռէ: Ասիկա և թէնիսը: Կը յուսամ որ մը մեծ փիլիսոփայական գործ մը գրել թէնիսի վրայ, բան մը՝ որ նմանութիւն ունենայ *Death in the Afternoon*-ի, բայց գիտեմ որ տակաւին պատրաստ չեմ այդպիսի գործի մը ձեռնարկելու: Կը խորհիմ որ թէնիսի ընդհանրացումը, մեծ չափով, աշխարհի մարդոց մէջ, շատ պիտի օգնէ ցեղային տարբերութիւնները, նախապաշարունակները, եւայլն, արմատախիլ ընելու: Անմիջապէս որ կատարեւազորեմ իմ խաղալու կերպս, կը յուսամ սկսիլ այս մեծ գործին նախագծին պատրաստութեան: (Կարգ մը սովետացած մարդերու այնպէս կը թուի թէ, ես Հէմինգվեյն է որ ծաղրել կ'ուզեմ: Ծաղրել չէ նպատակս: *Death in the Afternoon* բաւական առողջ արձակ կտոր մըն է: Իբր արձակատուր ուսէ ժամանակ չեմ կրնար հակառակել: Նոյնիսկ չեմ կրնար հակառակել անոր իբր փիլիսոփայութիւն: Կը կարծեմ որ անիկա շատ աւելի նուրբ ու աղէկ փիլիսոփայութիւն մըն է քան Ուիլ Տիւրանթը և Ուոլթըր Բիթքինը: Նոյնիսկ եթէ Հէմինգվեյն յիմար է, գէթ անիկա ճշմարիտ յիմար մըն է: Անիկա կը պատմէ ճշմարտապէս պատահար մը, ու դէպքի մը արագու-

թիւնը թոյլ չի տար որ իր պատմածները հապճեպ ընէ: Ասիկա մեծ բան է: Գրականութեան համար տեսակ մը յառաջդիմութիւն է ասիկա: Պատմել յուրօրէն բնոյթն ու նշանակութիւնը անոր՝ որ շատ կարճ կեանք մը ունի):

«Հա՞յ ես դուն» հարցուցի:

Մենք փոքր ժողովուրդ մըն ենք ու երբ մեզմէ մէկը կը հանդիպի միւսին, առիկա դէպք մըն է: Մենք միշտ մեր շուրջը կը նայինք մէկու մը հետ խօսելու համար մեր լեզուով: Մեր ամենամեծ քաղաքական կուսակցութիւնը կը հաշուէ որ երկու միլիոն հայ գոյութիւն ունի աշխարհի վրայ, բայց մեզմէ շատերը այնպէս չեն խորհիւր: Մեզմէ շատեր կը նստինք ու մատիտ մը, թուղթի կտոր մը և երկրագունդին մէկ մասը կ'առնենք ու կ'երեւակայինք թէ ամենաշատը որքան հայ գոյութիւն կրնայ ունենալ այդ մասին մէջ և ամենաքիչը թիւը կը նշանակենք թուղթին վրայ և յետոյ կ'անցնինք երկրագունդին ուրիշ մէկ մասին, Հնդկաստան, Ռուսիա, Սովիէթ Հայաստան, Եգիպտոս, Իտալիա, Գերմանիա, Ֆրանսա, Ամերիկա, Հարուսային Ամերիկա, Աւստրալիա, եւայլն, և յետոյ կը գուժարենք մեր ամենայուսատու թուանշանները՝ որոնց գումարը կը հասնի մէկ միլիոնէն քիչ մը պակասի: Յետոյ կ'սկսինք երեւակայել թէ որքան խոշոր են մեր ընտանիքները, որքան բարձր՝ մեր մահուան քանակը (բացի քանակը և որքան փոքր՝ մեր մահուան քանակը (բացի պատերազմի շրջաններէն երբ ջարդերը կը բազմապատակեն մահուան քանակը) և կ'սկսինք երեւակայել թէ որքան արագութեամբ պիտի բաղմանանք եթէ ազատ ձգուինք քառորդ դար ու երջանիկ կ'զգանք զմեզ: Միշտ դուրս կը թողունք երկրաշարժները, պատերազմները, ջարդերը, սովերը, եւայլն, որ սխալ է: Կը յիշեմ Մերձուոր Արեւելքի նպատամատոյցին քէմբէյն-

ները մեր քաղաքը: Հօրեղբայրս կ'ըլլար մեր ճառախօսը և ամբողջ սրահ մը լեցուն հայերը կը լացնէր: Փաստաբան մը ու միանգամայն մեծ ճառախօս մըն էր: Սկզբնական օրերուն պատճառը պատերազմն էր: Մեր ժողովուրդը կը բնաջնջուէր թշմանիին կողմէն: Անոնք որ սպաննուած չէին անտուն մնացած էին, սովահար կ'ըլլային, մեռ միսն ու աքիւնը, կ'ըսէր հօրեղբայրս ու բոլորս կուլայինք: Դրամ կը հաւաքէինք ու հին աշխարհ մեր ազգակիցներուն կը դրկէինք:

Յետոյ, պատերազմէն յետոյ, երբ ես աւելի մեծացայ, Նիյր Իսթ Րըլիֆի ուրիշ հանգանակութիւն մըն ալ ունեցանք, ուր հօրեղբայրս, մեր քաղաքին Սիվիլը Օտիթօրիումի բեմին վրայ կեցած ըսաւ. «Փա՛ռք Աստուծոյ, այս անգամ թշնամին չէ, երկրաշարժն է: Աստուած պատժած է մեզ: Ցաւերու և դժբախտութիւններու մէջ պաշտած ենք Ձէնքը, պաշտած ենք թշուառութիւնները և հիւանդութիւնները, տանջանքները և վայրագութիւնները (հօրեղբայրս սկսաւ լալ ու ողբալ) յուսահատութեան խենդութիւններու մէջ և ահա՛ Ան աս պատուհասը բերաւ մեր գլխուն և տակաւին կը բարեբանենք Ձէնքը, տակաւին կը պաշտենք Ձէնքը. Աստուծոյ ըրածները չենք հասկնար մենք»: Հանգանակութենէն յետոյ հօրեղբօրս քով գացի և ըսի. «Հաւատացի՞ր Աստուծոյ մասին ըսածներուդ», ու ան յարեց. «Ատիկա ճառախօսութիւն էր. պէտք է դրամ հաւաքենք: Ի՞նչ Աստուած: Յիմարութիւն է ատիկա»: «Ու երբ լացի՛ր» հարցուցի, ու հօրեղբայրս ըսաւ. «Ատիկա իրական էր: Ձէի կրնար զսպել ինքզինքս: Պէտք էր որ լայի: Ինչո՞ւ, Աստուծոյ սիրոյն, ինչո՞ւ պէտք է քաշենք այս դժոխային ճակատագիրը: Ի՞նչ ըրած ենք որ կը քաշենք այս տանջանքը: Մարդիկ հանդարտ չեն թողուր մեզ: Աստուած հանդարտ չի թողուր մեզ: Բան մը ըրած ենք: Արդարասէր և աստուածապալա

ազգ մը չենք: Ի՞նչ է մեր մեղքը: Յուսախաբ եղած եմ Աստուծոմէն: Պժգացած եմ մարդէն: Միակ պատճառը որ կ'ուզեմ ելլել ու խօսիլ ա՛յն է որ բերանս չեմ կրնար գոցել: Ձեմ կրնար հանդուրժել երբ անդին մեր ժողովուրդը կը մեռնի: Յիսուս Բրիստոս, բան մը ըրած ենք»:

Հարցուցի Թէօսօր Պատալին որ ինք Հա՛յ էր:

Ան պատասխանեց. «Ասորի եմ»:

Աղէկ. բան մըն էր: Անոնք, Ասորիները, մեր երկրամասերէն եկած են, անոնք ալ մեր քրթեքուն պէս քրթեր ունին, աչքեր՝ մեր աչքերուն նման: Անոնք տարբեր լեզու մը ունին: Երբ անոնք կը խօսին մենք չենք հասկնար, բայց մեզի շատ յար և նման են: Շատ ուրախ պիտի ըլլայի եթէ Պատալ Հայ եղած ըլլար. բայց ատիկա ալ բան մըն էր:

«Ես Հայ եմ» ըսի: «Քանի մը Ասորի տղաք կը ճանչնայի մեր քաղաքը, ձօգէֆ Սարգիս, Նիթօ Էլիա, Թօնի Սալէհ: Ասոնցմէ ոեւէ մէկը կը ճանչնա՞ս»:

«ձօգէֆ Սարգիսը կը ճանչնամ» ըսաւ Պատալ: «Միւսները չեմ ճանչնար: Նիւ Նորք կը բնակէինք հինգ տարի առաջ, յետոյ դէպի Արեւելք թուրօք եկանք: Յետոյ փոխադրուեցանք Սան Ֆրանսիսքօ»:

«Նիթօ Էլիան, ըսի, Սէլվէյձըն Արմիին մէջ հարկւրապետ է»: (Ձեմ ուզեր որ ոեւէ մէկը ենթադրէ թէ բաներ մը կը հնարեմ և կամ թէ կ'աշխատիմ զուարճալի ըլլալ): «Թօնի Սալէհ, ըսի, սպաննուեցաւ ութը տարի առաջ: Ձիէն ինկաւ ու ձին զինք կոխկըրտեց: Թօնին չկրցաւ ինքզինքը ազատել ձիուն վրայէն, ոտքէն բռնուեցաւ և ձին կէս ժամ հոս ու հոն վազլըրտեց, երբ Թօնիին քով հասան մեռած էր արդէն: Այդ ատեններուն տասնըչորս տարեկան էր: Իրեն հետ միասին դպրոց կ'երթայի: Թօնին շատ ճարպիկ աղայ մըն էր, շատ յաջող՝ թուաբանութեան մէջ:

Ակոսանք խօսիլ ասորական և հայկական լեզուներու մասին, Հին Աշխարհի և հոն տիրող կացութեան շուրջ:

Տասներկինգ սէնթի կտրել կուտայի մաղերս և միաժամանակ ալ կ'աշխատէի բան մը սորվիլ, մեծ ջանք թափել նոր ճշմարտութիւն մը սորվելու, կեանքի հըրաշալիքին, մարդու արժանիքին մասին: (Մարդ մեծ արժանիք ունի, մի՛ խորհիք թէ չունի):

Պատալ ըսաւ. «Ասորերէն չեմ կրնար կարդալ: Երկիրը ծնած եմ, սակայն, կ'ուզեմ մոռնալ զայն»:

Յոգնած կ'երևէր, ոչ թէ ֆիզիքայէս, այլ հոգեկանապէս»:

«Ինչո՞ւ» ըսի: «Ինչո՞ւ կ'ուզես մոռնալ զայն»:

Խնդաց ու ըսաւ. «Պարզապէս ամէն բան խորտակուած է այդ կողմը»: Ես իր բառերն են որ կը կրկնեմ եղաւ ծին պէս, առանց իմ կողմէս բան մը աւելցնելու: «Առանց մեծ ժողովուրդ մըն էինք», շարունակեց ան: «Բայց ատիկա երէկ էր, երէկ չէ առջի օր: Այժմ մենք միայն հին ազգաց պատմութեան մէջ նիւթ մըն ենք: Մեծ քաղաքակրթութիւն մը ունէինք: Տակաւին կը հիանան ատոր վրայ: Այժմ Ամերիկայի մէջ եմ ու սափրիչութիւն կը սորվիմ: Իբր ազգ քանդուած ենք, վերջացած ենք, ամէն ինչ լրացած է, ինչո՞ւ լեզուն պէտք է սորվիմ: Գրողներ չունինք, լուրեր չունինք, ըսել կ'ուզեմ, շատ քիչ լուրեր կան միայն. ատեն առանց կը ջարդուինք, եղածը այդ է: Հին պատմութիւն մըն է, բոլորս ալ գիտենք ատոր մասին: Լուրը արդէն մեզի կուգայ էսօսիէյթըս Բրէսէն»:

Այս նկատողութիւնները շատ վիրաւորիչ էին ինծի, Հայու մը: Միշտ շատ գէշ զգածուած էի իմ ժողովուրդիս բնաջնջումին համար: Ես երբեք չէի լսած Ասորի մը որ անգլիերէն խօսէր այսպիսի խնդիրներու շուրջ: Մեծ սէր զգացի այս երիտասարդ տղուն հան-

դէպէ: Միտլ մի՛ հասկնաք զիս: Այս օրերուն հակում մը կայ մասնակու մէկու մը մասին իբր Pausy (մանիշակ) երբ մարդ կ'ըսէ թէ սէր ունի ուրիշ մարդու մը հանդէպ: Այսպէս, կը խորհիմ թէ, ես բոլոր մարդոց հանդէպ սէր ունիմ, նոյնիսկ Հայաստանի թշնամիներուն հանդէպ: Ամէն ոք գիտէ թէ որոնք են ատոնք: Անոնց ուէ մէկուն հանդէպ ես ուէ բան չունիմ, որովհետեւ զանոնք կ'երեւակայեմ իբր մէկ մարդ՝ որ մէկ կեանք կ'ապրի միաժամանակ, և գիտեմ, հաստատ եմ, որ մէկ մարդ միաժամանակ անկարող է այն բարբարոսութիւններուն ու գաղանթութիւններուն որ կը գործադրուին խուժաններուն կողմէն: Իմ հակառակութիւնս միայն խուժաններուն հանդէպ է:

«Լաւ, ըսի, գրեթէ նոյնն է պարագան մեզի հազի համար ալ: Մենք ալ, նոյնպէս, հին ենք: Մենք տակաւին մեր եկեղեցին ունինք: Տակաւին քանի մը գրողներ ունինք, Ահարոնեան, Իսահակեան, և քանի մը ուրիշներ, բայց գրեթէ նոյնն է»:

«Այո, ըսաւ սափրիչը, գիտեմ: Մենք սխալ բաներու հետամուտ եղանք: Մենք պարզ բաներու հետամուտ եղանք, խաղաղութիւն, լուծիւն և ընտանիք: Հետամուտ չեղանք մեքենագիտութեան, յարձակողականի, զինուորականութեան: Հետամուտ չեղանք դիւանագիտութեան, խաբէութեան, արագահարուածներու շինութեան, թունաւոր կեղերու հնարքին: Այլեւս օգուտ չ'ըներ յուսախաբութիւնը: Մեր օրը ունեցանք մենք ալ, հաւանաբար»:

«Մենք յոյս ունինք» ըսի: «Ապրող հայ մը չկայ որ տակաւին անկախ Հայաստան մը չերագէ»:

«Երազ» ըսաւ Պատալ: «Աղէկ. բան մըն է: Ասորիներ նոյնիսկ չեն կրնար երազել այլեւս: Գիտե՞ս թէ մեզմէ քանի հոգի մնացած է երկրագունտին վրայ»:

«Երկու կամ երեք միլիոն» կրահեցի:

«Եօթանասուն հազար» ըսաւ Պատալ: «Եղածը այդչափ է: Եօթանասուն հազար Ասորիներ աշխարհի վրայ, ու տակաւին կը ջարդեն մեզ: Անցնող ամսուն մեզմէ եօթանասուն հոգի սպաննեցին փոքր ընդհարու մի մը ընթացքին: Թերթին մէջ փոքր նախադասութիւն մը միայն կար այդ մասին: Մեզմէ եօթանասուն հոգիներ եւս բնաջնջուած: Շատ չանցած բոլորովին բընաջնջ պիտի ըլլանք: Եղբայրս ամուսնացած է Ամեւրիկացի աղջկան մը հետ ու տղայ մը ունի: Այլեւս ոեւէ յոյս չկայ: Կ'աշխատինք մոռնալ Ասորեստանը: Հայրս տակաւին կը կարգայ թերթ մը որ նիւ Եորքէն կուգայ, բայց ան ծերացած է: Պիտի մեռնի շատ չանցած»:

Յետոյ իր ձայնը փոխուեցաւ, դադրեցաւ իբր Ասորի խօսելէ ու սխաւ իբր սափրիչ խօսիլ. «Գլխուդ մազէն բաւական կարած եմ» հարցուց: Պատմութեան մազէն քաւական կարած եմ» հարցուց: Պատմութեան մնացեալ մասը աննպատակ է: Յետեւութիւն, ըսի երկտասարդ Ասորիին ու մեկնեցայ: Քաղաքին փողոցներուն մէջէն չորս մղոն ճամբայ քաղցի դէպի իմ սենեակս՝ Քարլ փողոց: Ամբողջ պատահարին վրայ մտածեցի. Ասորեստան ու այս Ասորին, Թհէօթօր Պատալ, սափրիչութիւն կը սորվի, իր ձայնին տխրութիւնը, իր դրութեան ու կացութեան յուսահատութիւնը: Ասորի տախտակներ աւաջ էր, Օգոստոսին մէջ, բայց այդ օրուրէն սկսեալ կը մտածեմ Ասորեստանի վրայ, ու կ'ուզէի բան մը ըսել Թհէօթօր Պատալի մասին, հին ցեղի մը զաւակը, երիտասարդ ու արթուն, և սակայն յուսահատ: Եօթանասուն հազար Ասորիներ, լոկ եօթանասուն հազար այդ մեծ ժողովուրդէն, մնացեալ բոլորը մեռած ու ամբողջ մեծութիւնը այդ ժողովուրդին ջախջախուած ու անտեսուած՝ և երիտասարդ մը՝ Ամերիկայի մէջ սափրիչութիւն կը սորվի ու դառնօրէն կ'ողբայ պատմութեան ընթացքը:

Ինչո՞ւ ծրագիր մը չեմ մշակեր ու գեղեցիկ սիրային պատմութեան չեմ գրեր, որոնցմէ կարելի ըլլայ շարժապատկերներ պատրաստել: Ինչո՞ւ չեմ ձգեր որ այս անարժէք ու ձանձրացուցիչ նիւթերը մոռցուին: Ինչո՞ւ չեմ աշխատի գոհացնել ամերիկեան ընթերցող դասակարգը:

Այո, ես Հայ եմ: Մայքլ Արլէն Հայ մըն է, նոյնպէս: Անիկա կը գոհացնէ հասարակութիւնը: Մեծ հիացում ունիմ անոր մասին, ու կը խորհիմ որ գրելու սքանչելի ոճ մը կատարելագործած է և ուրիշ բաներ ալ, բայց ես չեմ ուզեր գրել այն մարդոց մասին որոնց մասին ան կ'ուզէ գրել: Այդ մարդերը արդէն մեռած էին ի սկզբանէ: Առէք Այօվան, Ճարոնցի տղան ու Թհէօթօր Պատալը, Ասորին: Անոնք կ'ընկճուին ու կը մոռցուին Փիլիքապէս մեռնելով, ինչպէս Այօվան. կամ հոգեպէս մեռնելով, ինչպէս Պատալը. բայց անոնք կը ներկայացնեն այն նիւթը որ յաւիտենական է մարդուն մէջ և այս նիւթն է որ կը հետաքրքրէ զիս: Դուք զանոնք չէք գտնար լուսավայլ տեղերու մէջ, սեռային խնդիրներու շուրջ վարպետ գիտողութիւններ ընելով և կամ՝ արուեստի մասին՝ աննշան նկատողութիւններ ընելով: Դուք զանոնք կը գտնէք հոն ուր ես գտայ և անոնք հոն պիտի ըլլան յաւիտենապէս, մարդկային ցեղը՝ մարդուն մասը. որքան որ Անգլիայէն՝ նոյնքան նաեւ Ասորեստանէն, ա՛յն որ կարգիլ է բընաջնջել. ա՛յն մասը՝ որ ջարդը չի կրնար բնաջնջել, որ երկրաշարժը, պատերազմը, սովը, յիմարութիւնը, եւայլն, չեն կրնար բնաջնջել:

Այս կտորը յարգանք մըն է Այօվային, Ճարոնին, Ասորեստանին, Հայաստանին, մարդկային ցեղին ամէն ուրեք, այդ ցեղին արժանապատուութեան, ապրող էակներու կղերականացութեան: Չեմ ակնկալեր որ Բա

բամառնութ Ընկերութիւնը շարժանկարի վերածէ այս
գործը: Ես կը մտածեմ եօթանասուն հազար Ասորիներ
ներու վրայ, բոլորին միաժամանակ: Կը մտածեմ
Թէոտօր Պատալին վրայ, որ կը մարմնացնէ եօթանա-
սուն հազար Ասորիները և եօթանասուն միլիոն Ասո-
րիները, Ասորեստանը և մարդը, կեցած՝ սափրիչի
խանութի մը մէջ, Սան Ֆրանսիսքօ, 1933ին, ըլլալով
աակաւին, ինքը՝ ամբողջ ցեղը:

Ս Է Ր

Կէս գիշերէ քիչ առաջ, Թանձր մառախուղը որ
կ'իջնէր քաղաքին վրայ, անձրեւի փոխուեցաւ, ու,
Սիքսթ փողոցին վրայ քալած առենը Մէքս յանկարծ
անձրեւէն փախչելով քովետի տան մը դրան չեմին վը-
րայ ապաստանեցաւ, երեսը Թաշկինակով մը սրբելով:

— Հոս անձրեւէն կրնանք ապաստանիլ, ըսաւ ան,
իր բարեկամ Բէթ Փարարոյի: Վեր կրնանք ելլել ու
նստիլ մինչեւ որ անձրեւը դադրի:

— Շատ լաւ, ըսաւ Բէթ, բայց անառակութիւն
պէտք է:

Մէքս զանգակը հնչեցուց, ու ճշգրտահուծեամբ,
քիչ մը դարմանալի ճշգրտահուծեամբ, դուռը լայնօրէն
բացուեցաւ: Գործերը շատ գէշ պէտք է եղած ըլլան,
խորհեցաւ Բէթ: Սանդուխին վրայ անոնք նշմարեցին
գիրուկ, միջին տարիքով խափշիկ սպասաւոր մը որ կը
ժպտէր, զիրենք տեսած ըլլալուն հաճոյքովը:

— Բարի իրիկուն, ըսաւ Բէթ անոր: Ի՞նչպէս ես:

— Բարի իրիկուն տղաք, ըսաւ սպասաւորը: Ծիչդ
դիմացի կողմը: Դիմացի սենեակը մտէք:

Անոնք մտան դիմացի փօքը սենեակը, գոցեցին
դուռը, ու նստեցան:

Սպասաւորը նրբանցքին ներսի կողմը գնաց, աղ-
ջիկները բերելու համար: Վայրը շատ հանդարտ էր,
ու անոնք կը լսէին սպասաւորին նրբանցքին մէջ քա-
լելը: Երեք աթոռներ կային սենեակին մէջ, ու ցած
Թէյի սեղան մը գունաւոր կղմինարաւոր ծածկոցով ու
վրան՝ սիկառէթի աման մը: Պատերուն երկու կողմե-
րը կային սկանալներուն, մերկ՝ իւղաներկ պատկեր-

ները: Մերկերը ապերձանիկ երեւոյթ մը ունէին, քիչ մը քոյնտի պառկած: Թէյի սեղանին վարի դարակին մէջ, խմորագոյն թուղթէ երեք թիւ «Սէր» պարբերաթերթը կար: Սենեակը կը նայէր փողոցին, բայց երկու պատուհաններու փեղկերը գոցուած էին:

Պատուհանէն դուրս նայելով Բէթ դիտեց փողոցին մէջ տեղացող անձրեւը:

— Աւելի արագ ու թանձր կուգայ այժմ, ան ըսաւ: Լաւ եղաւ որ փախուստ տուինք անկէ:

Նորէն նստեցան:

— Այս աղջիկները կը ճանչնա՞ս, հարցուց:

— Ո՛չ, ըսաւ Մէքս: Առաջին անգամն է որ կուգամ հոս: Այս փողոցի վրայի բոլոր փոքր պանդոկները այսպէս են: Կրնաս ապաստան գտնել այս փողոցին ուսէ մասին մէջ, երբ կ'անձրեւէ: Այս պանդոկները վարձու չեն տար:

— Անառակութեան պէտք չկայ, ըսաւ Բէթ:

— Անշուշտ, ըսաւ Մէքս: Լոկ կը խօսակցինք մինչեւ որ անձրեւը դադրի:

Անոնք լսեցին աղջիկներուն գալը սրահին մէջէն: Աղջիկները չէին խօսեր, չէին խնդար, ու կարծէք անոնց գալը քիչ մը տխուր թուեցաւ Բէթին: Ան սիկառէթ մը վառեց: Կը յուսամ որ անոնք իրենց հանգէպ իմ գութն չեն շարժեր, խորհեցաւ ան: Կը յուսամ որ այս տեղէն իրենց վրայ մտածելով չեմ երթար:

Դուռը բացուեցաւ ու աղջիկները ներս մտան, երեքը միատեղ, ամէնօրեայ հագուստներով: Առաջին անգամ անոնց մարմինն էր որ ան նշմարեց, բայց քիչ յետոյ ատիկա ձանձրացուց զինքը ու սկսաւ նայիլ աւնոնց դէմքերուն, դիտելով անոնց աչքերն ու չրթունքները, հասկնալու համար անոնց զգացումները:

Աղջիկներուն բոլորն ալ միեւնոյն հրաւերը կարգացին, որոնց ո՛չ Մէքս և ո՛չ ալ Բէթ պատասխանեցին:

Փոխարէնը, անոնք լուռ կեցան, ժպտելով: Յետոյ աղջիկները կարծէք մոռցան ա՛յն գործը որուն մէջն էին և դադրեցան գործի լեզու դորձածելէ:

— Կ'անձրեւէ, այդպէս չէ՞, հարցուց աղջիկներուն ամէնէն փոքրը: Մօտաւորապէս տասնըինը տարեկան էր, և շատ վախցած կ'երեւէր, ա՛յնչափ վախցած՝ որուն նմանը Բէթ երբեք չէր տեսած: Անիկա անմիջապէս աշխատեցաւ աղջկան վախը փարատել, այնպիսի խրախուսական խօսքեր ընելով այդ վայրին մէջ, անոր մօտ տեղաւորուելով և ջանալով վստահութիւնը գրաւելու:

— Այո, պատասխանեց անիկա պարզօրէն: Հոս եկուր, քեզի հետ խօսիլ կ'ուզեմ:

Անիկա նշմարեց աղջկան ապշանքը: Պաշտպանողական եղանակով, աղջիկը նոր գործի խօսք մըն ալ նետեց մէջտեղ և նստաւ իր ծունկերուն վրայ: Ան չը դաւաւ աղջկան, բայց բռնեց անոր ձեռքը: Պաղ էր և եղունգները երկար ու աղտոտ, կարմիր ներկուած:

— Ի՞նչ է անունդ, հարցուց ան: Գիտէր որ աղջիկը իր բուն անունը պիտի չըսէր, բայց ուղեց դիտնալ թէ ի՞նչ անուն գտած էր իրեն համար և կ'ուզէր խօսիլ անոր հետ այդպէսով:

— Մարթա, պատասխանեց աղջիկը: Եկուր, սենեակ մը մտնենք ու զուարճանանք, ըսաւ:

— Մարթա ի՞նչ, ըսաւ ան: Դուն հրեայի կը նըմանիս:

— Մարթա Պլում, պատասխանեց աղջիկը: Եկուր անուշա, երթանք զուարճանանք:

— Մի խօսիր, ըսաւ ան: Ի՞նչպէս ևս:

— Կը խորհիմ որ աղէկ եմ:

Մէքս կը խօսակցէր միւս երկու աղջիկներուն հետ: Ամենամեծը, որ շատ մեծ էր, իրապէս գիրուկ, նստած էր իր գիրկը և ինք սկսաւ դպիլ անոր: Աղջիկը շատ

կ'ախորժէր ատկէ, որովհետեւ կը կարծէր որ ժամանակ մը յետոյ Մէքս իրեն հետ սենեակ մը պիտի մտնէր ու ատիկա լաւ տպաւորութիւն մը պիտի ընէր տանտիրուհիին վրայ:

— Ինչքան, ըսաւ Մէքս, աղուոր մարմին մը ուսնիս, և գգուեց աղջկան կուրծքը: Սքանչելի մայր մը կ'ըլլաս:

— Եկո՛ւր ուրեմն, անուշա, ըսաւ գիրուկ աղջիկը, եկուր ամուսնանանք, այր ու կին ըլլանք:

— Անշուշտ, խօսեցաւ երրորդ աղջիկը, ինչո՞ւ երկուքդ սենեակ մը երթալով չէք ուրախանար:

Յատկապէս, խորհեցաւ Բէթ, գործերս շատ գէշ եղած ըլլալու էին և ատիկա աղջիկները յուսահատութեան մատնած էր: Թերեւս անոնք իրենց գործերը պիտի կորսնցնէին: Շփոթած կ'երեւէին: Անոնց ձայներն ալ իրենց չփոթած ըլլալը կը մատնէր: Շատ արգահատելի էր անոնց վիճակը երբ կ'աշխատէին սիրուիլ այդքան բռնութեամբ:

— Բայց, ըսաւ Մէքս, որքան ամուր հուռեր ուսնիս:

Յանկարծ ոտքի կանգնեցաւ, իրեն հետ վերցնելով գիրուկ աղջիկը և ուղղուեցաւ դէպի պատուհանը: Ասկընթարթի մը մէջ անիկա խստացաւ, անտեսելով գիրուկ աղջիկը և երբ նորէն նստեցաւ, աղջիկը վախցաւ իր գիրկը նստելուէ Բիչ մը ապշած ու շուարած թուեցաւ աղջիկը: Անոր խոշոր մարմինը, թանձր շրթունքները, իր զիւրաբորբոք զգայնոտութիւնը, և այս տղաքներու անտարբեր նիստը, իբր թէ ինք փայտէ կամ ուրիշ բանէ չինուած ըլլար: Բէթ նշմարեց որ աղջիկը չափազանց վիրաւորուած էր, և երբ ան նորէն սկսաւ Մէքսը իրմով հետաքրքրել տալ, Բէթ շատ փոքրոգի զգաց ինքզինքը:

Ասիկա սխալ է, զգաց ան, այս եղածը ստորնա-

քարչ ու ինկածութիւն է, աղտոտ խաղ է: Մեր այս ըրածը, այս աղջիկները ամբողջ շաբաթներ անհանգիստ պիտի ընէ: Երբեք պիտի չմոռնան այս եղածը:

Դէպի Մէքս, սենեակին այդ կողմը, նայեցաւ Եկուր, ըսաւ: Եկուր կորսուինք:

— Ապուշ, ապուշ մի խօսիր, ըսաւ Մէքս: Դուրսը կ'անձրեւէ: Ամէն գիշեր չէ որ այս աղջիկները մեզի պէս երկու գեղեցիկ երիտասարդներէ կը շրջապատուին ու կը շօշափուին:

Աղջիկները աշխատեցան ժպտիլ, բայց իրենց ժըպիտները կեղծ ու արգահատելի թուեցան:

— Միւս կողմէն, ըսաւ Մէքս աղջիկներուն, եթէ զբաղած էք, կրնաք երթալ: Մեզի հետ չէք կենար եթէ չէք ուզեր: Առանց ձեզի հոս նստիլը մեզի համար արհամարհելի չէ:

— Բայց հիմայ քու ըսածդ չիտա՞կ է, յարեց երրորդ աղջիկը: Ու նստաւ անոր գիրկը և Մէքս իր թեւերը երկնցուց անոր մարմինն շուրջը:

— Դիտե՛ս, ըսաւ ան, դուն բնաւ գէշ չես: Քու վրադ քաշողական բան մը կայ:

Յետոյ իր երեսը թթմեցուց, իբր թէ կեղտոտ, անմաքուր բանի մը հոտը կ'առնէր:

Գիրուկ աղջիկը անկիւն մը կը կենար, շատ թըշուառական երեւոյթ մը պարզելով: Յանուն Քրիստոսի, ըսաւ յանկարծ, դուք, էրիկ մարդիկդ կզեր չէք, չէ՞:

— Ինքզինքդ մի՛ նեղեր, ըսաւ Մէքս: Հանդարտէ: Իմ անունս Մէքս Քամ է: Կոփամարտիկ մըն եմ: Թերեւս իմ մասին լսած ես: Ընկերոջս անունը Բէթ Ֆէրարօ է: Ոեւէ գործ չ'ընէր: Զխարչաւ կը խաղայ և «ըօքէր»ի մէջ խարդախութիւն կ'ընէ: Ու դուրսը կ'անձրեւէ: Մենք հոս ենք ապաստանելու համար անձրեւէն: Ուրեմն, եթէ կ'ուզէք երթալ, ազատ էք: Եթէ կ'ուզէք կենալ և մեզի ընկերակցիլ, կրնաք կենալ:

— Ո՛հ, ըսին աղջիկները:

— Պիտի կենա՞ք, հարցուց Մէքս:

Աղջիկներէն ոչ մէկը ոտքի ելաւ: Անոնք քիչ մը թեթեւցած թռեցան, բայց՝ յուսախար:

— Շատ բարի, ըսաւ Մէքս: Ուրեմն ի՞նչ բանի մասին պէտք է խօսինք:

Անիկա սկսաւ խնդալ ու խօսիլ աղջիկներուն հետ, և Բէթ փոքրիկ հրեայ աղջկան համար սիկառէթ մը վառեց: Աղջիկը ներշնչեց խորապէս, իրեն նայելով տխրօրէն, զայն իր վրայ դթացնել աշխատելով: Ինքն ալ զգաց որ շատ կ'ախորժէր աղջիկէն և կը բաղձար որ ինքն ալ բան մը նշանակէր անոր, բայց ո՛չ այնպէս, ինչպէս որ պատահեցաւ այս վատ յարկին տակ, այլ՝ իսկապէս սիրելով զայն, աղջիկը, և ո՛չ թէ անոր մարմինը և կամ առաւելութիւնը՝ անոր հետ նոյնանալու, ո՛չ թէ քանի մը վայրկեան անոր հետ պառկելու և ապա ձգել երթալու, բայց ճանչնալ զայն, ներքնապէս, մասն ըլլալու անոր մէջի ա՛յն բանին որ այնքան ըսքանչելի և հիանալի էր: Յիմարութիւն էր, բայց անիկա նոյնիսկ խորհեցաւ թէ իսկապէս կը սիրէր աղջիկը, խորապէս կը հետաքրքրուէր անով, որովհետեւ ան իր խորունկ տխրութիւնը չէր կրնար ծածկել, աղջիկ մը որ բոլոր հոն եկողները պէտք էր հաճոյացներ, ծերերն ալ, գաղաններն անգամ: Անիկա նոյնիսկ քիչ մը զարմացաւ իր մէջը անցած դարձածին, բայց մտածեց որ եթէ իրապէս աղջիկ մը սիրած էր, եթէ իրապէս ունէ մէկու մը մասին սէր ունեցած էր, ատիկա այս աղջիկն էր: Սկսաւ խօսիլ աղջկան հետ, ցած ձայնով, մինչ Մէքս կը պոռար միւս աղջիկներուն, խնդալով անոնց հետ, ապառկելով անոնց երաստանները: Անձրեւը կը կը զարնուէր պատուհաններուն, երբեմն զղրղիւ խուժումով, երբեմն՝ փափկութեամբ, լացքի նման:

— Ի՞նչպէս կ'զգաս էապէս, հարցուց ան:

Աղջիկը արտաշնչեց մուխը, նայելով անոր լուրջ դէմքին, մտմտալով որ արդեօք կրնա՞ր գինքը լրջուածեմը նկատի առնել կամ թէ արդեօք ան իրեն հետ կը խաղար, ժամանակ կ'սպաննէր:

— Ո՛հ, ըսաւ ան, առանց որոշ զգացում յայտարարելու, շատ լաւ կ'զգամ:

— Ո՛չ, ըսաւ Բէթ: Հանրակնոջ մը նման մի՛ խօսիր ինծի հետ: Զիս՝ ուրիշներուն նման նկատի մի՛ առնիր: Իսկապէս կ'ուզեմ գիտնալ քու անկեղծ զգացումներդ: Քեզի յուսահատութիւն կը պատճառէ: Այնպէս կը թուի թէ պատրաստ ես ջուրը նետելու ինքզինքդ: Այդչափ գէ՞շ է:

Աղջիկը նորէն նայեցաւ անոր աչքերուն մէջ, ու տղան նշմարեց որ ան կը խորհէր թէ ինք պարզապէս իրեն հետ կը խօսէր, ժամանակ սպառելով Մէքսին նըման, սպասելով որ անձրեւը գաղբի:

— Կ'ուզեմ գիտնալ, ըսաւ ան:

— Այդքան գէշ չէ, պատասխանեց աղջիկը:

— Բայց կ'ուզես գուրս ելլել ատկէ, չէ՞:

Անիկա նայեցաւ միւս աղջիկներուն կողմը տեսնելու համար թէ մտիկ կ'ընե՞ն: Այդքան բարձր մի խօսիր, ըսաւ: Եթէ անոնք իմ խօսածներս ծերունի կնկան ըսեն, գործս կը կորսնցնեմ:

— Կորսնցուր, ըսաւ ան: Դժոխք թող երթայ:

— Կարծածիդ չափ ալ զուարճալի չէ ատիկա, ըսաւ աղջիկը, եթէ չես կրնար ուրիշ գործ մը գտնել և պառկելիք տեղ մը՝ ուտելիք չունիս:

— Ո՞րքան ատենէ ի վեր հոս ես, հարցուց ան:

— Ինը գիշեր կ'ընէ այսօր, ըսաւ աղջիկը:

Այստեղէն գուրս պիտի հանեմ գինք, խորհեցաւ ան: Գործ մը պիտի գտնեմ, փոքր յարկաբաժին մը պիտի վարձեմ և պիտի նայիմ որ ան աւելի մարդկօրէն ուտէ և քնանայ ու զուարճանայ: Պիտի չդպչիմ ի-

րեն: Իրեն հետ կը կենամ այնչափ մը որ այլեւս կա-
րող կ'ըլլայ ինքն իրեն նայիլ: Ծարթուան մը համար
գրամ ունիմ, առաւօտուն տոաջին գործս կ'ըլլայ գործ
գտնող պաշտօնատուները երթալ և գործ մը փնտռել:
Պէտք է ընեմ ասիկա: Պոռնկորդի մը ըլլամ եթէ չօգ-
նեմ այս աղջկան:

Ան շարունակեց խօսիլ աղջկան հետ ցած ձայնով,
ու զայն այստեղէն աղատելու մտաւորանջութիւնը զին-
քը կը տանջէր: Ան կրնար որոշապէս ըսել որ, աղջիկը
իրեն հետ պիտի երթար: Կրնար ըսել որ աղջիկը կ'ու-
զէր իրեն հետ երթալ:

Անիկա լսեց դրան զանգակին հնչելը, ու մէկու մը
վեր ելլելը: Յետոյ լսեց սպասուհին դուռ մը բանալի
ու դոցելը, մարդու մը հետ խօսիլը: Սպասուհին սեն-
եակը եկաւ, աղջիկներուն նայելու:

— Թիւ ութը, Մարթա, ըսաւ ան: Եւ աղջիկը իր
ծունկերուն վրայէն ելաւ, մեքենականօրէն շարժելով:

Երիտասարդը ապշեցաւ ու աղջկան հետ ինքն ալ
ստքի ելաւ, ըսելու համար սպասուհին կորսուիլ ու
հեռանալ իրենցմէ և զիրենք առանձինն ձգել: Անիկա
կը սիրէր այս աղջիկը: Ան չէր ուզեր որ աղջիկը մեք-
ենաւոր ինքզինքը դնէր աղտոտ մարդու մը առջեւ,
հոսած մարմնով ու աղտոտ մաքով, ու կ'ուզէր տեւ
պոռնկորդի մը հոգին առնել եթէ անիկա յանդգնէր
աղջկան մօտենալ և դպիլ անոր: Անիկա պիտի սպան-
նէր տեւ մէկը որ յանդգնէր իր կեղտոտ ձեռքերը դնել
անոր վրայ ու զայն խնդացնէր այդպէսով, ոչնչացնե-
լով անոր մէջի պատուի զգացումը, որ միայն ինք
կրնար տեսնել հակառակ անոր ներկին ու արտայայա-
ուելու ձեւին, ու անոր հանրակին մը ըլլալու բոլոր
ջանքերուն: Անիկա ամբողջ անիծապարտ պանդոկը
պիտի խորտակէր և այս աղջիկը իրեն հետ պիտի տա-
նէր, պոռնկորդիները, որ կը դատապարտէին աղջիկը

անոր մէջ մեռնելու բաղձանքը արթնցնելով, զայն
սարսափելի կերպով վախցնելով:

Անիկա աղջկան առջեւ կեցաւ, զիտելով սպասու-
հին:

— Ո՞վ կ'ուզէ տեսնել զինք, հարցուց:

— Պէտք է երթայ, ըսաւ սպասուհին: Դուրսը
մարդ մը կայ որ զինքը կ'ուզէ: Անիկա հոս էր առջի
զիշեր:

— Զիս այդ պոռնկորդիին տար ըսաւ ան, լռու-
թեամբ: Պիտի սպաննեմ զինք:

Մէքս իր գիրկէն աղջիկը մէկդի հրելով, բռնեց
Բէթը իր ուսերէն:

— Ի՞նչ կը խօսիս, ըսաւ ան խնդալով: Զգէ որ
աղջիկը երթայ: Ի՞նչ պատահեցաւ քեզի այդպէս: Ես
քու այսպէս խօսիլդ երբեք տեսած չեմ, և զիտեմ որ
զինով ալ չես:

— Հոգին կ'առնեմ անոր որ կը համարձակի ձեռք
դպցնել անոր, ըսաւ ան:

— Քրիստոս, ըսաւ Մէքս: Դուն խենդ ես: Ու
սկսաւ իր բարեկամին վրայ խնդալ: Միծաղելի է այս
ընթացքը, ըսաւ: Պարզապէս նողկալի է:

— Եթէ, ըսաւ սպասուհին, եթէ կ'ուզես նախա-
պէս դուն սենեակ մը երթալ Մարթային հետ, կրնաս:
Կը խօսիմ միւս մարդուն որ քիչ մը սպասէ:

— Ես ո՛չ ոքի հետ կ'ուզեմ սենեակ մտնել, ըսաւ
ան: Եւ չեմ ալ ուզեր որ ո՛չ ոք խաղայ այս աղջկան
հետ նորէն:

— Ապուշի պէս մի խօսիր, ըսաւ Մէքս:

— Պիտի երթամ ու տան տիրուհին պիտի կանչեմ,
ըսաւ սպասուհին:

Յետոյ ան տեսաւ որ աղջիկը հոգեյոյզ կերպով ի-
րեն կը նայէր և ապա խոյս տուաւ բաց դռնէն ու վա-
զեց դէպի նրբանցքը: Սպասուհին դուրս ելաւ սենեա-

կէն և զուրը գոցեց. ան նստեցաւ: Մէքս առկաւին կը խնդար իր վրայ: Բոպէ մը, ըսաւ Մէքս, խորհեցայ որ լուրջ էիր:

Աղջիկները ըսելիք բան մը չունէին: Բէթ սիկառէթ մը վառեց: Եղածը, խորհեցաւ ան, զուարճալի էր, ևս այս աղջիկներէն մէկուն վրայ այդպիսի վարմունք մը ունենայի: Սկսաւ խնդալ, ծուխը ներշնչելով ու արտաշնչելով. գէպի պատուհանը գնաց ու տեսաւ որ անձրեւը դադրած էր:

— Ելլենք ու կորսուինք, ըսաւ: Հո՛ս, ըսաւ աղջիկներուն, խմիչք մը գնեցէք ու զուարճացէք, և իւրաքանչիւր աղջկան արծաթ տոլար մը տուաւ: Դուն ալ բան մը տուր, ըսաւ Մէքսին:

— Անշուշտ, ըսաւ Մէքս: Ահաւասիկ բան մը քեզի աղջիկ: Ու տոլար մը դրաւ սեղանին վրայ և երկուքը միասին դուրս ելան:

Նրբանցքէն անցած ատեննին, Բէթ թիւ Ութը սենեակը տեսաւ, ու խորհեցաւ թէ կը տեսնէր ու կը զգար աղջիկը, որ իր գործը պահելու կ'աշխատէր: Անիկա աճապարեց սանդուխներէն վար, խորհելով աղջըկան վրայ, զգալով որ ինք վախկոտ մը եղած էր իր ընկելիքը ըրած չըլլալուն համար, աղջիկը իր հետը առած չըլլալուն համար. նոյն ատեն քիչ մըն ալ տարօրինակ գաւաւ, զարմանալով թէ ինչպէս պատահեցաւ այդ բոլորը:

— Վայրկեան մը, ըսաւ Մէքս, խորհեցայ որ լուրջ ես: Կը պատրաստուէի կզակիդ հարուած մը լեցնել ու քեզ այդպէսով դուրս քաշել այդտեղէն:

— Եղածը բան մը չէր, պատասխանեց Բէթ: Այս պիսի տուներ միշտ ինձի կ'ազդեն:

Բայց ինք գիտէր որ կը ստէր, թէ բան մը պատահած էր, թէ եթէ երբեք աղջիկ մը սիրած էր, թէ եթէ

ոեւէ անձի մը համար նշանակութիւն մը ունենալ ուղած էր, ատիկա այս փոքրիկ հրեայ աղջիկն էր, սեւ նեակին մէջ մերկ պատկած այն մարդուն կողքին՝ որուն հոգին պիտի առնէր ինք:

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ

Երբ արթնցայ չէի գիտեր թէ ժամը քանին էր, ո՛ր օրն էր կամ որ քաղաքն էր: Գիտէի որ պանդոկի մը սենեակին մէջն էի: Այնպէս թուեցաւ թէ շա՛տ ուշ էր ժամանակը և կամ շատ փոքր՝ քաղաքը: Չէի գիտեր թէ ելլէի թէ ոչ այսպէս՝ պատկած մնայի հաւ պուտներով: Մուծ էր:

Գիտէի որ այդպէս ալ կ'զգայի:

Մէրը այլանդակ բան մըն է, միշտ այդպէս եղած է ու պիտի ըլլայ: Միակ բանն է, բայց այլանդակ է: Բացի թռչուններէն ուրիշ բանի համար չատ լաւ բան մըն է: Շատ սքանչելի է կեանքի ունէ՛ ձեւին համար՝ որ խճողուած է մարդկային կեանքին ձեւին բոլոր խըճողութիւններով: Շատ գեղեցիկ բան է այն արարածն երբուն համար որ հազուադէպ կը հազնին, որ երկրապուշտին վրայ կ'ապրին, որ պէտք է դործեն, որ պէտք է դրամ շահին, որ չեն կրնար օդի և քուրի վրայ ապրիլ:

Շատ գեղեցիկ է այն կենդանիներուն համար որ կրնան խօսիլ:

Անթնցայ ու յիշեցի ուր ըլլալս և ինչու հոն ըլլալս: Բինոյի Բիվըրսայտ պանդոկին սենեակներէն մէկուն մէջն էի, բայց Բինոյի մէջ ամուսնալուծութեան համար չէի, վասնզի ամուսնացած չէի: Բինոյի մէջն էի որովհետեւ ատիկա Սան Ֆրանսիսքոյի մէջն էր:

Գեղձանիկ մը չեմ. գեղնուկ, աղաւնի, լորամարգի, մեղրածուծ կամ ունէ ուրիշ փետրաւոր արարած մը չեմ որ կը բնակի ծառի մը մօտ կամ մէջը և որ գոյութիւն ունի միայն սիրելու համար ուրիշ գեղձանիկ մը, գեղ-

նուկ մը, աղաւնի մը, լորամարգի մը կամ մեղրածուծ մը ու երգէ ատոր համար: Ես Ամերիկացի մըն եմ: Զուարճութիւնը զուարճութիւն է, բայց ես գիտեմ լաւ, օգտակար զուարճութիւն ու սիրոյ մէջ եղած տարբերութիւնը. ու սէրը չատ ու չատ է ինծի և կամ ինծի նման ունէ մէկուն համար: Շատ սքանչելի է: Չեմ կրնար թռչիլ ու չեմ կրնար երգել և դօրաւոր սընունդի պէտք ունիմ: Ամուսնացն օրը անգամ մը կովի խորոված միս պէտք է ունենամ ու երբ սիրոյ մէջ եմ չեմ կրնար ուտել:

Այդքան լաւ ըլլալով հանդերձ, չեմ կրնար ծաղրելի չզգալ: Իմ բնութեան մէջ չէ այդքան լաւ ըլլալը: Ատիկա լաւ կրնայ ըլլալ գեղձանիկի մը համար, բայց ինծի համար ատուազն քիչ մը ծիծաղելի է: Այդքան լաւ կրնամ ըլլալ ես, երբ ըլլալու մտածումը չունենամ, բայց ուզեմ ըլլալ, պարզապէս անհաւատալիօրէն սքանչելի է: Այդքան լաւ ու գեղեցիկ ըլլալն ու ղդալը յարմար ու արդարանալի է, չարժապատկերն է քու մէջ գոյութիւն ունեցող օդի մը, բայց ատիկա պարզապէս անհաւատալի է Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ:

Բինօ եկած էի որովհետեւ կ'ուզէի որ ան նորէն սկսէր բնականօրէն ուտել ու թոյլ տար ինծի որ նոյնպէս բնականօրէն ուտէի: Կ'ուզէի որ ան աղէկնար, որպէսզի ես ալ կարենայի աղէկնալ:

Ինծի նայէ, ըսի անոր Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ, սոսկալի անօթի եմ: Կը ներե՞ս ինծի եթէ մեկնիմ:

Մեկնի՛ւ, ըսաւ ան: Եթէ դուն երթաս, ես ալ կ'երթամ:

Ոչինչ ինծի այնքան հաճոյք պիտի պատճառէ, ըսի, բայց եթէ դուն ալ ինծի հետ երթաս, երկուքս ալ պիտի չկրնանք ուտել և ինչ որ աւելի մենք պէտք ունինք՝ հիմայ ուտել է: Երկուքս ալ անսնունդ մնացած ենք: Նայէ՛ ինծի: Հազիւ թէ չուքը մնացած եմ

անոր որ տակաւին երեք շաբաթ առաջ էի:

Աքանչեղի կ'երեւիս, ըսաւ ան:

Ո՛հ, չեմ երեւիր, ըսի: Անօթի կ'երեւիմ: Ես աւ
նօթի եմ: Դուն ալ անօթի կ'երեւիս:

Հոգս չէ եթէ այնպէս կ'երեւիմ, ըսաւ ան: Եթէ
երթալու ըլլաս, ես ալ քեզի հետ պիտի երթամ: Աւ
ռանց քեզի չեմ կրնար ապրիլ:

Անշուշտ կրնաս, ըսի: Առանց բանի մը որ չես
կրնար ապրիլ, ատիկա կովի խորոված միսն է:

Հոգս չէ եթէ այլեւս երբեք չուտեմ, ըսաւ ան:

Ինծի նայէ, ըսի: Պէտք է քիչ մը սնունդ առնես
ու քուն ունենաս, նոյնպէս ես:

Ձեմ թողուր որ երթաս, ըսաւ ան:

Շատ լաւ, ըսի: Ուրեմն երկուքս ալ միատեղ, աւ
նօթութենէ պիտի մեռնինք: Ինծի համար ընդունելի է
եթէ քեզի համար ալ ընդունելի է:

Ինծի համար ալ ընդունելի է, ըսաւ ան:

Շատ լաւ, ըսի: Ձեմ երթար: Ի՞նչ պէտք է ընենք:
Առաջին անգամ, ըսել կ'ուզեմ:

Տասնըմէկը հազիւ քիչ մը անցած էր և մենք տաւ
կաւին նոր տուն դարձած էինք շարժապատկերէ մը:
Աշխատեցանք քիչ մը սեղսուիչ ուտել որ մեր կոկորդէն
վար չիջաւ: Միայն թթուաչները կերանք ու սուրճը
խմեցինք:

Հոս կենանք ու ֆօնօկրաֆներուն մտիկ ընենք, ը-
սաւ ան:

Կամ դուրս երթանք ու քանի մը գաւաթ կոնծենք,
ըսի:

Աւելի հոս կենալ ու ֆօնօկրաֆներուն մտիկ ընել
չե՞ս նախընտրեք, ըսաւ ան:

Կը խորհիմ թէ այդ ընելը աւելի պիտի նախընտը-
րէի, ըսի:

Որով անկողին մտանք:

Կրնայինք երկու գեղձանիկներ եղած ըլլալ:

Երեք օր յետոյ, թէեւ, որոշեցինք որ ես կրնայի
երթալ: Միտսին խնդացինք ու ան ըսաւ որ պիտի չաշ-
խատէր իմ ուր երթալս գտնելու ու պիտի չհետեւէր
ինծի ու ես ալ ըսի որ իրեն պիտի չգրէի, չհետադրէի
կամ հետախօսէի:

Հիւանդ կ'զգամ, ըսաւ ան:

Ապուշ մի ըլլար, ըսի: Անկողին մօտիւր ու քնացիր
և երբ արթննաս հրամայէ անոնց որ ափսէ մը լեցուն
կերակուր բերեն քեզի: Այդպէս ըրէ շաբաթ մը:

Շատ լաւ, ըսաւ ան:

Ինքնաշարժով օդակայան գացի և երկու ժամ յե-
տոյ արդէն Ռինօ էի: Տասնընիւկ վայրկեան յետոյ քը-
նացած էի այս սենեակին մէջ, Ռիվըրսայտ պանդոկին
մէջ: Մանուկի մը պէս քնացայ ու երբ արթնցայ չէի
գիտեր որ, ժամը քանի էր, ո՛ր օրը կամ ո՛ր քաղա-
քը: Բիչ առ քիչ սկսայ մտաբերել:

Անկողնէն ելայ ու յօրանջեցի: Յետոյ վար գացի
ու ախորժակով կերակուր կերայ, թէեւ տխրութեամբ,
սակայն կովի խորոված միսով: Ձեմ խորհիր որ ինծի
ուէէ օգուտ մը ունեցաւ: Ընթրիքէն յետոյ քաղաքին
մէջ պտոյտ մը ըրի:

Քաղաքը փայլուն ու հաճելի էր, սակայն ես լաւ
չէի զգարէ Կ'ուզէի ետ, Սան Ֆրանսիսքօ ըլլալ, որով
սկսայ խմել: Երբ պանդոկ վերադարձայ ժամը երկուքը
քառորդ կ'անցնէր: Սպասման սեղանին պաշտօնեան
սենեակիս բանալին առաւ ինծի ու հետը տասնըմէկ
թուղթի կտորներ որ կը խնդրէր ինձմէ հեռաձայնել
783-Ժ: Տեղական թիւ մըն էր ատիկա:

Սենեակս գացի ու հեռաձայնեցի 783-Ժ:

Ո՛ւր ես գուն, ըսի:

Ես Ռինոյի մէջն եմ, ըսաւ ան:

Գիտեմ, ըսի: Բայց ո՛ւր:

Կէօն և Էնաթին և՛, ըսաւ ան: Այդ թիւը այստեղի
հետաձայնի թիւն է: Գինով և՛:

Շուտով կուգամ ու կ'առնեմ քեզ, ըսի:

Ի՞նչպէս ես, ըսաւ ան:

Շատ լաւ և՛: Դուն լա՞ւ ես:

Լաւ կ'ուտեմ, ըսաւ ան:

Պիտի դամ և առնեմ քեզ, ըսի:

Կերա՞ր, ըսաւ ան:

Այո՛, ըսի: Դուն ալ կերա՞ր:

Ո՛չ, ըսաւ ան: Ձեմ կրնար ուտել:

Շուտով հոգ կ'ըլլամ, ըսի: Ի՞նչպէս գիտցար որ ես
Բինօ եմ:

Սպասման սեղանին պաշտօնեան ըսաւ ինծի, ըսաւ
ան, հարցուցի իրեն որ դիտէ՞ր ուր ըլլալդ ու ըսաւ որ
Բինօ գացած ես: Նոյնիսկ պանդոկին անուէն ալ ըսաւ
ինծի: Դո՞ւն ըսիր իրեն:

Այո, ըսի:

Ձէի խորհեր որ կ'ըսէիր, ըսաւ ան: Ինչո՞ւ ըսիր:

Ձեմ գիտեր, ըսի: Թերեւս խորհեցայ որ դուն կ'ու
զես հարցնել իրեն: Ինչո՞ւ հարցուցիր:

Խորհեցայ որ թերեւս դուն կ'ըսես իրեն, ըսաւ
ան:

Շուտով հոգ կ'ըլլամ, ըսի:

Կէօն և Էնաթին պանդոկէն երկու փողոց վարն էր,
սակայն ինքնաշարժ մը առի դարձեալ:

Երբ տեսայ զինքը նստած փոքր սեղանին շուրջը,
ձեռքին մէջ բռնած մեծ ու բարձր գաւաթը ու առան
ձինն, հիւանդ ու երջանիկ չղզացի նորէն, միայն աւե
լի գէշ տեսակէն: Ապուշ բան էր, բայց միակ բանն էր,
թէ եւ խենդ ու խելար բան էր:

Եկուր տեսնեմ, ըսի:

Շատ ու շատ էր այդ տեսարանն ու զգացումը ին
ծի կամ ինծի նման ոեւէ մէկուն համար, բայց այն

պէս թուեցաւ թէ ատիկա բարին Տիրօջ կամքն էր:

Իէպի պանդոկ քաղցինք:

Մեր ընկիւքը, ըսի, կուուի ու զիրար տեսնէ:
Ամուսնանալը օգուտ մը չունի:

Ձեմ կուուիր, ըսաւ ան:

Կուուելու համար անպատճառ բան մը պիտի գըտ
նենք, ըսի: Կրնայ ըլլալ որ օր մը կամ երկուք կ'առ
նէ ատիկա: Բայց անպատճառ բան մը պիտի գտնենք:
Եթէ չգտնենք, շատ գէշ բան մը պիտի ըլլայ: Ասիկա
սոսկալի է. կը սիրեմ քեզ:

Ես ալ քեզ կը սիրեմ, ըսաւ ան:

Տասնըմէկ օր կեցանք Բինոյի մէջ: Յետոյ ըսի
անոր որ իրեն պիտի ըսեմ իր գիտցածը:

Ամէն ինչ սքանչելի է, ըսի: Այդպէս կ'ուզեմ կե
նալ, ըսի:

Շատ լաւ, ըսաւ ան: Բայց չկուուեցանք, այդպէս
չէ՞:

Ոչ, բսի: Կը նախընտրե՞ս փոքր կուու մը:

Ոչ, ըսաւ ան:

Երջանիկ եմ որ մենք իբարու հանդիպեցանք, ըսի:

Ետ, գէպի Փրիսքօ չոգեկառք առի ու ամբողջ
ճամբորդութեան ընթացքին հիւանդ էի: Սակայն գի
տէի որ պիտի աղէկնամ: Ու աղէկցայ:

Բաւական երկար տեւեց ատիկա, բայց աղէկնա
լէս յետոյ, ոչինչ չխանդարուեցաւ ու վերջին անգամ
որ տեսայ զինքը, երեք ամիս յետոյ, անիկա ալ ա
ղէկցած էր, որով երկուքս միասին ընթրիք մը ունե
ցանք:

Ատիկա ամենամեծ ու ամենագեղեցիկ ընթրիքն էր
որ միատեղ ունեցանք, ու երկուքս ալ ամէն ինչ կա
տարելապէս վայելեցինք:

Սքանչելի չէ՞, ըսաւ ան:

Անշուշտ այդպէս է, ըսի:

ՀԻՒԱՆԴԱՊԱՀՈՒՂԻՆ, ՀՐԵՇՏԱԿԸ, ԻԱՂԱՄՈՒՆ ԱՂՋԻԿԸ

Հիւանդանոցին մէջ յանկարծ յիշեցի երիտասարդ ոռուսի մը տխուր նամակները, որ տարիներ առաջ խաղամոլութեան տուած էր ինքզինքը ու միշտ կը կորսնցնէր: Ան միշտ կ'ըսէր որ կրնայ շահիլ, եթէ միայն կարենար հաւատալ, եթէ միայն կարենար մաքուր սիրտով կենալ: Այս նամակները իմ կարգացած նամակներուս մէջ ամենէն տխուրներն են, ու նոյնիսկ երբ մտածեմ անոնց վրայ շատ աւելի կը տխրիմ քան եթէ կարգամ Շէյքսպիրի ողբերգութիւններէն մէկը և կամ՝ եթէ կարգամ Անգլիոյ վայրագ բանաստեղծութիւններէն մին մեռած մարդու մը մասին, որուն՝ դէմքը մոռցուած է, որուն՝ ներկայութիւնը աշխարհին մէջ տակաւին զարմանալի իրողութիւն մըն է: Թէև զգացածս տխրութիւն մըն է, որ զարմանալիօրէն կապուած է երջանկութեան և ժպիտի հետ:

Անիկա միշտ կը կորսնցնէր:

Թանկագին դրամ էր կորսնցուցածը, փոխ առնուած իր սիրած կամ հեռը ամուսնանալիք աղջիկէն, կամ արդէն իսկ իր ամուսնացած աղջիկէն:

Չեմ յիշեր ճշգրիտ պարագաները, բայց գիտեմ աղջիկը, ո՞վ որ ալ է ան, հրեշտակ մըն էր, և ան գիտէր որ անիկա դրամը կ'առնէր խաղալու համար: Իրարմէ տարբեր քաղաքներու մէջ կը բնակէին:

Սիրուհիս, կը գրէր ան, դարձեալ կորսնցուցի բոլոր դրամս: Շահուել վրայ էի ու գիտեմ որ նորէն կրնամ շահիլ: Պէտք ունէի տասը ռուպլի, այդքան միայն այստեղի պարտքս վճարելու համար: Կը խնդրե-

րեմ, կը խնդրեմ, ներէ ինծի: Բեթերգպուրկ չեմ կըրնար վերագտնալ մինչեւ որ այստեղի պարտքերս վճարելու չափ դրամ չշահիմ: Եթէ հպարտութիւնս չը բռնէր, գիտեմ որ տասը ռուպլի եւս պէտք էի շահիլ փոխանակ ամէն ինչ կորսնցնելու: Պիտի խնդրեմ քեզմէ, որ եթէ յետոյ ռուպլի կարենաս փոխ առնել մօրմէք, կամ՝ ուրիշ մէկէն, անմիջապէս կարգադրէ ու դրամը ինծի ալ կէ: Գիտեմ որ պիտի շահիմ:

Աղջիկը միշտ դրամ գրկեց իրեն: Մէկ կամ երկու անգամ շահեցաւ ան ու կը յիշեմ որ որքան խոնարհամտութեամբ կը պարծենար ատով:

Այս մարդը երիտասարդ մըն էր ֆիւտուր Տօմթոյէվսքի անունով, և տարիներ առաջ էր որ անիկա խաղամոլութեան տուած էր ինքզինքը ու կը կորսնցընէր ու նամակներ կը գրէր իր սիրած աղջկան: Այդ օրերու Ռուսիան վերջացած է: Բեթերգպուրկ այժմ Լէնինկրատ է: Երիտասարդը՝ ինքը, այսօր մեռած է, թէև Տօմթոյէվսքին երբեք պիտի չմեռնի:

Շատ մը ուրիշ բաներ ալ պատահեցան երիտասարդին: Անիկա յեղափոխական շարժումի մը մէջ բռնուեցաւ ու մահուան դատապարտուեցաւ: Օր մը համոզուեցաւ որ պիտի սպաննեն զինքը: Նոյնպէս համոզուեցաւ որ իր կեանքէն պիտի դատուէր: Փոխարէնը, Սիպերիա զրկուեցաւ: Ասիկա ցաւատանջ և ողբերգական էր, բայց լաւ բան մըն էր: Ասիկա այն սխալներէն մէկն էր որ մարդու մը մէջի մեծութեան սկզբնաւորութիւնն է: Սիպերիոյ մէջ կրնար մեռնիլ, մահուան այդքան մօտ եղած ըլլալուն համար, սակայն չը մեռաւ:

Սիրուհիս, գրեց ան, եթէ սրտով մաքուր մնամ պիտի շահիմ:

Օր մը բժիշկը ըսաւ որ այլեւս կրնամ ելլել ու հագուստներս հագնելով տուն երթալ: Երբ ոտքի կանգնեցայ միաններս զոգրեցային և զգացի որ որքան թանկագին է կեանքը, որքան հիանալի է մարմինն ձայնը, ու թէեւ իյնալու վրայ էի, խնդացի ու երևատաարդ հիւանդապահունին ալ հետս միասին խնդաց:

Այս աղջիկը աշխարհի հրեշտակներէն մէկն էր: Առաւօտ մը երբ չատ ծանր հիւանդ էի անիկա իր շքերթներովը աչքերուս ու ձեռքերուս դպաւ ու արթնցուց զիս տենդոտ քունէ մը: Այդ զարթնումը, քունէս, իմ գիացած բոլոր զարթնումներուս ամենէն սքանչելին էր: Այդ զարթնումը ծնունդի մը նման էր: Գիտէի որ ան կը սիրէր զիս և ես կը սիրէի զինքը, ու ես գիտէի և ինքն ալ գիտէր որ երկուքս ալ կեանքն էր որ կը սիրէինք:

Օր մը ըսի, անունդ կ'ըսե՞ս ինծի, կ'ուզեմ յիշել քեզ:

Բօլա է, ըսաւ:

Մինչեւ որ մեռնիմ պիտի յիշեմ քեզ, ըսի: Կ'ըսե՞ս ինծի թէ ուր ծնած ես: Կ'ուզեմ գիտնալ թէ ո՞ւր մտած ես աշխարհ:

Սան Անթօնիօ, Թէքսաս, ծնած եմ, ըսաւ ան:

Սան Անթօնիօ, ըսի: Ատիկա քաղաք մըն է որ միշտ պիտի սիրեմ: Թէքսասը աշխարհի մէջ տեղ մըն է որ միշտ պիտի սիրեմ: Տարին ալ կ'ըսե՞ս ինծի: Կ'ուզեմ գիտնալ թէ երբ սկսաւ կեանքդ:

1911ին էր, ըսաւ ան:

Միշտ պիտի սիրեմ այդ տարին, ըսի: Ամի՛սն ալ կ'ըսե՞ս:

Սեպտեմբերին էր, ըսաւ:

Այնքան սիրուն է, ըսի: Շատ ապերձանի՞կ ես:

Այո, ըսաւ: Դո՞ւն ալ:

Այո, ըսի, միայն թէ չատ ալ երջանիկ եմ միւս

կողմէն: Հօրդ մասին կը պատմե՞ս ինծի:

Ի՞մ հօրս մասին, ըսաւ ան:

Կը խնդրեմ որ չպատմես, եթէ չես ուզիր, ըսի:

Հայրս խաղամուլ մըն էր, ըսաւ ան:

Անկողնիս մէջ նստեցայ:

Կ'ուզեմ այդ կէտը որոշ հասկնալ, ըսի: Արդեօք չխաակ հասկցա՞յ երբ ըսիր որ հայրդ խաղամուլ մըն է:

Այո, ըսաւ ան: Մինչեւ այսօր ալ է: Անիկա միշտ բօքէր կը խաղար: Առաւօտն դէմ տուն կուգար երբ ես ու եղբայրս կը պատրաստուէինք դպրոց երթալու: Երբեմն մեզի կը հանդիպէր ետեւի դրան վրայ, երբեմն բակին մէջ, երբեմն անկիւնին վրայ: Եթէ չհամարւար գուրգուրոտ կ'ըլլար, եթէ կորսնցուցած ըլլար՝ չէր խօսեր: Նոյնիսկ մեզ չէր նշմարեր: Եթէ չհամարւար, կ'ըսէր. «Բարի լոյս, սիրելի զաւակներս. Աստուած օրհնէ ձեզ», ու մեր երկուքին ալ դրամ կուտար: Եթէ կորսնցուցած ըլլար, մեզ կ'անցնէր փողոցին մէջ իբր թէ մեզ ճանչցած չըլլար: Եղբայրս Բօլ փողոցին մէջ կը կենար ու կը զիտէր անոր աներեւութանալը ու յետոյ կուլար մինչեւ որ դպրոց հասնէր:

Աքանչելի է, ըսի: Քիչ մըն ալ մօրդ մասին կը պատմե՞ս:

Մայրս կը սիրէր հայրս, ըսաւ ան, ուեէ կնոջմէ մը աւելի որ սիրած ըլլար այդ մօրդ մը: Ամենուն կ'ըսէր որ հայրս հնարիչ մըն է: Եթէ հայրս էլ Բասսօ երթար, ան ամենուն կ'ըսէր որ Նիւ Եորք գացած էր իր վերջին գիտը ծախելու համար, — օգտապարիկի անկարգել մը:

Հայրդ անկարգել մը հնարած է, հարցուցի:

Ո՛չ, ըսաւ հիւանդապահունին: Մայրս պարզապէս կը մտածէր որ լաւագոյն բանը պիտի ըլլար ուրիշներուն ըսել որ հայրս նոր կարգի անկարգել մը հնարած էր:

Հայրդ ունէ բան հնարած է, հարցուցի:

Այո, ըստ ան: Անիկա երեք կամ չորս տեսակ մեքենական խաղալիկներ հնարեց և շատ խրթին մուկի ծուղակ մը: Երբ բօքէրի համար դրամ չունենար կը սկսէր բաներ մը հնարել: Փոքր խաղալիկի մը վրայ ամբողջ շարաթներ կ'աշխատէր: Նամակներ կը գրէր՝ խաղալիկներ արտադրող գործարաններուն ու մօրս կ'ըսէր որ մեր մտահոգութիւնները այլևս վերջ գտած են: Ծուռով հարուստ պիտի ըլլանք: Մայրս շատ կ'ուրախանար, բայց հայրս կ'սկսէր անհանգարտ ու անհամբեր ըլլալ: Մայրս կը հաւատար որ չուտով հարուստ պիտի ըլլայինք, բայց հայրս չէր հաւատար: Նամակ մը ստացաւ խաղալիկ շինող գործարանատէրէ մը որ կ'ըսէր թէ իրենք հարկ եղած բոլոր խաղալիկները ունին արգէն ու հայրս փշուք իր հնարած խաղալիկը և եղբայրս Բօլ ակաւ լալ, մայրս լացաւ, ևս լացի, ու մայրս գառնալով հօրս ըստ որ իր հոգը չէր եթէ հարուստ չըլլայինք:

Աքանչելի է, ըսի: Կը գործէր: Մուկի ծուղակը ունէ մուկ կը բռնէր:

Մուկ չէր բռներ, ըստ հիւանդապահուհին, բայց շատ լաւ կը գործէր: Երկու ամիս յետոյ երբ հայրս էլ Բասսոյէն տոլար մը զրկեց իրեն, մայրս բոլորին ըստ թէ ան հինգ հարիւր տոլար զրկած էր իրեն Նիւ Եորքէն:

Օր մը, ըստ հիւանդանոցի հրեշտակը, մայրս հօրմէս եկած նամակ մը բացաւ որուն մէջէն տասը սէնթնոց դրամ ինկաւ: Նամակին մէջ կ'ըսէր որ գործերը գէշ կ'ընթանային և թէ կը յուսար որ ամէն ինչ լաւ էր տունը: Անշուշտ ունէ դրամ չծախսեցինք այլևս:

Վեց ամիս յետոյ մօրս գրամական մուրհակ մը զրկեց երկու հարիւր տոլարի ու շաբաթ մը վերջն ալ՝

հեռագիր մը դրամը ետ պահանջող: Մայրս գլխարկն ու վերարկուն հագնելով քաղաք իջաւ ու դրամին մընացեալ մասը հեռագրեց իրեն, հարիւր երեսուն տոլար:

Հիւանդանոցին մէջն էր որ յիշեցի երիտասարդ ուստին տխուր նամակները, որ բախտախաղի տուած էր ինքզինքը, տարիներ, տարիներ առաջ: Հոն էր որ յիշեցի զինքը սիրող աղջիկը: Աշխարհի մէջի այս նոր հրեշտակին շնորհիւ էր որ, ծնած Սան Անթօնիօ, 1911-ին, սկսայ հասկնալ մարդուն մէջ մեծութեան սկզբնաւորութիւնը, սխալին մեծին:

Կրնայի անսնել այդ սիրելի կիներն ու մայրը, Սան Անթօնիոյի մէջ ու անկէ առաջ՝ երիտասարդ ուստին կիներ: Կրնայի հասկնալ Տօթոյէվսքին վէպերուն մեծութիւնը ու ամերիկացի խաղամուկին աղջկան՝ գեղեցկութիւնը, Տօթոյէվսքին՝ մահուան դատապարտուած, խաղամուկը՝ իր տան տախտակամածին վրայ խաղալիկներ հնարելով, Տօթոյէվսքին Սիպերիոյ մէջ, խաղամուկը՝ էլ Բասսոյի մէջ, Տօթոյէվսքին՝ աննիւթական իրականութիւնը, խաղամուկին աղջիկը՝ որ զիս իմ քուսնէս կ'արթնցնէր:

Տեսարանը կը փոխուի, սակայն շարունակութիւնն ենք անվերջ ու անծայր են: Տխրութիւնը խորունկ է: Անիկա կուգայ ոչ թէ արցունքներով այլ՝ ժպիտով: Դարձեալ ոտքիս վրայ կենալով, վերստին ծնելով, ոտքերուս միանները գողգողալով, հրեշտակին թեւին կառչելով, խնդացի կեանքին սքանչելութեան վրայ, ու ինծի հետ սիրոյ հրեշտակն ալ խնդաց և բովանդակ աշխարհին մէջ նորէն երջանկութիւն կար, երիտասարդ ուստին մութ մեղամաղձոտ երջանկութիւնը, ու թէքսասի խաղալիկ շինողին մաքուր սիրտը:

ԿԵՆԴԱՆԻ ԸԼԼԱԼՈՒ ԿԵՐՈՐ

Կենդանի ըլլալու կերպը, ըսաւ ան աղջկան, ինչպէս որ միշտ կ'ըսեմ է՝

Ու անիկա քիչ մըն ալ Ուիսքի ըմպեց։

Ձանձրոյթ կը պատճառե՞մ քեզի, ըսաւ ան։

Գիտես որ չես պատճառեր, ըսաւ աղջիկը։

Իմ ըսածներուս չափ ուշադրութիւն չես դարձներ, ըսաւ ան։

Շատ լաւ, ըսաւ ան։ Ատիկա տարբեր է։ Ինչպէս որ կ'ըսէի, կենդանի ըլլալու կերպը, ինչպէս որ միշտ կ'ըսեմ, է՝

Ու ան ըմպեց բոլոր մնացեալ ուիսքին և սպասուելորը կանչեց։

Երկու հատ եւս, գոչեց ան։

Հանգիստ, հաճոյատեսիլ ու երջանիկ ըլլալ կը թուէր, ինչպէս ահա՝ միեւնոյն ժամանակ ալ՝ չուարած, բարկացած ու տխուր։

Այդպէս է ապրելու կերպը, ըսաւ ան։ Ինչպէս որ միշտ կ'ըսեմ։

Աղջիկը բան մը չըսաւ որովհետեւ ան սկսած էր վախճալ որ աղան նորէն պիտի գինովնար ու ինք պիտի ստիպուէր զինքը տուն տանիլ ու ինքն ալ, քիչ մը պիտի գինովնար։ Եթէ աղջիկը բան մը ըսէր ու աղան հասկնար որ աղջիկը իր մասին սկսած էր մտահոգուիլ, այդ ժամանակ ան վստահօրէն ու քաղաքավարութեամբ պիտի գինովնար ու սկսէր բարձրաձայն խօսիլ։

Սիրտս մէջը չէ, ըսաւ ան յանկարծ։ Կը ցաւիմ որ այլեւս քեզի հետ սիրոյ մէջ չեմ։

Աղջիկը երախտապարտ էր պարզ պատուաւորու-

թեան համար, բայց ներքնապիս վիրաւորուած էր ու նոյնիսկ անմիջապէս ան ուղեց ռաքի ելլել ու առանց բառ մը ըսելու երթալ, զինքը այլեւս երբեք չտեսնելու որոշումով։ Սակայն գիտէր որ չէր կրնար ատիկա ընել երբեք։

Ատիկա բան մըն էր (գիտէր ինք) որ չէր կրնար ընել։

Մ Ր Ջ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ը

Անգամ մը տուն մը փոխադրուեցանք, որ կալուածներու հոգատար մարդը ըսած էր թէ, սքանչելի է: Ունեցած առաւելութիւնը այն էր որ առաջակողմի վերայ գաւիթ մը ունէր, ուր Մեծ մայրը շարժուն աթոռի մը վրայ կրնար նստիլ ամբողջ օրը, բան մը որ սկսանք ընել, տունը փոխադրուելէն մէկ օր առաջ, տասնըմէկ հոգիներս միասին, Սէմն ալ մէջը հաշուելով: Մեծ մայրը այնքան շատ սիրեց տան առաջամասի գաւիթը որ անիկա դիւ եօթը փողոց անգին Բիչ փողոցի մեր հին տունը զրկեց իր շարժուն աթոռը բերելու համար ու սկսաւ նստիլ հոն օրուան ամբողջ տեւողութեան: Արեւմարէն յետոյ ներս կը մտնէր տունէն, իր ընթրիքը առնելու համար, ու ասիկէ յետոյ, վերստին կ'երթար ու կը միանար իր աթոռին, սիկառէթ ծխելով և օրօրուելով: Ամառ էր ու գիշերը տաք, այնպէս որ Մեծ մայրը ամբողջ գիշերը աթոռին վրայ կ'օրօրուէր:

Առաւօտուն երբ սկսան հասնիլ տան կահ-կարասիները, արթնցուցինք զինքը: Տասնըմէկերնիս մէկէն, Սէմն ալ մէջը հաշուելով, չորս անգամ գացինք եկանք մինչեւ որ կարելի եղաւ տան բոլոր պիտոյքները փոխադրել: Կէսօրէն յետոյ, ժամը երկուքին, մեր բոլոր կահ-կարասիները փոխադրած էինք մեր նոր տունը ու հօրեղբայրս Ուուֆարտ կամ Լուի (ինչպէս որ կը կոչէինք զինքը փոխանակ Ուուֆարտի) քաղաք գնաց կարգադրութիւններ ընելու կէզի, ելեկարականութեան ու ջուրի մասին:

Մայրամուտին բոլորս ալ նոր տան մէջ էինք,

ջուրը կը հոսէր լուացարանի մէջէն, վառարանին կէզէն շողիները կ'երգէին ու ելեկարականութիւնը Ուուվըրթէն առնուած տասը սէնթնոց լամբարը կը լուսաւորէր:

Սէմը, որ միշտ կը նկատէինք օգնութեան համար հաշուի առած մեր մարդերուն մէջը, հակառակ իր դիրքին, ամբողջ օրը ամէն բանի մասին արտնջաց ու ընթրիքի ժամանակ՝ սպառնաց տունէն փախուստ տալ նորէն:

— Սէմ, ըսաւ Մեծ մայրը, պէտք է ամչնաս դուն քեզմէ, միշտ կը սպառնաս տունէն փախչիլ, քառատուն առնեկոն մեծցած մարդ մը պէտք է այդպէս խօսի մանուկներուն առջեւ, ի՞նչ տեսակ օրինակ կ'ընենաւ ըլլալ անոնց համար:

— Բայց, արգար չէ, ըսաւ Սէմ, ու դուն լաւ գիտես ատիկա, մայրիկ: Դուն իրաւունք չունիս ինծի ասալին անգին չպրտելու, իբր թէ ես ոեւէ արժէք ունեցած չեմ կամ չունիմ:

Չենք ըսեր որ ոեւէ արժէք չունիս կամ ոեւէ մէկը չես, ըսաւ Լուի: Միայն կ'ըսենք որ վերջ մը տուր տրտունջներուդ ու մեզի պէս քիչ մը լըջացիր ու աշխատէ յառաջդիմել կեանքին մէջ:

— Դուն ո՛ւր հասած ես կեանքին մէջ, ըսաւ Սէմ:

Ո՛ւր, ըսաւ Լուի: Քաղաք գացի չէ՞, ու կարգադրեցի որ ջուրը, կէզը ու լոյսը բանան, այդպէս չէ՞: Ո՛ւր հասած եմ: Հոս ու հոն գործակցած եմ շատ մը մարդերու ու երեք մի մոռնար այս պարագան:

— Մեր հին տունէն փոխադրուելու պէտք չունէինք, ըսաւ Սէմ: Սյգքան: Որովհետեւ մարդուն չէինք կրնար վճարել մեր պարտքը:

— Ատիկա չէր պատճառը, ըսաւ Մեծ մայրը: Տունը շատ փոքր էր: Նոյն իսկ այս շարժուն աթոռս դրնելու համար առաջակողմին վրայ գաւիթ մըն ալ չը

կարէ Աստուծոյ համար թողուցինք տունը:

— Դուք բոլորդ ալ անձնասէր էք, ըսաւ Սէմ: Բոլորդ ալ առանց բացառութեան անձնասէր էք, առանց իմ արուեստիս հանդէպ փոքր նկատառութիւն մը ունենալու, արուեստ՝ որ զարգարած է մէր հին տունին պատերը: Իմ բոլոր բանաստեղծութիւններս ու պատմութեան գրութեան պատերուն վրայ: Ի՞նչ ընելու է ատոնց մասին:

— Ո՛հ, նորէն գրէ այս տան պատերուն վրայ, ըսաւ Մեծ Մայրը: Գնա ու աղուոր մատիւ մը գտիր ու լուացարանին պատին վերէն սկսէ ու գրէ ուղածիւղ չափ, ըլլայ բանաստեղծութիւն, ըլլայ պատմութեան:

— Օ՛հ, լռէ՛, ըսաւ Սէմ:

— Պէտք է, ըսաւ Լուի, աշխատիս ապրիլ այս տան մէջ, Սէմ. այդքա՛ն. որովհետեւ հոս ջուր, լոյս և կէդ ունինք ու պիտի ունենանք զանոնք անուշադն երկու ամիս, մինչեւ որ ընկերութիւնները նորէն փակեն զանոնք:

Այսպէս սկսանք ապրիլ այս նոր տան մէջ իր առաջամասին գաւիթովը: Սկսանք բնակիլ անոր մէջ մեր հոն հասած վայրկեանէն սկսեալ: Մեղմէ ոմանք սկսան բնակիլ ուղղակի տան մէջ, ոմանք՝ դուրսը բակին մէջ ու իմ հօրեղբորդիս Մըրը սկսաւ բնակիլ ձեղունին վրայ, ուր, ան պնդեց, այն բանին վրայ որ տեսարանը աւելի լայնապարփակ էր:

Լաւ տուն մըն էր, բացի մըջիւններէն: Անոնք ամէն տեղ էին, ու տան մէջ մեր առաջին օրուան առաջին առաւօտուն անոնք մեր վրայ էին, մեր կերած կերակուրին մէջ և ամէն տեղ: Սկիզբները բոլորս ալ նեղուեցանք, բոլորս ալ, ու իրարու սկսանք ըսել թէ ի՛նչպիսի սառնոց մըն էր կալուածներու հոգատար մարդը, որ մեզի ըսած էր թէ սքանչելի տուն մըն է, առանց բան մը ըսելու մըջիւններու մասին: Անոնք

մեր վրան էին, մեր զգեստներուն տակը, մազերուն մէջ, ձեռքերուն վրայ, աչքերուն շուրջը ու ամէն տեղ սողոսկելով: Սկիզբները բանեցինք զանոնք, ճշգրտեցինք, կոխկռտեցինք ու խեղճամահ ըրինք: Բայց չուտով տեսանք որ ունէ օգուտ չունեցաւ ու ձգեցինք որ երթան ու գան իրենց ուղածին պէս:

Միակ ընկելք բանը այդ էր, թէ եւ տալիս պատճառ եղաւ որ կից նեւեր, ցատկոտներ, յանդիմաններ ու քչեր զանոնք մեր ձեռքերուն ու քիթերուն վրայէն: Այդքան բանը կարելի էր ընել, բացի լուացուելէն:

— Ուրեմն, ըսաւ Սէմ, այնպէս կը կարծեմ որ այլեւս բոլորս ալ մեր հին տունը, Բիշըրի փողոցին վրայ, պիտի փոխադրուինք:

— Պիտի չփոխադրուինք, ըսաւ Լուի: Հոս պիտի կենանք ու եղածը պիտի դիմադրուենք: Ի՞նչ ենք մենք, մարդ թէ ի՛նչ:

— Անշուշտ, ըսաւ Սէմ, ես միայն իմ մասիս կրնամ խօսիլ, ու կը յայտարարեմ որ չափազանց անհանդուրժելի բան է ձգել որ մըջիւնները մարմնիդ վրայ քայեն, ամբողջ օրն ու գիշերը. ու եթէ ձեզմէ ունէ մէկը քիչ մը հպարտութիւն ունենար բան մը կ'ընէր ասոր համար:

Լուի ցատկոտեց, յանդիմանեց ու ետ քշեց իր քրթին ծայրէն երկու մըջիւն և ըսաւ.

— Կ'աշխատինք արդէն բան մը ընել ատոր համար: Բեզի չափ մենք ալ հպարտութիւն ունինք: Այնպէս որ ո՛չ միայն սկսանք բնակիլ տան մէջ, այլ ըսակրօնք ապրիլ ու տանջուիլ ամէն վայրկեան, օրուան ու գիշերուան, ցատկելով, կից նետելով, յանդիմանեալով մըջիւնները ետ քշելով ու զանոնք մեր բոլոր կերակուրներուն հետ ուտելով:

— Ասկէ առաջ ալ մըջիւններ տեսած եմ, ըսաւ

Մեծ մայրը, բայց ասոնց պէս չեմ տեսած բնաւ:

Մօրաքոյրս Վէլմա, իր կարգին ցատկաւեց, կից նետեց, ծռեցաւ, չարժեցաւ, խնդաց, իր թեւերը օդին մէջ նետեց ու յուսահատօրէն օժօժ բացաւնչեց:

Չափազանց գեղեցիկ բան էր անոր պառկելու ձեւը տեսնելը:

Քաղաքին միւս ծայրէն մարդիկ եկան հասկնալու համար ատոր պատճառը:

Անոնք մեզ փողոցէն դիտեցին և իրենց գլուխները օրօրեցին, ու մեկնեցան. սակայն օր մը, կարմիր ու կապոյտ շերտերով վրայի շապիկով երիտասարդ մը պոռաց Վէլմային:

— Քո՛յր, պոռաց ան, ի՞նչ կը պատահի տանը մէջ:

— Մըջիւններ, Վէլմա պոռաց փոխադարձաբար:

— Ինչո՞ւ չես սպաններ զանոնք, պոռաց տղան, ու Վէլմա իր կարգին պոռաց. — Շատ են: Կը սպաննենք զանոնք, սակայն անոնք մեզմէ արագ են:

— Այնպէս կը կարծեմ որ ձեր տունի բոլոր մըրջիւնները կրնամ սպաննել, պոռաց երիտասարդը: Պէտք չկայ տանջուելու:

— Այլեւս չենք տանջուիլ, պոռաց Վէլմա: Վարժուեցանք:

— Չափազանց յոգնեցուցիչ ըլլալու է միշտ ցատկըսելը, ըսաւ երիտասարդը:

— Այնքան չէ՛, ըսաւ Վէլմա:

Այս ձեւով անոնց սիրահարութիւնը սկսաւ: Անոր անունը ձօն թարհիլ էր ու գործով նաւաստի մըն էր: Ամէն պարագայի տակ այդպէս ըսաւ ինք:

Մեծ մայրը համակրեցաւ անոր իր յախուռն ու աշխարհին հանդէպ անփոյթ ըլլալուն համար: Սան Ֆրանսիսկօ եղած է ու այցելած է խաբխած նաւ մը: Անմիջապէս իջած էր մեքենաներուն բաժինը, տեսած էր ջուր եռացնելիք մեքենաները, խողովակները ու

մնացեալ բոլոր բաները ու յետոյ վեր երթալով դուրս ելած էր Քինկապրիի մէջ: Միշտ նաւուն վրայ եղած էր: Մեծ նաւ մըն էր: Կը կոչուէր Ուսաքօ Տէ Կամա:

— Կը հաւատա՞ս ինծի: Մեծ մայր, ըսաւ ձօն թարհիլ, եթէ քեզի ըսեմ թէ, այն նաւը որուն տախտակամածին վրայ ելայ ու մեքենաներու բաժինը մըսայ Չինաստան և շատ մը ուրիշ հեռաւոր տեղեր դացած էր:

— Ի՞նչ կ'ըսես, ի՞նչ կ'ըսես, Մեծ մայրիկը ըսաւ, մինչև Չինաստան: Ի՞նչպէս կը հոտէր:

— Տախտակամածին վրայ աւրուած սուրճ և իւղ կը հոտէր, ըսաւ ձօն թարհիլ, ու վարը՝ մեքենաներու բաժինը, ինֆլուէնցա ու տաք ջուր կը հոտէր:

Ատոր համար է որ չգացի Հարաւային Ամերիկայի ճամբորդութեան:

— Ի՞նչ կ'ըսես, ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ Մեծ մայրը, Հարաւային Ամերիկա: Ահադին ճամբայ կարած ես, այնպէս չէ՞, տղաս:

— Անշուշտ, Մեծ Մայր, ըսաւ ձօն թարհիլ: Կը խորհի՞մ թէ տեղէ մը երկու տուար կրնամ գտնել Վէլմային հետ ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու համար:

— Կը խորհիմ թէ կրնաս, տղաս, ըսաւ Մեծ մայրը: Լաւ ընտանիքէ մը եկած ըլլալ կը թուի: Ուրիշ ո՞ր գացած էր այդ նաւը, ըսածիդ նախելով:

— Տեսնեմ, Մեծ մայր, ըսաւ ձօն թարհիլ, անգամ մը լսեցի որ մարդ մը կ'ըսէր թէ նաւը Լիվըրբուլ ալ գացած էր: Ատիկա տեղ մըն է Իրլանտայի մէջ, կ'ենթադրեմ: Այդ ուղղութեան վրայ ուրիշ տեղեր ալ գացած է:

— Անշուշտ, չափազանց հետաքրքրական է նստիլ հոս ու մտիկ ընել երիտասարդի մը որ աշխարհի իր բաժինը տեսած է, ըսաւ Մեծ մայրը:

Մօրաքոյր Վէլման ու ձօն Թարհիլը դարպասումի համար երեք չաբաթ ունեցան և ապա ամուսնացան։ Արարողութիւնը կատարեց Սէմ ու Մըրլ ամուսնու թեան յատուկ նուագի պէս բան մը նուագեց իր բերնի օրկանին մէջ։ Ձօն ուէ անդէ երկու տղար չկրցաւ դանել ամուսնութեան հրամանագրի համար, այնպէս որ Վէլմա և ձօն առանց ատոր ամուսնացան։

— Ձեմ կարծեր որ ուէ մէկը պիտի դժգոհի եթէ ձեր հրամանագիրը վերջէն, երբ կարող ըլլաք, առնէք, ըսաւ Մեծ մայրը, պարզապէս օրինական ըլլալու համար, ու Սէմը, վստահ եմ որ պիտի աշխատի օրինականացնել զայն։

Որով ասոր վրայ տան մէջ, մըջիւններուն հետ ցատկոյնները տասներկու հատ եղանք։

Անոնք չափազանց հետաքրքրական փոքր բաներ էին դիտելու համար, միշտ զբաղուած, ու միշտ ալ զուարճալի։ Վէլման ու ձօն Թարհիլը իրենց մեղրալուսինը անցուցին տան առաջամասին գաւթին ձախ կողմին վրայ, իրենց ստամոքսներուն վրայ պառկելով ու դիտելով մըջիւնները, միշտ խնդալով, բացի այն պարագայէն անշուշտ, երբ Մեծ մայրը նորէն հարցու փորձ կ'ընէր այդ նաւուն գացած ուրիշ անդերու մասին։

Օր մը մօրաքոյր Վէլմա Մեծ մայրիկին քով եկաւ ու չկրցաւ բառ մը խի արտասանել։

— Ի՞նչ, ի՞նչ պատահեցաւ քեզի, ըսաւ Մեծ մայրը ու Վէլմա ցատկոտեց ու խաղաց։

— Օ՛հ, այդ, ըսաւ Մեծ մայրը։ Օրհնեա՛լ ըլլայ Աստուած։ Միշտ այդպէս կ'ըսեմ։ Ան լաւագոյնը դիտէ։ Տակաւին, անշուշտ բաւական ատեն կայ։ Ուրախ եմ։

Բոլորս ալ հասկցանք որ Վէլմա փոքրիկ մը պիտի ունենայ ձօն Թարհիլէն, ամուսնութեամբ մեր աղջակայէն։

Իսկապէս հաճոյալի երկու ամիս անցուցինք նոր տան մէջ, մըջիւններով, ձօն Թարհիլին նաւով և անոր հետ Վէլմային ունեցած սիրահարութիւնով։ Երկու ամիս վերջը, տարբեր ընկերութիւններ փակեցին ջուրը, կէզը, ելեկտրականութիւնը և ամբողջ չաբաթ մը անցուցինք առանց այդ արդիական անհրաժեշտութիւններուն, բայց չաբաթ մը վերջը կալուածներու հոգաւար մարդը եկաւ ու ըսաւ որ կամ պէտք է տան վարձքը վճարենք և կամ պէտք է դուրս ելլենք։ Մեծ մայրը ըսաւ. — Վա՛րձք վճարել, բայց մա՛րդ, տունը ամբողջ մըջիւններով լեցուն է։ Ու այդ կէսօրէն յետոյ ուրիշ տուն մը փոխադրուեցանք։

ՍԵՒ ԹԱԹԱՐՆԵՐԸ

1926ին Ռուսիոյ մէջ միայն տասներկու Թաթարներ կային, ու հիմա, 1935ին միայն տասը հաւ կայ, զինուորական Մակոյի՝ Մոյսքանի աղջկան՝ Քոմիի հանգէպ ունեցած խորունկ սիրոյն համար:

1926ին Մակօ տասներկու տարեկան էր: Քիչվէն Խորքով գացող չոգեկառքին մէջ հանդիպեցայ եւ անոր եղբոր ու եղբոր կնիկան: Մակոյին եղբայրը՝ Քարաչի՝ զինուոր չէ ու հոգն ալ չէ եթէ Սեւ Թաթարները ամբողջովին անհետանան աշխարհի երեսէն, որովհետեւ ան կը հաւատայ որ աւելի խելացիութիւն է խաղաղօրէն ապրիլը, ապուշ եւ յոխորտ ապրելէն, ու կը խորհի որ իրեն համար Ռուս ըլլալը, ամէն բանէ աւելի, աւելի լաւ է: Բայց, Մակօ, ո՛չ, ան պիտի բողբոջուի:

Քարաչի ոռւսերէն կը խօսէր հրեայ այն աղջկան որ գէպի Թիֆլիզ կ'երթար ու հրեայ աղջիկը անոր բառերը թարգմանեց ինծի: Քարաչիին կինը Ուքրաինացի աղջիկ մըն էր: Քարաչիին հոգը չէր Սեւ Թաթարի մը հետ ամուսնանալը: չէր ալ մտահոգուեր իր ցեղին մը չակոյթն ու կեանքը տեւականացնելու մտածումով: Իր ամբողջ ուզածը ապրիլ ու իր սրտնեղած առնելը՝ քովը աղջիկ մը ունենալ էր:

Հրեայ աղջիկը թարգմանեց ու Քարաչիին կինը ժպտելով աւելի ու աւելի սեղմուեցաւ երիտասարդ Սեւ Թաթարին:

Մոյսքան, ըսաւ Քարաչի ոռւսերէն ու հրեայ աղջիկը անգլիերէնի թարգմանեց անոր ըսածները ինծի, սքանչելի երգիչ մըն էր: Անիկա ոչ միայն հին Սեւ

Թաթար երգերը կ'երգէր. նորեր ալ կը յօրինէր, մասնաւորաբար երբ գինով ըլլար: Իր կինը ծնծեւէ յետոյ, իր երգերը լալկան կ'ըլլային ու ան Աստուծոյ կ'աղաչէր որ փճացնէր զինքը ու յաջորդ օրը գէշ կերպով կը զանգատէր իր բարեկամներուն, ըսելով. Ի՞նչ կրնամ ընել եթէ Աստուած կը բողբոջուի որ ես ապրիմ:

Մոյսքան հինգ աղայ ու աղջիկ մը ունէր: Տղաքներէն երեքը սպաննուած էին փոքր կռիւներու ընթացքին, մէկը Սիւպերիա քաղաքէն քաղաքացիական պատերազմի ու միւսը՝ Մոսկուայի թրաքթորի գործարանին մէջ գործաւոր մըն էր: Մոյսքանի աղջիկը Քոմի՝ աշխարհի ամենէն գեղեցիկ աղջիկն էր, ըսաւ Քարաչի: Ես սիրահարուեցայ Քոմիին, ըսաւ ան. եղբայրս Մակօ սիրահարուեցաւ անոր. Սովիէթ Ատրպէյճանի բանակին բոլոր սպաներն ու զինուորները սիրահարուեցան անոր: Այն մարդը որ տեսաւ Քոմին, սիրահարուեցաւ անոր, ըսաւ ան:

Անիկա ոռւսական օրկառէթ մը վառեց, ներս քաշեց խորունկէն ու անյապօրէն նայեցաւ իր քաջ ու հըրեայ աղջկան ու յետոյ չափազանց քաղաքավարութեամբ ըսաւ. Քոմին ասոնց պէս չէր: Աստուած թող ներէ խենթ եղբօրս, ուր որ ալ ըլլայ ան: Անիկա աշխարհի բոլոր գեղեցիկութիւններուն մարմնացումն էր: Անոր սիրտը սեւ ծով մըն էր: Սեւ, խորունկ ու անծայր ծով մը ու եղբայրս զայն իրեն կնութեան կ'ուզէր:

Մոյսքան այդ ըսաւ, նոր երգ մը յօրինելով: Անիկա երեք օր ու երեք գիշեր, անդադար, երգեց եղբօրս Մակոյին ու իր աղջկան Քոմիի ամուսնութեան համար, առանց կենալու, բացի այն պարագաներէն անշուշտ, երբ կը խմէր:

Քոմին ըսաւ իմ եղբօրս Մակոյին, Սեւ Թաթարին, ես քեզ չեմ սիրեր:

Եղբայրս Մակօ ձի մը գողցաւ ու անոր բերաւ, բայց դարձեալ ան կրկնեց իր առաջուան բառերը:

Աքանչեւի ձի մըն էր ու ուէէ աղջիկ պիտի սիրէր եղբայրս, այդպիսի գեղեցիկ ձի մը իրեն համար գողցած ըլլալուն համար. բայց Քօմին, ո՛չ:

Անդձ եղբայրս հագուստ մը գողցաւ Քօմիին համար, ու դարձեալ ան ըսաւ որ ինք չէր ուզեր սիրել զայն: Անիկա կով մը գողցաւ իր սիրած աղջկան համար ու Մօյսքան մորթելով կերաւ զայն. սեղան մը գողցաւ անոր համար ու նորէն անիկա չուղեց սիրել եղբայրս ու ան ըսաւ Ամերիկեան ինքնաշարժ մը պիտի գողնամ անոր համար, միայն թէ ինք չէր գիտեր ինքնաշարժ քչելու կերպը:

Ես տարի մը փոքր եմ եղբայրս Մակոյէն, ըսաւ Քարաչի: Երէց եղբայր մը կրնայ խօսիլ փոքր եղբոր մը: Փոքր եղբայր մը երէց եղբոր մը չ'ըսեր. դուն այս բանը պէտք չէ ընես. դուն այդ բանը պէտք է ընես:

Միայն Ան Թաթարներուն յատուկ չէ այս սովորութիւնը, ըսաւ ան: Շատ մը ժողովուրդներու յատուկ է: Այդպէ՞ս է Ամերիկեան սովորութիւնն ալ:

Տեսակէտով մը այո, ըսի:

Եղբայրս, ըսաւ Քարաչի, կ'ուզէր Ամերիկեան ինքնաշարժ մը գողնալ Քօմիին համար, սրովհետեւ այնքան կը սիրէր զայն: Ես ալ կը սիրէի Քօմին, բայց երբ ծով մը սեւ ու փոթորկոտ է, միայն զօրաւոր մարդ մը պիտի ուզէ լողալ անոր վրայ, կամ մարդ մը որ մեռնելէ չի վախնար կամ այն որ մեռնիլ կ'ուզէ ու ես չէի ուզեր: Եղբայրս գիշերները չէր քնանար, ցերեկներն ալ չէր քնանար, ու ես կը նշմարէի իր աչքին մէջ որ ան, տիրանալու ու սիրելու համար Քօմիին կրնար ամբողջ աշխարհը փնտցնել. կամ սպաննել զայն որպէսզի ուրիշ ուէէ մարդ չկարենար սիրել զայն. կամ

կրնար ընել ամէն բան: Ապուշութիւն էր, բայց մեծութիւն էր միանգամայն, ըսաւ Քարաչի: Միայն եղբայրս Մակօն իրական Ան Թաթար մըն էր: Միայն անիկա ապուշ մըն է որ չ'ամէնար իր ապուշութիւններէն: Միայն անիկա կրնար գողնալ Ամերիկեան ինքնաշարժ մը Քօմիին համար:

Բանակին սպաները չէին ըներ. զօրքերը չէին ըներ: Անոնք կը վախնային: Կառավարութեան պատկանող Ամերիկեան ինքնաշարժ մը գողնալը՝ մահ կը նշանակէր:

Մակօն Քարաւաք մը գողցաւ ու զայն քչեց պանդոկի մը մէջ, ըսաւ Քարաչի:

Ան կ'ուզէր որ Քօմին Ամերիկեան ինքնաշարժ մը ունենար. բայց ինք չէր գիտեր զայն քչել, անոր համար ալ զայն Պաքուի Մալիճին փողոցին վրայ գտնուող Նոր Եւրոպա հիւրանոցը քչեց:

Քարաչի նստարանին վրայէն ոտքի ելլելով սկսաւ իր գրուիւր շարժել դանդաղ ու տխուր շարժումներով:

Եղբայրս, ըսաւ ան: Իմ խենթ եղբայրս: Իմ խեղճ յիմար եղբայրս Մակօ: Այդքան մը որ՝ կը սիրէր:

Նորէն տեղը նստեցաւ ու ժամանակ մը լուռ մնաց, յիշելով իր եղբայրը ու տխրութեամբ գետին նայելով: Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, մըմնջեց ան:

Այսպիսի բան կրնա՞ք հասկնալ դուք, Ամերիկայի մէջ, հարցուց ան:

Հարցուր Ամերիկացիին, ըսաւ ան Հրեայ աղջկան, թէ անոնք այսպիսի բան կրնա՞ն հասկնալ Ամերիկայի մէջ:

Կ'ուզէ գիտնալ թէ դուք այսպիսի բան կը հասկընա՞ք, Ամերիկայի մէջ, ըսաւ Հրեայ աղջիկը:

Ըսէ իրեն թէ կը հասկնամ, ըսի Հրեայ աղջկան:

Ըսէ իրեն թէ ամէն տեղ նոյնն է ան: Ըսէ իրեն թէ ստիկա ուէէ կապակցութիւն չունի կառավարու-

Թեան վարչաձևին հետ, Կապիտալիստական, Ֆաշիստական կամ Բլորեթարիական. ատիկա ամէն տեղ նոյնըն է:

Հրեայ աղջիկը ըսածս թարգմանեց ու երիտասարդ Սեւ Թաթարը ըսաւ ինծի ոռւսերէն, Տա, Տա:

Եղբայրս, ըսաւ Քարաչի, Ամերիկեան ինքնաշարժը Նոր Եւրոպա պանդոկին դրան մէջ քչեց, որ կը գանուէր Պաքուի Մալիճա փողոցին վրայ: Դուռը փըշրեց: Ապակեայ պատուհանը հաղարաւոր կտորներու վերածեց: Պանդոկին մէջ գտնուող բոլոր մարդիկը վախցուց: Անիկա պանդոկին սպասման սրահը մտաւ, կտորուած ապակիներէն գլուխը վերաւորուած ու աւրիւնած: Եղբայրս Մակօ նստած ինքնաշարժին մէջ, սիկառէթը ծխեց, մինչ իր շուրջը հարիւրաւոր մարդեր կը վազվառէին, պոռալով ու ճչալով. յետոյ եկան երկու հարիւրէ աւելի մարդեր ալ, անոնց մէջ եկան Մոյսքան ու Քոմին:

Եղբայրս ըսաւ. Քօմի, Ատրպէյճանի բանակին մէջ ուրիշ զօրք մը կա՞յ որ այս ըրածս քեզի համար ընէր: Ամբողջ աշխարհի մէջ կա՞յ մարդ մը որ իմ ըրածս ընէր քեզի համար:

Ասիկա 1926ին էր, ըսաւ Քարաչի: Տարիները կ'անցնին, հառաչեց ան: (Կ'ըսէ թէ, ըսաւ Հրեայ աղջիկը, կեանքի տեսարանը կը փոխուի: Իր բառերը չեմ կրնար թարգմանել.) Մեռնողները կը մոռցուին ապրողներէն: Եղբայրս, խեղճ ու խենթ եղբայրս սպաննեց Քօմին: Եղբայրս որ զինքը կը սիրէր աւելի քան ռեւէ մարդ որ զինքը սիրած ըլլայ ամբողջ Ատրպէյճանի բանակին մէջ: Իմ խենթ եղբայրս որ հիմայ Իրազի Դամ Աֆղանիստանի մէջ է կամ մեռած է: Ա՛խ, ա՛խ:

Ամէն ոք ըսաւ որ եղբայրս պիտի գնդակահարուի յաջորդ առաւել: Ամերիկեան ինքնաշարժ մը գողնալ: Կառավարութենէն գողնալ:

Նոր Եւրոպա պանդոկը անոնք բանակէն սպայ մը ու հարիւր զինուոր զրկեցին:

Սպան ըսաւ Մակոյին. Ի՞նչ կ'ընես այս ինքնաշարժին մէջ:

Կը նստիմ, ըսաւ Մակօ:

Սպան ըսաւ, ուրկէ՞ առիր այս ինքնաշարժը:

Եղբայրս ըսաւ. Ես այս ինքնաշարժը Նարմա-նովսքայա փողոցին վրայէն ու ժողովուրդներու կոմիսարներու շէնքին առջեւէն առի:

Սպան ըսաւ. Գիտե՞ս որ այս ինքնաշարժը կը պատկանի Կեդրոնական Վարչական Յանձնաժողովին:

Այո, գիտեմ, ըսաւ խենթ եղբայրս:

Գողցա՞ր այս ինքնաշարժը, ըսաւ սպան:

Այո, ըսաւ Մակօ: Գողցայ:

Եղբայրս քաջ ու խենթ էր, ըսաւ Քարաչի:

Գիտե՞ս թէ այդպիսի յանցանքի մը պատիժը ինչ է, ըսաւ սպան:

Այո, գիտեմ, ըսաւ եղբայրս: Մահ է:

Ա՛խ, Մակօ, Մակօ, Մակօ, ըսաւ Քարաչի:

Ան դառնալով Հրեայ աղջկան, ցաւագինօրէն շատ մը հարցումներ ըրաւ: Իր ձայնին ելեւէջներէն ու դէմքին շարժումներէն գիտէի որ ատոնք հարցումներ էին: Ի՞նչ կը հարցնէ, հարցուցի Հրեայ աղջկան:

Կը հարցնէ որ, ամէն բառ կը թարգմանե՞մ քեզի, ըսաւ Հրեայ աղջիկը: Կ'ուզէ հասկնալ թէ կ'ըմբռնե՞ս իր եղբորը խորունկ սէրը: Անիկա այնպէս կը մտածէ որ անոնք որ չեն տեսած Քօմին չեն հասկնար թէ ինչու իր եղբայրը գողցած է Ամերիկեան ինքնաշարժը ու զայն ուղղակի քչած է Նոր Եւրոպա պանդոկը:

Ըսէ իրեն որ կը հասկնամ, ըսի:

Տա՞, հարցուց ան: Այո՞: Կը հասկնա՞ս:

Այո, ըսի:

Ամէն ոք, ըսաւ ան, մտիկ կ'ընէ եղբորս ու սպա-

յին ու երբ եղբայրս կ'ըսէ որ պատիժը մահ է, ամէն ոք բարձրաձայն կ'ըսէ. Մտիկ ըրէք, մտիկ ըրէք անոր, լսեցի՞ք: Պատիժը մահ է, գիտէ ան ու չի վախնար:

Ուրեմն ինչո՞ւ գողցար ինքնաշարժը, ըսաւ սպան: Որովհետեւ կը սիրեմ Բոմին, ըսաւ եղբայրս:

Յետոյ ամէն ոք կը լսէ ու մարդ մը միայն կը խօսի: Այս մարդը կուզէ: Ան կ'ըսէ. Ամբողջ աշխարհ սիրահարուած է Բոմին. նոյնիսկ ես: Ու մարդ մը ձեռքով կը գոցէ անոր բերանը, որովհետեւ ըսածը իրողութիւն է ու մարդիկ կ'ամչնան: Անով կ'ամչնան սիրելէ աղջիկ մը որ այնքան գեղեցիկ է ու հպարտ և նաեւ որ եղբայրս Մակօ չ'ամչնար, ու զայն սիրելուն համար Ամերիկեան ինքնաշարժ մը կը գողնայ ու զայն կը քչէ նոր Եւրոպա պանդոկը:

Սպան անգամ սիրահարուած էր Բոմին, ըսաւ Բարաչի:

Սպան չպատասխանեց: Հասկցաւ:

Ու եղբայրս ըսաւ. այո, գողցայ ձին:

Հագուստ մը գողցա՞ր: Կով մը գողցա՞ր: Սեղան մը գողցա՞ր: Այո, այո, այո:

Ինչո՞ւ գողցար այս բաները:

Բոմին համար գողցայ դանոնք:

Ձինուորական դատաւորը հսկայ հարիւրապետ մըն էր: Ծերունի մըն էր մեծ պխերով:

Ո՞վ է Բոմին, ըսաւ ան:

Անիկա Սեւ Թաթար աղջիկ մըն է, ըսաւ Մակօ:

Անիկա աշխարհի գեղեցկագոյն աղջիկն է: Ես Սեւ Թաթար մըն եմ: Ես կը սիրեմ Բոմին ու կը փափաքիմ անոր հետ միեւնոյն տունը ապրիլ: Աշխարհի մէջ չառ Սեւ Թաթարներ չկան: Ես չեմ ուզեր որ Սեւ Թաթարներու տոհմը չքանայ աշխարհի երեսէն: Ես կը փափաքիմ սիրել Բոմին:

Շատ Սեւ չեմ, ըսաւ դատաւորը:

Վերջերս արեւին տակ շատ չեմ կեցած, ըսաւ եղբայրս: Ատրպէճանի բանակին մէջն եմ ու կ'աշխատիմ հոն ուր չուք է. ախոռին մէջ: Ամիս մը եթէ արեւին տակ մնամ, Բոմին չափ սեւ կրնամ ըլլալ: Ախոռին չուքն է որ ինծի այս հիւանդոտ սպիտակ դոյնը տուած է: Պատերազմի պարագային հեծելազօրքերու մէջն եմ, բայց խաղաղութեան ժամանակ ախոռին մէջ կ'աշխատիմ:

Ես երբեք չէի լսած Սեւ Թաթարներու մասին, ըսաւ դատաւորը: Շատ մը ճերմակ Թաթարներ տեսած եմ: Որո՞նք են Սեւ Թաթարները:

Անոնք որ սեւ են, ըսաւ եղբայրս:

Ա՛հ, ըսաւ դատաւորը: Քանի՞ հատ Սեւ Թաթար կայ աշխարհի մէջ:

Աշխարհի մէջ քանի հատ ըլլալը չեմ գիտեր, ըսաւ եղբայրս: Պաքուի մէջ միայն ինը կամ տասը հատ կայ: Երեսուն տարի առաջ Բոթովա անունով Սեւ Թաթար մը Ամերիկա գնաց: Այժմ անիկա Ամերիկացի մըն է ու անոր զաւակները սեւ չեն այլեւս ու կ'ապրին Ռիթքայլերիկի մէջ:

Ի՞նչ լեզու կը գործածէք, ըսաւ դատաւորը:

Ընդհանրապէս ուրիշ լեզուներ, ըսաւ եղբայրս: Արաբերէն, քիւրտերէն, թրքերէն ու վերջերս ալ ռուսերէն:

Դուք լեզու ունի՞ք, ըսաւ Դատաւորը:

Այո, լեզու մը ունինք, ըսաւ եղբայրս:

Դրաւոր լեզու՞ մըն է, ըսաւ Դատաւորը:

Անշուշտ, ըսաւ եղբայրս: Միայն թէ աշխարհի մէջ Սեւ Թաթար մը չկայ որ կարենայ մեր լեզուով գրել կամ կարդալ և կամ կարենայ գրել կամ կարդալ ուրիշ լեզուով:

Ահ, ըսաւ Դատաւորը: Ի՞նչ է ձեր բառը «արեւ»ին համար:

Մեր լեզուին մէջ «արեւ»ին համար բառ չունինք, ըսաւ եղբայրս:

Որիչ ունէ բառեր ունի՞ք ձեր լեզուին մէջ, հարցուց Դատաւորը:

Օհ, այո, ըսաւ եղբայրս: Շատ մը բառեր ունինք: Անոնք արարերէն ու քիւրտերէն են, թրքերէն ու ուսուերէն են, միայն թէ մենք այս բառերը կը խօսինք մեր լեզուով, իբր Սեւ Թաթարներ:

Ի՞նչպէս կ'ըլլայ ատիկա, հարցուց Դատաւորը:

Մենք իբր Սեւ Թաթարներ կը խօսինք, ըսաւ եղբայրս: Մենք Սեւ Թաթարներ ենք ու ինչ բառեր որ մենք կը գործածենք մեր լեզուին մէջ են ատոնք:

Ուրեմն, դուն գողցա՞ր Կեդրոնական Վարչական Յանձնախումբին պաշտօնական ինքնաշարժը, զայն իբր նուէր քու սիրած Սեւ Թաթար աղջկան տալու համար: Այդպէ՞ս է, հարցուց Դատաւորը:

Այո, այդպէս է, ըսաւ եղբայրս:

Հաճեցէք այդ աղջիկը հոս բերել, ըսաւ Դատաւորը:

Նոյն օրուան յետ միջօրէին անոնք Քօմին բերին այն սենեակը ուր եղբորս հարցումներ կ'ընէին: Դատաւորը թուղթերու վրան կը նայէր երբ անիկա ներս մտաւ սենեակէն: Յետոյ սկսաւ ան բարձրաձայն կարգալ, բանալով դատաւարութիւնը: Բարձրաձայն կը կարդար, երբ աչքերը բարձրացնելով տեսաւ Քօմին: Դադրեցուց կարգալը ու սկսաւ դիտել աղջիկը:

Ա՛յս է աղջիկը, ըսաւ ան:

Այո, ըսաւ եղբայրս: Ատիկա է Քօմին:

Աթոռ մը տուէք անոր, ըսաւ Դատաւորը: Չափազանց շուարած ըլլալ կը թուէր: Ինչո՞ւ ապուշներու

պէս կը կենաք այդպէս, ըսաւ ան: Աթոռ մը տուէք անոր:

Ատեն մը յետոյ Քօմի ներկայացաւ Դատաւորին ու ան սկսաւ կարգ մը հարցումներ ընել անոր:

Գիտե՞ս թէ ինչ պատահած է, հարցուց ան:

Ոչ, ըսաւ ան:

Այս խենթ երիտասարդ գինուորը, ըսաւ Դատաւորը, սիրահարուած է քեզի: Անիկա քեզի համար ձի մը գողցած է. գողցած է նաեւ՝ հագուստ մը, կով մը, սեղան մը ու ի վերջոյ Կեդրոնական Վարչական Յանձնախումբին պաշտօնական ինքնաշարժը: Գիտե՞ս:

Ոչ, ըսաւ Քօմի: Մակօն իմ հօրեղբորորդիս է:

Քօմի, ըսաւ Մակօ: Ատիկա ճշմարիտ չէ: Ես քու հօրեղբորորդիդ չեմ:

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը: Գիտե՞ս որ դուն կը դատուիս կեանքիդ համար:

Ես անոր հօրեղբորորդին չեմ, ըսաւ Մակօ: Կրնաս Պաքուի մէջ ունէ Սեւ Թաթարի հարցնել:

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը:

Ան դարձաւ Քօմիին, սեղանին վրայէն ծռեցաւ աշոր աւելի մօտ ըլլալու համար:

Կը սիրե՞ս այս երիտասարդ խենթ գինուորը, ըսաւ ան:

Ոչ, ըսաւ Քօմի:

Ուրեմն, ըսաւ Դատաւորը, ու նորէն աթոռին վըրայ չտկուեցաւ:

Դուն Կեդրոնական Վարչական Յանձնախումբին պաշտօնական ինքնաշարժը գողցած ես, ըսաւ ան:

Այո, ըսաւ Մակօ:

Այդ չրջանին դուն սիրահարուած էիր:

Այո, ըսաւ Մակօ: Տակաւին սիրահարուած եմ: Միշտ սիրահարուած պիտի ըլլամ Քօմիին:

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը:

Օրէնքի տրամադրութեան համաձայն, այգայիսի գաղանային ոճիւրի մը պատիժը անմիջական մահ է, ըսաւ Դատաւորը:

Անիկա իմ հօրեղբորորդիս է, ըսաւ Քոմի: Պիտի չսպաննեալ զայն, չէ՞:

Մեռնելէ չեմ վախնար, ըսաւ Մակօ:

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը:

Նորէն Քոմիին դարձաւ, գէպի անոր ծնելով:

Մեր բոլոր միջոցներով պիտի աշխատինք որ նեւրող ըլլանք քու հօրեղբորորդիդ այս դժբախտ յանցանքին համար, ըսաւ ան: Պիտի քննենք անոր կեանքը, եթէ ան վերջին հինգ տարիներուն ուրիշ մարդ չէ սպաննած, պիտի դարձնենք զայն բանակին ուր իր կեանքը մօտէն քննութեան ու հսկողութեան պիտի ենթարկուի:

Չորս օր յետոյ, ըսաւ Քարաչի, Մակօն բանակ ետ դրկեցին: Ատոր համար Պաքուլի մէջ ամէն մարդ ուրախ էր:

Երեկոյ մը եղբայրս Մակօ, Քոմիին տեսած էր ինքնաշարժի մը մէջ Դատաւորին հետ միասին: Դատաւորը Քոմիին շատ մօտը նստած էր ու Քոմիին կը ժպտէր աւնոր: Դատաւորը ծեր մարդ մըն էր ու անոր զաւակները ըլլաւելի տարեց էին Մակօյէն:

Եղբայրս Մակօ չափազանց բարկացած էր: Նախ, ըսաւ ան, պիտի սպաննէր Դատաւորը, յետոյ պիտի սպաննէր Դատաւորին կիներ, յետոյ անոր հինգ զաւակները, ամենէն մեծը առաջին անգամ, երկրորդը՝ յետոյ ու այգայէս մինչեւ որ բոլորն ալ սպաննէր:

Յետոյ ըսաւ որ պիտի չսպաննէր Դատաւորը. այլ պիտի դողնար երկու ձիեր ու անոնցմէ միոյն պիտի կապէր Քոմիին ու զայն տանէր՝ բլուրները ու պահէր հոն, մինչեւ որ երկուքն ալ մեռնէին, կամ ծերութե-

նէն, կամ անօթութենէն և կամ գիրար շատ սիրելէն ու ապրիլ չուզելէն:

Եղբայրս Մակօ Քոմիին երթալով ըսաւ անոր. ինչո՞ւ այս ազատու ծերունիին հետ սքրահարութիւն կ'ընես:

Որովհետեւ այգայէս կ'ուզեմ, ըսաւ Քոմի:

Անիկա Սեւ Թաթար մը չէ, ըսաւ Մակօ: Եթէ նորէն անոր հետ տեսնեմ քեզի, կը սպաննեմ զայն:

Անիկա քու կեանքդ ազատեց, ըսաւ Քոմի:

Հակառակ ատոր դարձեալ կը սպաննեմ, ըսաւ Մակօ: Դուք Սեւ Թաթար մըն ես ու Սեւ Թաթար մը պէտք է սիրես:

Ես ինչ ըլլալս չեմ գիտեր, ըսաւ Քոմի: Կրնայ ըլլալ որ ես Սեւ Թաթար մը չեմ:

Սեւ Թաթար ես, ըսաւ Մակօ: Կ'ուզեմ որ ինծի հետ միասին նոյն տանը մէջ ապրիս:

Ես քեզ չեմ սիրեր, ըսաւ Քոմի:

Պիտի սիրես, ըսաւ Մակօ: Դուք Սեւ Թաթար մըն ես. ես ալ Սեւ Թաթար մըն եմ ու դուն զիս պէտք է սիրես:

Ախ, ախ, ախ, ըսաւ Քարաչի: Այնքան շատ աղջիկներ կան աշխարհին մէջ: Բայց իմ խեղճ եղբայրս ուրիշ աղջկան չէր նայեր այնքան ատեն որ Քոմիին կ'ապրէր: Թերեւս պիտի հասկնաք սա, որ խեղճ խենթ եղբայրս սպաննեց Քոմիին ու փախաւ Իրաք կամ Աֆղանիստան և կամ անձնասպան եղաւ: Չենք գիտեր:

Աղջիկը չէր ուզեր սիրել զայն, ըսաւ Քարաչի:

Աշխարհի մէջ միակ յարմար մարդն էր ան անոր համար, բայց աղջիկը չէր սիրեր զայն: Ան աղջկան սիրոյն Ամերիկեան ինքնաշարժը նոր Եւրոպայ պանդոկին մէջ քչեց, բայց դարձեալ վերջինը չէր սիրեր զայն:

Արշալոյսէն շատ կանուխ, առաւօտ մը եղբայրս Մակօ Մօյսքանի տունը գնաց, իրեն հետ Ատրպէյճանի

բանակէն երկու ընտիր ձի տանելով: Տունէն ներս մտնելով, ան կապեց Քոմիին թեւերն ու ոտքերը, համբուրեց անոր շրթունքները, ձեռքերն ու մազերը: Մօյսքան օգնեց անոր, որովհետեւ ան կը մտածէր որ լաւ բան չէր Քոմիի ծերունի մարդուն հետ ունեցած սիրահարութիւնը, բայց Մօյսքանի կինը լացաւ ու պոռաց մինչեւ որ Մօյսքան անշուշտ գետին տապալեց զայն: Յետոյ եղբայրս Մակօ Քոմիին ձիու մը վրայ կապելով զայն իրեն հետ բլուրները տարաւ: Ուէէ մարդ չի գիտեր թէ ինչ պատահեցաւ հոն, ըսաւ Քարաչի:

Աշխարհի մէջ ուէէ մարդ չէր սիրեր աղջիկ մը այնքան որքան որ եղբայրս Մակօ կը սիրէր Քոմիին, ըսաւ Քարաչի:

Անոր ետեւէն բլուրները զօրքեր զրկեցին: Նախ տասը զինուոր, յետոյ քսան, յետոյ յիսուն, յետոյ հարիւր ու ամենէն վերջը Ատրպէյճանի ամբողջ բանակը: Ծերունի Հարիւրապետը չատ բարկացած էր: Ան հրամայեց, զարկէք այդ յիմար զինուորը բայց աղջիկը ետ բերէք անվնաս: Բայց զօրքերը չկրցան գտնել ոչ եղբայրս և ոչ ալ Քոմիին:

Առաւօտ մը անոնք Քոմիին մեռած գտան: Եղբայրս Մակօ զայն ջուրի մէջ խրած: Ան չէր ուզեր աղջկան ապրիլը եթէ չէր սիրեր զինքը:

Ամերիկայի մէջ, ըսաւ Քարաչի, մարդ մը այդքան սիրով կը սիրէ՞ կին մը:

Չեմ կարծեր, ըսի:

Ան դառնալով հրեայ աղջկան, նորէն սկսաւ խօսիլ արագութեամբ:

Ան կ'ըսէ թէ, ըսաւ հրեայ աղջիկը, ինք կ'ուզէ որ դուն հասկնաս որ իր եղբօրը ըրածը ոճիւր մը չէր: Ատելութիւն չէր, սէր էր: Դուն երբեք չես տեսած Քոմիին, կ'ըսէ ան: Ան կ'ուզէ որ դուն գիտնաս թէ իր եղբայրը մեծ մարդ մըն էր: Անիկա մարդ մըն էր որ

կ'ուզէր այդպէս մեծութեամբ ապրիլ: Ատոր համար էր որ ան այդ բոլոր ապուշ բաները ըրաւ:

Ըսէ իրեն որ ես գիտեմ թէ ինչպէս էր, ըսի:

Ու հրեայ աղջիկը ըսաւ անոր:

Քանի մը վայրկեան չխօսեցաւ:

Յետոյ ըսաւ. ախ, Մակօ, Մակօ, Մակօ: Ու չատ մը ուրիշ ուստկան բառեր զորս ես չհասկցայ:

Ի՞նչ կ'ըսէ, հարցուցի հրեայ աղջկան:

Ան կ'ըսէ. սպաննե՛լ Քոմիի պէս աղջիկ մը: Սպաննե՛լ զայն: Վերջ տալ Քոմիի նման մէկու մը կեանքի՛ն: Մարդ անգլիսի բան մը ընելու համար չատ զօրաւոր կերպով սիրահարուած ըլլալու է:

ՀԻՆԳ ՀԱՍՈՒՆՑԱԾ ՏԱՆՁԵՐ

Եթէ ծերունի Բօլարտ տակաւին ողջ է, կը յուսամ որ կը կարգայ տակիւ, որովհետեւ կ'ուզեմ որ ան գիտնայ թէ ես գող մը չեմ ու երբեք եղած չեմ: Փոխանակ սուտ խօսելու, զոր կրնայի ընել, ես ճշմարտութիւնը խօսեցայ ու ծեծ մը կերայ: Ծեծը հոգս չէ, որովհետեւ մանկապարտէզին մէջ շատ ծեծ կերած եմ: Ատիկա իմ դաստիարակութեանս մէկ մասն էր: Ատոնցմէ ոմանց արժանի էի, իսկ ուրիշներու՝ ոչ: Պր. Բօլարտին ծեծին արժանի չէի, ու կը յուսամ որ ան կը կարգայ այս տողերը, որովհետեւ հոս պիտի բացատրեմ միտքս իրեն: Այդ օրը իրեն չէի կրնար բացատրել, որովհետեւ բացատրելու կարողութիւնը չունէի: Ուրախ եմ որ մոռցած չեմ պատահարը, որովհետեւ ինծի համար բաւական կարեւոր է:

Գարնան տանձերու մասին էր:

Գամերով չինուած ցանկապատերով չրջապատուած բակի մը մէջ հասակ նետած էին ծառերը, բայց ճիւղերէն ոմանք երկարած էին ցանկապատէն դուրս: Վեց տարեկան էի, բայց արամարանող էի: Ցանկապատը, մտածեցի, միայն կրնայ պաշտպանել այն որ սահմանին մէջ կ'իյնայ: Որով, ըսի, ցանկապատէն դուրս գտնուող տանձերը ինծի կը պատկանին — եթէ կարեւորամ հասնիլ անոնց:

Ու չկրցայ: Տանձի սէրը, սակայն, քաջալերեց ջանքերս: Կը տեսնէի տանձերը ու կ'զգայի որ կ'ուզէի զանոնք: Միայն ուտելու համար չէի ուզեր զանոնք, ատիկա բարբարոսային պիտի ըլլար: Կ'ուզէի զանոնք պարզապէս ուզած ըլլալու համար: Տանձ կ'ուզէի, ու

որովհետեւ այդ վայրկեանին անոնք ինծի ամենամօտիկ բաներն էին ու ամենափափաքելին: Առաւելապէս, սակայն, ուզեցի ունենալ և առնել ու ատոր համար հընարքներ խորհեցայ:

Դպրոցի դադարի ատենն էր ու ծառերը դպրոցէն երկու փողոց վարն էին: Ծարաւ էի հասունցող պտուղին անուշ ջուրերուն, ու աւելի դժուարամասնելի բաներուն: Գողութիւնն չէ, ըսի:

Արկածախնդրութիւնն է: Նմանապէս՝ արուեստ: Նաեւ՝ կրօնք. այսպիսի գողութիւն մը տեսակ մը պաշտօն մի ձեւ ըլլալով: Ու նմանապէս իմ ըրածս՝ հետախուզութիւնն էր:

Հրեայ տղուն, Իսահակին ըսի որ ծառերուն կ'երթամ, ու ան ըսաւ որ ըրածս գողութիւնն էր: Ատիկա նշանակութիւնն չունէր, կամ այն կը նշանակէր որ կը վախնար ինծի ընկերակցելու: Այդ ատեններուն չփորձեցի քննել ու հասկնալ թէ ինչ կը նշանակէր, ու վաղելով դպրոցէն դուրս, փողոցն ի վար գացի: Բերալթա էր, կը խորհիմ: Դադարը չեմ գիտեր քանի վայրկեան կը տեւէր, բայց գիտէի որ երբեք երկար չէր տեւեր: Անշուշտ այնքան մը երկար որ բաւարար ըլլար: Դադարը յաւիտեան պէտք էր տեւեր, իմ կարծիքս այդ էր:

Վազել, իբր վեց տարեկան տղայ՝ դէպի տանձերը, մէկէ աւելի դասական գեղեցկութիւններ կը պարունակէ իր մէջ. երաժշտութիւն, բանաստեղծութիւն ու նոյնիսկ պատերազմ: Հասայ ծառերուն, չնչհատ բայց արթուն ու ժպտադէմ: Տանձերը մտաւ ու հասունցած պատրաստ էին ուտուելու ու արմատէն՝ քաղուելու: Պատրաստ էին: Արեւը տաք էր: Վայրկեանը մէկէ աւելի յատկատեսութիւններու վայրկեան մըն էր, օդի, մարմնի ու մտքի:

Տերեւներուն մէջ տեսայ տանձերը, մտաւ, գեղին ու կարմիր, լեցուն, կեանքի սնունդով, արեւով ուղե-

ցի զանոնք: Բան մըն էր, որուն մասին երկրորդ գա-
սարանին մէջ չէին խօսեր, որովհետեւ տոոր համար
բառեր չէին գտած: Անոնք կը խօսէին աւելի պարզ ու
զիւրին բաներու մասին, բայց տանձերը հիմնական
բաներ էին ու զիւրին չէր խօսիլ անոնց մասին բացի
իբր տանձերէ, երկվեցեակը սաչափի: Կարելի չէր խօ-
սիլ անոնց մասին իբր ապրող ու ձեւաւոր բաներ, հը-
րաշագործօրէն, անծանօթ, գրգռիչ ու հիասքանչ: Ա-
նոնք անոնց մասին պիտի մտածեն ծառերէն, հողէն ու
արեւէն անջատօրէն, որ ապուշ է:

Անոնք իմա էին, եթէ կարենայի հասնիլ անոնց,
բայց չէի կրնար: Նոյնիսկ զանոնք զիտելը սիրելի էր,
բայց զանոնք արդէն կը զիտէի շաբաթներէ ի վեր:
Տեսած էի ծառերը երբ տակաւին տերեւ չունէին: Տե-
սած էի տերեւներուն գալը, բողբոջին հասուննալը:
Տեսած էի բողբոջներուն իյնալը, կարծր ու կանաչ ու
չհասունցած տանձերուն ձեւ առնելը և անոնց ծնունդը:
Հիմա տանձերը հասած ու պատրաստ էին ու ես
ալ՝ պատրաստ էի: Տեսած էի ու տանձերը իմա էին,
Աստուծոմէն:

Ուտելու համար չէր: Դպչելու, զգալու ու գիտնա-
լու համար էր, — Տանձը: Կեանքը — անոր գումարը —
որ կրնար փախիլ: Գիտնալու ու զայն անմահացնելու
համար էր:

Գող մը թէ արուեստագէտ և թէ փիլիսոփայ մը
կրնայ ըլլալ միանգամայն. ու թերեւս երկուքն ալ
պէտք է ըլլայ: Չեմ գիտեր որ ե՞ս հնարեցի գողութիւն-
նը արգարացնելու փիլիսոփայութիւնը, և կամ ուրա-
ցայ գողութեան գոյութիւնը՝ փիլիսոփայութիւնը հը-
նարելու համար: Գիտեմ որ չափազանց անկեղծ էի
տանձը ունենալու փափաքիս մէջ ու գիտեմ որ վճռած
էի ձեռք անցընել զայն ու մեալ միանգամայն՝ անմեղ:
Վերջը երբ զիս գող հռչակեցին, տկարացայ ու

գրեթէ հաւատացի որ ես գող մըն էի, բայց այդպէս
չէր իրողութիւնը:

Խնդացի, տանձնիւն ճիւղերուն տակ, թէ իմ
կործանողի ու փճացնողի խնդուքը չէր: Իմ խնդուքն
էր մէկու մը որ կ'ստեղծէ ու կը պահպանէ: Արուես-
տագէտը այն է որ կը գիտէ ու կը տեսնէ, և ամէն ա-
նոնք որ տեսողութիւն ունին, կոյր չեն:

Ես տեսայ տանձերը: Նախ ես տեսայ զանոնք իմ
աչքերովս, ստղա, կամաց կամաց ես տեսայ զանոնք
մարմնոյս ամէն մէկ մասովը, ու ամբողջ հողիովս: Ո-
րով, անոնք իմա էին:

Անոր համար որ, մանաւանդ անոնք կը գտնուէին,
ցանկապատէն դուրս գտնուող ճիւղերուն վրայ:

Պատանեկութեան ողբերգական անբախտութիւն-
ներէն մէկն ալ այն է որ, չի կրնար ինքզինքը արտա-
տայտել երբ կ'ուզէ այնքան շատ բաներ ըսել, ու հա-
սունութեան ողբերգութիւնն ալ այն է որ, մարդ շա-
տախօս է մանաւանդ այն պարագային երբ մոռցած է
իր ըսելիքը ու չի գիտեր ուրկէ սկսիլ ու ինչ լեզու
գործածելը: Օհ, մենք սխալին մէջ լաւ դաստիարակ-
ուած ենք: Անուշաղճի գիտենք մեր ինչ մոռցած ըլլալը:

Չէի կրնար հասնիլ անոնց, որով փորձեցի ցատ-
կիլ, որ ինքնին սքանչելի էր ու է: Նախ ցատկուտեցի
ճիւղ մը բռնել կարենալու համար, բայց երկու կամ ե-
րեք անգամներ ցատկելէ յետոյ սկսայ ցատկուտել, ո-
րովհետեւ ցատկիլը գեղեցիկ էր:

Ատիկա տանձերուն տանձ ըլլալէն աւելի բան մըն
էր: Հողէն քիչ մը բարձրանալն ու կտրուիլն էր, դէ-
պի վեր, վար ու վեր, յետոյ դարձեալ ու յանկարծ նո-
րէն գետին իջնելն էր, ձայնով մը. մարդկային ըլլալ՝
մարդկային ըլլալէ քիչ մըն ալ աւելի, անով լեցուն:
Ու ցատկուտեցի բազմաթիւ անգամներ:

Կը ցատկուտէի երբ լսեցի գպրոցին զանգակը, ըզ-

գացի որ անմիջապէս ան ինծի հիւանդութիւն պատճառով ցաւ մը տուաւ, մանաւանդ՝ անոր համար որ ուշացած էի։ Վայրկեան մը յետոյ, սակայն, այլեւս չմտածեցի ուշացած ըլլալու մասին, ինքնարդարացում ունենալով թէ հասունցած տանձերը և թէ իմ ցատկոտակութիւնը։

Գիտէի որ ըրածս բանաւոր առուտուր մըն էր։ Զեմ յիշեր թէ այդ օրը ինչ կը դասաւանդէին երկրորդ կարգին մէջ։ Կը խորհիմ սակայն որ, իմ հասունցած տանձ ունենալու բաղձանքէս աւելի կարեւոր բան մը չէր, մանաւանդ զէպի վեր ձեւերը ցատկելու գիւտէս աւելի կարեւոր չէր կրնար ըլլալ։ Այս բոլորը մտածեցի, առանց բառերու։ Երբեք չմտածեցի որ ինծի կարնային հարցութիւնները ու ևս չէի կրնար բառեր գտնել զգացածս արտայայտելու համար։ Միայն գիտէի որ գիտէի։

Հինգ տանձ ձեռք անցուցի ծառի մեռած ճիւղ մը գործածելով։ Շատ աւելի կրնայի առնել, սակայն ուղեցի հինգ հատով գոհանալ, անոնցմով որոնք ամէնէն աւելի հասունցած էին։ Տանձերէն չորսը դասարան տարի, զանոնք ուշացումիս պատրուակ ցուցնելով։ Չեմ յիշեր որ ինչ ըսի, եթէ ոեւէ բան ըսի, միայն տղոց ցոյց տուի հասունցած տանձերը։

Ասիկա վայրկեանական անհասկացողութիւն մը յառաջ բերաւ ու կռահեցի որ զիս գողի մը անգը կը դնէին, որ թէ՛ զարմանալի և թէ՛ տաղտկալի էր։ Ունէ բան չունէի ըսելիք, որովհետեւ տանձերը ունէի։ Անոնք թէ՛ ապացոյցը և թէ՛ ինքնարդարացումն էին, ու չուարումի մասնուեցայ, որովհետեւ անոնք Օրիորդ Լարքէնի համար միայն փաստ կը նշանակէին։ Կը յուսայի որ անիկա աւելի ուշիմութիւն ցոյց պիտի տայ, ուսուցչուհի մը ու բաւական կեանք ապրող մը ըլլալուն համար։

Խիստ էր ու շատ մը բաներ ըսաւ։ Միայն սաչափը հասկցայ որ բարկացած էր ու այն մտածումը ունէր թէ ևս պէտք էր պատժուէի։ Մանրամասնութիւնները չփոթ են, բայց կը յիշեմ զպրոցին պաշտօնասէնեակը նստիլս, գողի մը նման յանցաւոր զգալս ու մեր անօրէնին, Պր. Բօլլարտին սպասելս։

Տանձերը անոր սեղանին վրայ էին, անառակելի ու միակ փաստերը։ Անոնք խոփու էին ու ես՝ վախցած։ Ընելիք ուրիշ բան չկար։ Որով տանձ մը կերայէ Շատ քաղցր էր, աւելի քաղցր այն տանձէն որ կերած էի ծառին տակ։ Միջուկը կը մնար ձեռքիս մէջ, տատանելով՝ չփոթութեամբ։ Չկրցայ արուեստական բան մը հնարել միջուկը գործածելու համար ու սկսայ վախով մտածել — տանձի միջուկ, որո՞ւ համար։ Ու այդպէս։ Միջուկը նետուելու համար է, բայց չուրջս միայն պատերն ու պատուհանները կային։

Որով միջուկն ալ կերայ, ձեռքիս մէջ մնաց միայն քանի մը հատ կուտ։ Ասոնք գրպանեցի, մտածելով ինծի համար տանձներէն հասցնել ու տնկիլ։

Տանձ մը ուրիշ տանձի յաջորդեց որովհետեւ կը վախնայի ու չէի ախորժեք գողի պէս զգալ։

Թմրեցնող փորձութիւն մըն էր, որովհետեւ ունէ ուրախութիւն չէի զգար։

Վերջապէս ներս մտաւ Պր. Բօլլարտ։ Իր գալը կործանումի մը գալուն նմանեցաւ ու երբ հազաց ինծի այնպէս թուեցաւ թէ ամբողջ աշխարհը չարժեցաւ։ Քանի մը անգամներ հազաց, ինծի նայեցաւ խստօրէն քանիցս ու յետոյ ըսաւ. կը լսեմ որ տանձ կը գողնաս եղբր դուն։ Ո՛ւր են անոնք։

Այնպէս խորհեցայ թէ տանձ մը ուտել կ'ուզէր, ու ասոր համար չափազանց ամօթխած զգացի որովհետեւ քովս չունէի իրեն տալու հատ մը. բայց ինծի այնպէս թուեցաւ թէ իմ ամչնալս ան սխալ հասկեցաւ, խորհե-

լով որ կարմրեցայ՝ որովհետեւ գողութիւն ըրած ու բռնուած էի:

Յետոյ զգացի որ պիտի պատժուէի, որովհետեւ կը նշմարէի որ ան կը քաջալերուէր իմ ամօթէս:

Հաճելի չէր լսել անոր ըսելը թէ ես գողութիւն ըրած էի, որովհետեւ չէի ըրած: Ես տանձերը տեսած էի երբ տակաւին անոնք տանձ չէին: Ես տեսած էի ծառին անտերեւ ձիւղերը: Ես տեսած էի տերեւներն ու բողբոջները ու տեսած էի տանձերը մինչեւ անոնց հասուննալը: Ես շինեցի զանոնք: Հասունացածները ինձի կը պատկանէին:

Ըսի. կերայ զանոնք:

Յաւալի բան էր որ չկրցայ իրեն ըսել որ չէի գողցած այդ տանձերը, որովհետեւ ես ստեղծած էի զանոնք: Բայց ես գիտէի ըսել միայն այն որ գիմացիններս կ'ուզէին որ ըսէի:

Կերա՞ր տանձերը, ըսաւ ան: Ինծի այնպէս թուեցաւ որ բարկացած էր:

Հակառակ ատոր ըսի. այո, պարոն:

Քանի՞ հատ, ըսաւ ան:

Չորս, ըսի:

Չո՞րս տանձ գողցար, ըսաւ ան, ու յետոյ կերա՞ր զանոնք:

Ոչ, պարոն, ըսի: Հինգ: Մէկ հատը ծառին տակը կերայ:

Ամէն ինչ չփոթ ու անորոշ էր ու զգացի որ տակէն պիտի չկրնայի ելլել: Չկրցայ խորհիլ բան մը որ իմ մտածումս ըլլար, ու կրցայ միայն հարցումներու պատասխանել որ պիտի արդարացնէր ինծի տրուելիք պատիժը, որ ան տուաւ:

Անիկա զիս կաշիէ մտրակով աղուոր մը ծեծեց, ու ես պոռացի ամբողջ ուժովս: Այնքան չցաւցուց որքան որ իմ լալս կ'ենթադրէր, բայց պէտք էի լալ, որով-

հետեւ ինծի շատ զարմանալի թուեցաւ որ նոյնիսկ մարդ մը չէր ուզեր հաւատարմօրէն հասկնալ թէ ինչ չո՞ւ քաղած էի ես այդ հինգ տանձերը, չորսը դասաւրան բերելով, երբ ես կրնայի ուտել զանոնք ու սուտ մը ընտրել, ըսելով թէ անծանօթի մը կ'օգնէի որ իր կորսնցուցած մէկ փողոցը գտնէ և կամ այդ կարգի բան մը ըսելով:

Գիտեմ որ Սրիորդ Լարքին մեռած է, բայց ծերունի Բօլլարտ եթէ տակաւին ողջ է, կը յոճսամ որ կը կարգայ այս տողերը, որովհետեւ ես զանոնք կը գրեմ իրեն համար, ըսելու համար որ, ես չգողցայ այդ տանձերը, ես ստեղծեցի զանոնք ու չորս հատը դասաւրան տարի որովհետեւ անոնք զեղեցիկ էին և ուզեցի որ ուրիշներ ալ տեսնեն զանոնք այնպէս ինչպէս որ ես տեսայ: Անհասկացողութեան պատճառ մը չկայ, Պր. Բօլլարտ, բայց ուզեցի ըսել քեզի թէ իրապէս ինչ կը զգայի ես այդ օրը:

ՄԱԼԻՆՔԱ ՄԱՆՈՆ

Լէմպերկ, Լեհաստան, մղձաւանջ մըն է: Իբր թէ քաղաք մըն է, տեղ մը՝ ուր մարդկային արարածներ կը քաշկուտեն իրենց կեանքը մինչեւ որ մեռնին: Բայց իրողութեան մէջ Աստուծոյ գէշ երազը ըլլալէն աւելի բան մը չէ: Լէմպերկի փողոցներուն մէջ կրնաս Աստուծոյ չարչարուած գէմքը տեսնել, իր քնացած վիճակին մէջ: Լէմպերկի վրայ երկինքը ցած ու մութ է. օդը՝ անշարժ ու դժուար՝ չնչեւու համար. ու քաղաքին բոլոր մարդերը գիշերաչրջիկներ են:

Աղտոտութեան քաղաք մըն է: Նեխածութեան կերպարանք մը: Յուշարձան մը՝ մահուան, փտութեան և ոչնչութեան:

Փոքր ու հպարտ լեհ գինուորներ փողոցին մէջ իրարու հանդիպած տեսնելին զիրար կը բարեւեն աշխոյժով:

Անիկա Աստուծոյ ամենագէշ երազներէն մին է. ու այս բարեւը՝ դժբախտ տարրն է ծաղրանքին որ միշտ ներկայ է ողբերգութեան մէջ:

Փողոցները կը հոտին, չէնքերը կը հոտին ու ժողովուրդը կը հոտի: Ուեէ տեղ ջուր չկայ: Հողի ու երկրնքի որոշութիւն չկայ. մահուան բռնակին որոշութիւնն է չկայ: Օրուան ու գիշերուան ամբողջ քսանըջորս ժամերուն մէջ բոլոր չկայ: Ամբողջ քաղաքը պարպուած է ժամանակէն, միջոցէն ու իրականութենէն:

Ժողովուրդը գործելու գործ ունեցած ըլլալ կը թըւի ու տաիկա այնքան զարմանալի է: Ունութիւն կան՝ յայտարարութիւններով: Դերձակ մը: Հացագործ մը: Մսագործ մը: Սափրիչ մը: Լեհերէն: Այգ լեզուին ար-

պագրուած բառերովը: Դրասուն մը: Շարժանկարի թատրոն մը: Մեծ խանութ մը:

Ու ժողովուրդը կը քալէ փողոցներուն մէջ: Անոնց երեսները երեսներն են ոչնչութեան: Անոնց երեսները ամբողջ ոչնչութիւն է: Աստուծոյ գէշ երազի մը ատեն իր քնացած պահուն: Ամբողջ անոնց երեսներուն վրայ մէկ բան միայն կայ. պարապութիւն:

Ժողովուրդին կէսէն աւելին առանց կօշիկի են:

Կիներ, մարդեր ու մանուկներ: Շատերը կաղ են:

Դաժաճներ որ կը կծկուին անպատիւ ձեւերով: Մեծ գլուխներ ջախջախուած մարմիններու վրայ: Երկար, բարակ մասներ: Հաստ կապոյտ երակներ: Լուսնոտ ձեւեր:

Ու փոքր ու հպարտ գինուորներ կը բարեւեն աշխոյժով:

Փողոցները կը ձաւն հինցած կառքերով որոնք կը քաշուին անօթի ձիերէ: Կառքերը կը ցատկոտեն ու անոնց վրայ նստող մարդերը նոյնիսկ իրենց շուրջը չեն նայիր: Երբ պարապ կառքեր կը վերադառնան քաղաք, անոնք լեցուած կ'ըլլան վատառողջ տեսք ունեցող գեսնախնձորներով: Կերակուր գէշ երազին համար:

Ճաշարան մը մտայ ու նստեցայ: Լեհ սպասաւորը, կարճ թեւերով, կարճ սրունքներով ու կծկուած գէմքով եկաւ սեղանիս մօտ, զարմանքով ինծի նայելով:

Դիչ մը կերակուր կ'ուզեմ ըսի, անգլիերէնով, բայց նախ գաւաթ մը ջուր կ'ուզեմ:

Լեհերէն ըսաւ որ չէր հասկնար ըսածս:

Վաստէր, ըսի, ու թակոյկէ մը գաւաթին մէջ ջուր դնելու շարժումը ըրի, թակոյկին ձեւը օդին մէջ գծելով, զայն ծռելով, գաւաթը գծելով և ապա զայն շրթունքներուս տանելով:

Անիկա թակոյկ մը գաղջ ջուր բերաւ որ մեռած բանի մը համը կուտար: Սառ ուղեցի, բայց սառ ու-

գելու համար շարժում մը չկրցայ հնարել, որով գոհացայ առանց անոր:

Կերակուրը մնած էր: Միսը կը հոտէր: Բանջարեղէնը թօշնած էր: Հացին մէջ աղտոտութիւն կար: Սուրճը սուրճ չէր: Չեմ գիտեր թէ ինչ էր, բայց սուրճ չէր:

Այս տեղը շատ հետաքրքրական է, ըսի ես ինծի, բարձրաձայն: Պէտք է ամիս մը հոս անցնեմ ու հասկընամ թէ ինչո՞ւ մարդիկ չեն մեռնիր:

Սպասաւորը ամանները ետ կը առնէր: Լեհերէն հարցուց թէ ինչ կ'ըսէի:

Ամէն ոք մնած է այս քաղաքին մէջ, ըսի:

Ան այնպէս խորհեցաւ թէ ուտելու համար ուրիշ բան մըն ալ կ'ուզէի:

Ոչինչ, ըսի: Մոռցիր: Ծշգրիտ շարժումով:

Կոյր մարդ մը եկաւ ճաշարանը, տասներկու տարեկան աղջկան մը ձեռքէն բռնած: Ծեր չէր, ոչ ալ կուզ էր, միայն կոյր էր: Աղջիկը շատ հաւանօրէն իր զաւակն էր: Երկուքն ալ միեւնոյն յուսահատ արտայայտութիւնը ունէին: Անիկա երաժշտական սնտուկ մը կը կրէր հետը որուն մէջ հաւանաբար երաժշտական գործիք մը կար: Պանծոյի նման բան մըն էր, միայն թէ անոր երաժշտութիւնը պանծոյի նման անհարազատ երաժշտութիւն մը չէր: Անշուշտ եղանակը կապ ունէր Լեհաստանի հետ: Տեղւոյն ու ժողովուրդին խորունկ զգացումին հետ:

Այնպէս խորհեցայ թէ գէշ եղանակով պիտի զբարձրանայի քիչ մը, բայց երաժշտութիւնը գէշ չէր ու ես չկրցայ զուարճանալ:

Իր առաջին նուագած ու երգած երգի մասին միայն պիտի խօսիմ, որովհետեւ անիկա միայն կը պատկանէր Լէմպէրկէն, Աստուծոյ գէշ երազին, ու քաղաքին նեխած կեանքին:

Անբախտ ժողովուրդի մը խորունկ ու սեւ մեղա՝ մաղձոտութիւնով լեցուն էր ան: Ցաւոտ ու խիստ էր, խիզախ ու բուռն էր. միանգամայն տաք էր ու լեցուն՝ կեանքի ըզձանքներով: Անհաւատալիօրէն լաւ երգ մըն էր: Կոյր մարդը տող մը երկուք երգեց ու ապա աղջիկը միացաւ իրեն, մեղամաղձոտութիւնը կատարեալ մեղամաղձոտութիւն մը ընելով:

Ճաշարանին մէջ միայն երկու ուսողներ կային: Աղջիկը իմ սեղանիս քով եկաւ թմրկիկով մը, մէջը երկու լեհական խոշոր դրամներ նետեցի: Ինծի այնպէս կը թուի թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ամբիկեան քառորդ տողարի մը հաւասար էր, թէեւ վստահ եմ, թե՛ բեւա աւելի, թե՛ բեւա պակաս, բայց աղջիկը շատ երախտապարտ մնաց:

Ըսի, այդ երգին անունը կրնա՞ս ըսել ինծի:

Անիկա չհասկեցաւ ըսածս: Անունը, ըսի:

Հօրը քով գացի, բայց անիկա իր աղջիկէն աւելի քիչ կը հասկնար, կոյր ըլլալով: Այնպէս կարծեց որ ես կ'ուզեմ որ ինք քանի մը երգեր ալ երգէ ու սկսաւ նուագել գործիքին վրայ: Նորէն նստեցայ, յուսալով որ նոյն երգը նորէն պիտի նուագէ, բայց չնուագեց. որով՝ ճաշարանին մէջ աշխատողներուն բոլորին հարցուցի երգին անունը բայց ոեւէ մէկը չհասկեցաւ իմ միտքս: Խոհարարը կրակարանին փեղկերը բանալով լեհերէն ըսաւ թէ ի՞նչ աղուոր գիւտ էր այդ նոր կրակարանը. սպասաւորը չիչ մը գինի բերաւ ու այդպէս:

Զգեցի ճաշարանը:

Փողոցին մէջ երկու փոքրիկ Լեհ զինուորներ իւրարու հանդիպեցան ու զիրար բարեւեցին աշխոյժով:

Ես ալ երկու անգամ բարեւեցի ու ըսի, ինչո՞ւ չէ:

Լէմպէրկէն ելլելուս համար ուրախ էի. տեսակէս տով մըն ալ տխուր էի որ աւելի երկար չկրցայ կենալ և ուսումնասիրել քաղաքը:

Քիչէլէն Խարքով չողեկառքին մէջ, Ռուսաստանի հողին վրայ, երեք օր յետոյ լսեցի ռուս զինուոր մը որ նոյն երգը կը մոլտարէ Ուսէ բառ չէր երգեր, բայց երգին ոգին նոյնն էր:

Ահ հա՛, ըսի: Այդ երգին անունը ի՞նչ է:

Ու ես ալ սկսայ իրեն մոլտալ:

Ամբողջ ըրածը այն եղաւ որ ան միայն ինծի երգին ռուսերէն բառերը տուաւ զոր մոռցած եմ: «Ուսթըն» կամ «ութըն» և կամ ասոր նման բան մը:

Ու ան ըսաւ բառ առ բառ հետեւեալ կերպով, «ան Ահմերիքա նիէթրօ ութըն»․ որ կը նշանակէ անշուշտ․ Ամերիկայի մէջ դուք երգեր չունի՞ք:

Խարքովի հանրային պարտէզին մէջ աղջիկ մը ըսեցի որ նոյն երգը կը մոլտարէ նոյնիկ ես մոլտացի այդ երգը Խարքովի աղջկան որ անգլիերէն կը խօսի: Կատարեալ անգլիերէն, արդարեւ այնքան կատարեալ որ դժուար է հասկնալ թէ ինչ բանի մասին կը խօսի:

Կրնա՞ս ինծի այդ երգին անունը ըսել, ըսի:

Ասա՛ւա՛հ, ըսաւ ան: Մալէնքա Մանօն: Ա՛յո:

Ան երգել փորձեց եղանակը:

Այո՛ ըսի: Ի՞նչ է անունը:

Մալէնքա Մանօն, ըսաւ աղջիկը: Լեհական երգ մըն է:

Ի՞նչ կը նշանակէ, ըսի: Երգին անունն է, ըսաւ ան:

Ի՞նչ կը նշանակեն Մալէնքա Մանօն բառերը, ըսի:

Փոքրիկ Մանօն, ըսաւ աղջիկը:

Միայն այսքան տեղեկութիւն կրցայ հաւաքել երգի մասին, ու բոլորը ոչնչութեան հաւասար է, բացի անկէ որ Լէմպէրիկի մահուան ու մահէ-երազի մթնոլորտին մէջ ապրողները կեանք կը բաղձային, կ'ուզէին ապրիլ միայն այս փոքրիկ պարզ երգին երաժշտութեան մէջ և անոնք՝ այդպէս կ'ընէին կոյր մարդու մը և անոր աղջկան միջոցաւ: Զինուորները կը բարեւէին:

ՀԱՅՆ ՈՒ ՀԱՅԸ

Րոսթով քաղաքին մէջ, գիշերուան ուշ ատենին, գինետան մը քովէն անցայ ու սպիտակ վերարկուով սպասաւոր մը տեսայ որ վստահօրէն հայ մըն էր․ որով ներս մտայ ու մեր լեզուով հարցուցի․ Ի՞նչպէս ես, Աստուած տունդ աւրէ, ի՞նչպէս ես: Չեմ գիտեր թէ ինչէն կուսնեցի իր Հայ ըլլալը, բայց կուսնեցի: Միայն թուիս գիմագիծը չէր և ոչ ալ քթին ծուռ ըլլալը, ոչ ալ մազին առատութիւնն ու թանձրութիւնը և ոչ ալ ապրող աչքերուն զետեղումը՝ գլխուն մէջ: Շատեր կան որ ունին ճիշդ գիմագիծը, քթին ճիշդ ծուռութիւնը, աչքերուն և մազին նոյնութիւնը, բայց ասոնք հայեր չեն: Մեր ցեղը զարմանալի ցեղ մըն է ու ես գէպի Հայաստան կ'երթայի: Շատ կը ցաւիմ, իրապէս: Խորապէս կը ցաւիմ որ Հայաստանը ոչ մէկ տեղ է: Ողբալի է ինծի համար որ Հայաստան չկայ:

Հողի փոքր տարածութիւն մը կայ Փոքր Ասիոյ մէջ որ Հայաստան կը կոչուի, բայց այդպէս չէ: Հայաստան չէ: Տեղ մըն է: Դաշտեր, լեռներ, գետեր, լիճեր ու քաղաքներ կան այս տեղւոյն վրայ, բոլորը շաւ եւ, ուսէ կերպով պակաս չեն աշխարհի ուրիշ վայրերէն, բայց Հայաստան չէ: Միայն Հայեր կան, որոնք կ'ապրին աշխարհին մէջ, ոչ թէ Հայաստան: Քանի որ Հայաստան չկայ, պարոններ, Ամերիկա ալ չկայ, Անգլիա ալ չկայ, Ֆրանսա ալ չկայ, Իտալիա ալ չկայ, միայն աշխարհը կայ, պարոններ:

Ներս մտայ ռուսական փոքր գարնջրատունէն հայ քինակից մը ողջունելու համար, օտար երկրի մը մէջ՝ օտարական մը:

Վա՛յ, ըսաւ ան, այնպիսի զարմանքի չեղաւ մը որ մեր լեզուն ու մեր խօսակցութիւնը կատակերգու թիւնով լեցուն կ'ընէ: Դո՞ւն: Կը նշանակէր զիս, ան ծանօթ մը: Իմ հագուստներս, օրինակի համար: Գրւ խարկս, կոշիկներս ու թերեւս նոյնիսկ Ամերիկայի արտացոլացումը դէմքիս վրայ:

Ի՞նչպէս գտար այս տեղը:

Գող, ըսի խանդաղատանքով, կը քալէի: Որն է քու քաղաքդ: Ո՞ւր ծնած ես: (Հայերէնով, ո՞ւր աշխարհ եկար):

Մուշ, ըսաւ ան: Ո՞ւր կ'երթաս: Հոս ի՞նչ կ'ընես: Դուն Ամերիկացի ես: Հագուստէդ կրնամ ըսել:

Մուշ: Կը սիրեմ այդ քաղաքը: Կրնամ սիրել տեղ մը որ երբեք տեսած չեմ, տեղ մը որ այլեւս գոյութիւն չունի, որուն բնակչութիւնը ջարդուած է: Քաղաք մըն է ուր հայրս այցելած է իր երիտասարդութեան:

Աստուած իմ, շատ լաւ բան էր տեսնել այս Մշուցի թուի Հայը: Ոնե է գաղափար չունիք դուք թէ որքան լաւ բան է Հայու մը ուրիշ Հայու մը հանդիպիլը, աշխարհի հեռուոր մէկ վայրին վրայ: Ու մանաւանդ մէկը գարեջրատան մէջ: Տեղ մը ուր մարդիկ կը խըմեն: Որո՞ւ հոգ գարեջրերին որակին գէշութիւնը: Ուրո՞ւ հոգ ճանձերը: Որո՞ւ հոգ, նոյնիսկ, տիքտաթութիւնը: Պարզապէս անկարելի է փոխել կարգ մը բաներ:

Վա՛յ, ըսաւ ան: Վայ (կամաց ու որոշ ուրախութիւնով) վայ:

Ու լեզուն կը խօսիս: Զարմանալի է որ չես մոռցած:

Ու ան երկու գաւաթ ռուսական անհամ գարեջուր բերաւ:

Ու հայկական շարժումները, որ այնքան նշանա-

կութիւն ունին: Ծուռներ ծեծելն ու խնդալու սասար: Անէճքը: Կեանքի ու անոր մեծ գաղափարներուն ծաղրանքը: Հայերէն բառը, նայուածքը, շարժումները, ժպիտը ու այս բաներուն մէջէն ցեղին զարմանալի վերածնունդը, անժամանակ ու դարձեալ զօրաւոր, թէեւ տարիները թաւալած են, թէեւ քաղաքներ կործանած են, հայրեր ու եղբայրներ ու զաւակներ սպաննուած, տեղեր մոռցուած, երազներ փչրուած, ապրող հոգիներ ոխով սեւեցած:

Կ'ուզեմ աշխարհի մէջ ոնե է ուժ մը տեսնել որ փնտցնէ այս ցեղը, այս փոքրիկ անարժէք մարդոց ցեղը, որուն պատմութիւնը լրացած է, որուն պատեւրազմները բոլոր մղուած և կորսուած են, որուն ճարտարագիտութիւնը խորտակուած է, որուն գրականութիւնը չէ կարգացուած, որուն երաժշտութիւնը չէ լըսուած, որուն աղօթքները այլեւս չեն արտասանուիր:

Աշխատեցէք, կործանեցէք այս ցեղը: Ենթադրենք որ դարձեալ 1915 է: Աշխարհ պատերազմի մէջ է: Կործանեցէք Հայաստանը: Տեսէք թէ կրնա՞ք ընել: Ղրկեցէք զանոնք իրենց տուներէն դէպի անապատ: Թոյլ մի՛ տաք որ անոնք ո՛չ հաց և ո՛չ ալ ջուր ունենան: Վառեցէք անոնց տուններն ու եկեղեցիները: Տեսէք որ դարձեալ պիտի չապրի՞ն անոնք: Տեսէք որ դարձեալ պիտի չխնդա՞ն անոնք: Տեսէք որ ցեղը դարձեալ պիտի չապրի՞, երբ անոնցմէ երկուքը իրարու հանդիպին, գարեջրատան մէջ, քսան տարի յետոյ, ու խնդան ու խօսին իրենց մայրենի լեզուով: Աշխատեցէք, տեսէք թէ պիտի կրնա՞ք արգիլել զանոնք որ չը ծաղրեն աշխարհի մեծ գաղափարները, դուք չունչան որդիներ, որ երկու հայեր չխօսին իրարու հետ աշխարհի մէջ, աշխատեցէք ու փորձեցէք բնաջնջել զանոնք:

Յ Ա Ն Կ

	Էջ.
Ֆառաշաբան (Անգլիերեն)	7
» (Հայերեն) ⁽¹⁾	11
Ուիլլիամ Սարոյեան (Նօթագրութիւն)	15
ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ	
1.— Նօթանասուն Հազար Ասորիներ	29
2.— Սեր	45
3.— Թռչուններ	56
4.— Հիւանդապահունիւն, Հրեշտակը, Խաղամոլիւն Աղջիկը	62
5.— Կենդանի Ըլլալու Կերպը	68
6.— Մրջիւնները	70
7.— Սեւ Թաքարները	78
8.— Հինգ Հասունեցած Տանձեր	92
9.— Մալեմա Մանօն	100
10.— Հայն ու Հայր	105

<< Ազգային գրադարան

NL0168842

Գ Ի Ն

ԼԻԲԱՆԱՆ ԵՒ ՍԻՒՐԻՍ

12 ՖՐԱՆԺ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

1 ՏՈՒԱՐ